

**T.C.
ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

1800-1900 EĞİN ERMENİ OLAYLARI

Yüksek Lisans Tezi

Tuna GENÇ

Danışman

Doç.Dr. İbrahim Caner TÜRK

Erzincan/ 2019

TEZ BİLDİRİMİ

“1800-1900 Eğin Ermeni Olayları” isimli “Yüksek Lisans” tezim tarafımda intihal programı ile incelenmiştir. Buna göre tezimde bilimsel etik ihlali ve intihal olarak nitelendirilebilecek herhangi bir durum olmadığını taahhüt ederim.

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir biçimde elde edildiğini; aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi beyan ederim.

Tuna GENÇ

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĐÜNE

Tuna Genç'e ait 1800-1900 Eğin Ermeni Olayları adlı çalışma, jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalının Tarih Bilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Danışman / Jüri :Doç. Dr. İbrahim Caner Türk

Jüri :Prof. Dr. Ümit Kılıç

Jüri :Dr. Öğr. Üyesi Süleyman Lokmacı

1800-1900 EĞİN ERMENİ OLAYLARI

Tuna GENÇ

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih
Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi, Kasım 2019

Tez Danışman: Doç. Dr. İbrahim Caner TÜRK

ÖZET

Osmanlı Devleti'nin Ermeni meselesinin oluşmasında dış güçlerin etkisi oldukça fazladır. XIX. yüzyılda İngiltere, Rusya, Fransa ve Amerika gibi devletler Ermeni meselesinin oluşması için zemin hazırlamıştır. Avrupalı Devletler Ermenileri kendi saflarına çekmeye çalışmış ve Osmanlı Devleti'ni parçalayarak kendi himayelerinde Ermeni Devleti kurmak istemişlerdir. Ermeni Meselesinin milletlerarası boyut kazanmasına kadar götürülen bu süreçte ihtilalcı cemiyetler kurulmuş ve örgütlenme süreci başlatılmıştır. Böylece Ermeniler isyanlarını daha da etkili bir şekilde gerçekleştirmişlerdir.

1800-1900 yıllarında Eğin'de yaşanan Ermeni olaylarında Osmanlı Devleti tedbirli ve adaletli davranmıştır. Ermenilerin kiliselerine yapılan müdahalelere karşı devlet, tebaası arasında ayırım yapmaksızın, Ermenilerin hakkını korumuştur. Osmanlı Devleti Müslüman ve Hıristiyan ahali arasındaki anlaşmazlığı gidererek barış ve huzurlu bir ortam oluşturmaya çalışmıştır. Eğin'de Ermeniler ibadet hak ve hürriyetlerine sahip olmalarına rağmen devlete karşı düşmanca tavırlarından vazgeçmemişlerdir. Diğer taraftan kilisenin Ermeniler üzerinde etkili bir güç olmak isteği de dikkate değer bir diğer unsurdur. Öte yandan Eğin'e sürgün olarak gelen şahıslar hanelerinde devlet aleyhine zararlı evraklar bulundurmuşlar ve bir kısım Ermenileri galeyana getirerek isyanlarını etkili bir şekilde gerçekleştirmişlerdir. Anadolu topraklarındaki bağımsız bir Ermeni Devleti isteği Eğin'de de etkisini göstermiştir. Ayrıca bağımsızlık hareketleri fikri diğer bölgelere de sirayet etmiş ve 1895 yılında Osmanlı Devletinde Ermeniler Anadolu'nun birçok yerinde isyanlar

çıkarmışlardır. Osmanlı Devleti yaşanan hadiseler karşısında bir takım önlemler almıştır.

Anahtar Kelimeler: Eğin, Ermeni, Ermeni Olayları

1800-1900 EARLY ARMANIAN EVENTS

Tuna GENÇ

**Erzincan Binali Yıldırım Universty, Institute of SocialSciences, Departmen of
History**

Master Thesis, November 2019

ThesisSupervisor: Doç. Dr. İbrahim Caner TÜRK

ABSTRACT

The influence of foreign powers in the formation of the Armenian issue of the Ottoman Empire is quite high. XIX. in the century, states such as Britain, Russia, France and the United States laid the groundwork for the formation of the Armenian question. European states tried to draw Armenians into their ranks and wanted to break up the Ottoman Empire and establish an Armenian State under their own protectorate. During this period leading up to the international dimension of the Armenian question, revolutionary societies were established and the organization process was started. Thus, the Armenians carried out their rebellion even more effectively.

During the Armenian events in 1800-1900 in Eğin, the Ottoman state acted cautiously and fairly. Against the interventions made in the churches of the Armenians, the state protected the right of the Armenians without discriminating among its subjects. The Ottoman Empire tried to settle the dispute between the Muslim and Christian people and create a peaceful and peaceful environment. Although Armenians have the right and freedom to worship, they have not given up their hostile attitude towards the state. On the other hand, the church's desire to be an effective force on the Armenians is another remarkable element. On the other hand, the people who came to Eğin as exiles kept harmful documents against the state in their houses and carried out their rebellion effectively by enraging some Armenians. The desire for an independent Armenian State in the Anatolian territories has also shown its influence in Eğin. In addition, the idea of independence movements spread

to other regions and in 1895, Armenians in the Ottoman Empire staged revolts in many parts of Anatolia. The Ottoman Empire has taken some measures in the face of the events.

Keywords: Eğin, Armenian, Armenian Events

ÖN SÖZ

Osmanlı Devleti, tebaası arasında ayırım yapmaksızın idaresi altında bulunan bütün milletleri adil ve hoş görülü bir şekilde yönetmiştir. Ermenilerin, Osmanlı Devleti içinde can, mal, ırz ve namus güvenliği emniyet altına alınmış ve devlet tarafından “millet-isadıkâ” olarak ifade edilmişlerdir. XIX. yüzyıla kadar Osmanlı Devletinde refah içinde bir hayat sürdüren Ermeniler, devletin zayıflamasıyla birlikte ve Avrupalı devletlerinde müdahil olmasıyla örgütlenmeye başlamışlardır. Akabinde de ihanetler, isyanlar ve bağımsızlık girişimleri baş göstermiştir.

“1800-1900 Eğin Ermeni Olayları” adlı çalışmamız giriş ve iki bölüm olmak üzere üç bölümden oluşmuştur. Giriş bölümünde “Ermeni Meselesi”nin gelişim evresinden, Avrupalı Devletin Ermeniler üzerindeki etkisinden ve Ermeni Meselesinin milletlerarası boyut kazanmasından bahsedilmiştir. I. Bölüm de 1846-1895 yıllarındaki, II. Bölümde yani son bölümde ise 1896-1915 yıllarındaki Ermeni olayları hakkında bilgiler verilmiştir.

Araştırma sürecinde ise Başbakanlık Osmanlı arşivinden konuyla ilgili belgelere müracaat edilmiş ve araştırma eserlerinden de faydalanarak çalışma desteklenmiştir. Ana kaynağımız olan arşiv belgelerinin transkripsiyonunda ise okunamayan kelimeler için (...) işareti; okunduğu halde doğruluğundan emin olmadığımız kelimelerin yanına ise (?) yazılmıştır.

Tez çalışmamda, planlanmasında, araştırılmasında, yürütülmesinde ve oluşumunda ilgi ve desteğini esirgemeyen, engin bilgi ve tecrübelerinden yararlandığım değerli hocam Doç. Dr. İbrahim Caner TÜRK’e teşekkürü bir borç bilirim. Yetişmem de emeği geçen aileme de sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

TEZ BİLDİRİMİ.....	I
TEZ KABUL TUTANAĞI.....	II
ÖZET	III
ABSTRACT.....	V
ÖN SÖZ	VII
İÇİNDEKİLER	VIII
KISALTMALAR.....	X
GİRİŞ	1
I.Osmanlı Yönetimi ve Ermeni Milleti'nin Oluşması	1
II. Ermeni Meselesinde Dış Güçlerin Etkisi	3
II.1.İngiltere'nin Tesiri	4
II.2.Rusya'nın Ermeni Politikası	7
II.3.Fransa'nın Ermeni Tebaa Üzerindeki Etkisi	10
II.4.Amerika ve Ermeniler	12
III. Ermeni Meselesinin Milletlerarası Boyut Kazanması	15
IV. İhtilalcı Cemiyetlerin Kurulması	17
V.Erzincan ve Çevresinde Yaşanan Ermeni Olayları	19
I.BÖLÜM.....	23
1846-1895 YILLARI ARASINDAKİ EĞİNDEKİ ERMENİ OLAYLARI	23
I.1.Meryem Ana Kilisesindeki Olaylar	23
I.2.EğİN'deki Ermeni Kilisesinin Etkisi	27
I.3.Zararlı Evrakların İhbarı	28
I.4. 1 Kasım 1891 Tarihli EğİN ve DivriğİNdeki Ermeni Olayları	31
I.5.EğİN'in İliç Karyesindeki Hadise	32
I.6.EğİN'de Yaşanan Bir Diğer Hadise	33
I.7.İsyancı Papas Ohan.....	33
I.8.EğİN'in İliç Karyesindeki Teşkilatlanma	34
I.9.EğİN Ermenilerine Dersim Ekradı'nın Saldırısı	36
II. BÖLÜM	38
1896-1915 YILLARINDA EĞİNDEKİ ERMENİ OLAYLARI.....	38
II.1.1896 EğİN Ermeni İsyanı.....	38

II.2.Ermenilerin Örgütlenmesi	39
II.3.Ermeni Cemaatine Teşekkür Telgrafı	39
II.4.Ermenilere Karşı Önlemler	40
II.5. Eğin 'de Ermeni Olaylarına Dair Bir Encümen-i Mahsûs Vükelâ Mazbatası	43
II.6 Eğin Eşkıyası Kasap Manok ve Arkadaşlarının Yakalanması	44
II.7.Eğin 'de Ermenilerin Mühimmatı	44
II.8.Eğin Ermenileri ve Kürtler	45
II.9.Eğin 'in İliç Karyesindeki Ermeni Olayları	46
II.10. Ermeni Kadınlara Saldırı	47
II.11.Eğin Ermenilerin Göçü	47
II.12. Eğin 'deki Ermeni Hadisesinin Sivas 'a Etkisi	48
II.13.Eğindeki Bir Takım Şüpheli Olaylar.....	49
II.14.Eğin Ermenilerinin İsyân Girişimleri.....	50
II.15.Eğinin İliç Karyesindeki Vergi Tahsili	52
II.16.Asılsız Bir Diğer İhbar	53
II.17. Eğin 'de Yaşanan Diğer Hadiseler.....	53
SONUÇ.....	55
KAYNAKLAR	57
EKLER.....	67

KISALTMALAR

ABC FM	: American Board of Commissioners for Foreign Missions
BKZ	: Bakınız
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	: Cilt
ÇEV.	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
DR.	: Doktor
ED.	: Editör
HAZ.	: Hazırlayan
MEB	: Milli Eğitim Basımevi
S.	: Sayfa
S.	: Sayı
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
Y.	: Yıl

GİRİŞ

I.OSMANLI YÖNETİMİ VE ERMENİ MİLLETİ'NİN OLUŞMASI

Osmanlı cemiyeti Müslüman ve gayrimüslim olmak üzere iki ana sınıftan meydana gelmiştir. Toplumdaki statüyü belirleyen ana faktör ise dindi ve toplum inanç temeline dayanılarak farklı milletlere ayrılmıştır. Bir din veya mezhebe bağlı topluluğa ise millet denilmektedir. Hatt-ı Hümayunlarda devletin hâkimiyetindeki gayrimüslimleri anlatmak için “tebaa-i gayrimüslime” ve “cemaat-ı muhtelif” kavramlarının yanında ise “millet-i sâire” yani diğer milletler terimine yer verilmiştir. Nitekim millet kavramı ırk ya da ortak bir dile sahip topluluğu söylemek için kullanılmamış olup, aynı mezhebe ve inanca sahip topluluğu ifade eden kültürel ve idari bir terimdir. Dolayısıyla millet kavramının esasını inanç ortaklığı meydana getirmiştir. Kısacası millet sistemi Osmanlı Devletinde yaşayan toplulukların din veya mezhep sistemine göre örgütlenmesine denilmektedir.¹

Osmanlı Devleti millet sistemi sayesinde devlet içinde yaşayan azınlıkların dini ve ulusal kimlikleri devlet nazarında korunmaya alınmış ve kimliklerini koruma olanağı sağlanmıştır.² Millet sistemi milliyetçilik akımına kadar devam etmiş ve uzun yıllar boyunca gayrimüslimler mutlu bir şekilde hayatlarını sürdürmüşlerdir. Osmanlı devleti tarihte ender rastlanan sistem sayesinde düzen içinde yaşayan topluluklar meydana getirmiştir. Nitekim Osmanlı Devleti huzur ve barış ortamı sağlayarak dönemin içinde çağdaş bir sistem kurmuştur.³

Ermeniler Osmanlı milletler ailesi içinde Hıristiyan bir topluluk içinde yer almış ve Ermeni milleti olarak adlandırılmışlardır.⁴ Osmanlı Devleti içinde Ermeniler

---

¹ Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Millet Sistemi*, Ağaç Yayıncılık, İstanbul, 1992, s.11-13

² Veysel Bilgiç, “Osmanlı Devletinde Azınlıklar”, *Dünden Bugüne Türk Ermeni İlişkileri*, (Edit: İdris Bal-Mustafa Çufalı), Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2003, s.77-78

³ Turgay Uzun, *Osmanlı Devletinde Toplumsal Yapı ve Ayrılıkçı Ermeni Hareketlerinin Doğuşu*, *Dünden Bugüne Türk Ermeni İlişkileri*, Lalezar Yayınevi, Ankara, 2006, s. 190-191

⁴ İlber Ortaylı, “Osmanlı Devletinden Günümüze Ermeniler”, *Türkler*, (Edit: Hasan Celal Güzel), Ankara, 2002, s.193

can, mal ve namus güvenliği sağlanmış⁵ ve devlet idaresinde görevler de almışlardır. Ayrıca sanat, ticaret ve ziraat alanları ile ilgilendikleri bilinmektedir.⁶

Ermenilere tanınan haklar sayesinde ülke de sosyal, kültürel ve ekonomik alanda kalkınma sağlanmıştır. Bu sayede ise devlete yapmış oldukları hizmetlerden dolayı devlet tarafından “millet-i sadıka” olarak adlandırılmıştır. Millet sistemi ile tanınan bu hak ve olanaklar Ermenilerin bağımsızlık hareketine sebep olmuştur. Yapılan bu hareketi destekleyen dış unsurlar bu süreci hızlandırmıştır. 1821 yılında Osmanlı Devleti içinde kopukluklar baş göstermiştir ve devletin aleyhine karşı isyanın fitili ateşleyen ise Sırp olmuştur.⁷ Bunun akabinde XIX. yüzyıl da Ermenilerde millileşme süreci iyice artmış ve kopukluklar baş göstermiştir.

Ermeniler Hıristiyan bir topluluk olmalarına rağmen Gregoryen, Katolik ve Protestan gibi mezheplere ayrılmışlardır. Aralarındaki din birliğinin olmaması ise anlaşmazlıklara yol açmıştır. II. Mahmut zamanında ise Fransa 1830 tarihinde Ermeni Katoliklerini bir topluluk olarak kabul etmiş ve böylece Osmanlı Devletinin iç işlerine karışma fırsatını elde etme imkânı sağlamıştır. Diğer taraftan İngiltere de bu süreçte boş durmamış 1850 yılında Osmanlı Devleti’ne baskı yaparak Ermeni Protestan topluluğunu bir ferman aracılığıyla tanımıştır.⁸

Ermenilere verilen haklar bunlarla da sınırlı değildir. 1839 Tanzimat ve 1856 Islahat Fermanları ile de Ermenilere verilen imtiyazlar daha da artırmıştır. Ermeniler 1839 yılında Gülhane Hattında elde ettiği haklar merkezde ve taşrada Ermenice gazeteler çıkarmak olmuştur. Diğer taraftan Ermeni Gregoryen cemaatinin dini reisinin yani Patriğin danışma meclisi yeniden düzenlenmiştir. Bu düzenleme neticesinde 1847 yılında 14 üyeli olan Ruhani Meclisi ile 20 üyeli Yüksek Meclis kurulmuştur. 1863 yılında ise Babıâli’nin onayı ile nizamname ile de din işlerinin

---

⁵ A. Alper Gazigiray, *Ermeni Terörünün Kaynakları*, Gözen Kitabevi, İstanbul, 1982, s.48-50

⁶ Ortaylı, “Osmanlıdan Devletinden Günümüze Ermeniler”, s.195

⁷ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi C.VIII.*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2007, s.118-125

⁸ Turgay Uzun, *Osmanlı Devletinde Milliyetçilik Hareketleri İçerisinde Ermeniler, Osmanlı’dan Günümüze Ermeni Sorunu*, (Edit: Hasan Celal Güzel), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002,s.86-87

yanı sıra adalet, vergi, eğitim, evkaf ve sağlık işlerinin yürütüldüğü teşkilat oluşturulmuştur.⁹

1860 yılında Ermeni Millet Nizamnamesi hazırlanmıştır.¹⁰ Ermenilerin ifadelerine göre ise anayasa çalışılmasına başlanmıştır. Avrupa da eğitim görmüş GrigorOtyan, NaapetRusinyan, NikogosPalyan ve SerovbeViçenyanyan gibi kişiler tarafından tüzük proje hazırlanmıştır. 24 Mayıs 1860 tarihinde Ermeni Milleti tüzüğü olarak da adlandırılan Ermeni Millet Nizamnamesi Patrikhanede toplanan meclis tarafından okunur. Osmanlı Devletinin yapmış olduğu değişiklikler neticesinde 150 maddeden meydana gelen tüzük 29 Mart 1863 yılında hükümet tarafından onaylanır. Ermenilerin bu nizamname adeta devlet içinde devlet sahip olabilme anlamına gelmektedir.¹¹

Nizamnameye göre 140 üyeden oluşan meclis tarafından alınan kararlara göre yönetilecektir. Üyelerden 20'si İstanbul da buluna Ermeni din adamları arasında, 40'ı İstanbul dışında, 80'ni ise İstanbul da bulmakta olan Ermeniler içinden seçilecektir. Daha önceden var olan 20 üyeli siyasi meclis ve 14 üyeli dini meclis kaldırmıyordu. Hatta bunların 140 kişisi milli meclise seçilecektir.¹² Nitekim Osmanlı Devletinin yayınlamış olduğu nizamname Ermenilerin bağımsızlık emellerini engelleyememiş. Tam aksine Avrupa ve Rusya'nın yardımları ile muhtar bir Ermenistan devleti kurma şevkine kapıldılar.¹³ 1830 Nizamnamesi ile birçok hak elde eden Ermeniler artık millileşme sürecini tamamlamış ve devlet olma hülyalarına kapılmışlardır.

II. ERMENİ MESELESİNDE DIŞ GÜÇLERİN ETKİSİ

Osmanlı Devletinin parçalanmasında ve toprak kayıplarının yaşanmasında Avrupalı Devletlerin sömürgecilik ve yayılmacılık emellerinin etkisi vardır. Bu süreç

---

⁹ Ercüment Kuran, "Ermeni Meselesinin Milletlerarası Boyutu (1877-1897)" Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu ve İlişkileri Sempozyumu, Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Ankara,1985, s.20

¹⁰ Nejat Göyünç, *Osmanlı İdaresinde Ermeniler*, Gültepe Yayınları, İstanbul, 1983, s.55

¹¹ Seyit Sertçelik, *Rus Ermeni Kaynakları Işığında Ermeni Sorunu Ortaya Çıkış Süreci 1678-1914*, Ankara, 2015, s. 16-17

¹² Süleyman Bilgin-Ali Mesut Birinci, *Arşiv Belgelerine Göre Trabzon'da Ermeni Faaliyetleri (1850-1923)*, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon, 2007, s.15

¹³ Davut Kılıç, *İstanbul Ermeni Patrikhanesi'nin Bağımsızlık Hareketlerine Yönelişi (1850-1896)*, *Osmanlıdan Günümüze Ermeni Sorunu*, (Edit: Hasan Celal Güzel), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.70

içinde Osmanlı Devlet kendisini paylaşan, parçalayan ve toprak kayıplarının yaşandığı karışıklık içinde bulmuştur. Devletin parçalanmasındaki en büyük etken ise milli ve milli devlet kurma istekleri ile hareket eden ırklar olmuştur. Devlet içinde baskı ve müdahaleler neticesinde bölücü isyan faaliyetleri baş göstermiş devlet otoritesinin de zayıflaması ve milliyetçilik akımının da etkisi ile Sırp, Bulgar, Yunan ve Romen gibi devletler ortaya çıkmıştır.¹⁴

Fransız ihtilalı ile bir dalgalar halinde yayılan milliyetçilik akımı Ermeni aydınlarının Türk aleyhtarına karşı tavır takınmasına sebep olmuştur. Osmanlı devletinin hümanist bir şekilde yaklaşmasına rağmen Ermeni Patriği Avrupalı Kiliselerinin etkisi altında kalarak Ermeni milletini yanlış yönlendirmeye başlamıştır. Ermenilere din ve milli konular başta olmak üzere bir baskı yahut sınırlandırılma getirilmemesini istenmiş ve bu durumu destekleyen yabancı devletler Ermenileri kolay bir şekilde istismar etme fırsatlarını yakalamışlardır.¹⁵ XIX. yüzyılda yaşanan bu olaylar neticesinde Türklerle Ermeniler arasındaki ilişkilerde değişiklikler olmuş ve Ermeni sorunun çıkmasına sebebiyet vermiştir. Şimdi ise ermeni sorunun ortaya çıkmasında büyük rol oynayan devletlerin etkilerini ayrıntılı bir inceleyelim.

II.1.İngiltere'nin Tesiri

İngiltere Ermeniler ile ilgilenmeye başlamış ve Ermeni meselesini ön planda tutarak Ortadoğu da yayılmacı politika da amacına ulaşmak için bir maşa olarak kullanmıştır. Ermeni meselenin milletlerarası arenada sorun teşkil etmesinde önemli bir rol oynamıştır. 1791'den beri Osmanlı Devletinin toprak bütünlüğünü koruyan İngiltere ¹⁶XIX. yüzyılda Rusya'nın Osmanlı toprakları aleyhinde yayılması ve Ermeniler ile de ilgilenmeye başlaması üzerine koruma politikasından vazgeçmiştir. 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbinden sonra Ruslar Ermenileri himayesine alması üzerine İngiltere toprak bütünlüğüne dayanan geleneksel politika ilkesinden ayrılamamakla beraber, beraber imparatorluğun İngiltere için lüzumlu topraklarına

---

¹⁴ Süleyman Kocabaş, *Tarihte ve Günümüzde Türkiye'yi Parçalama ve Paylaşma Planları*, Vatan Yayınları, İstanbul, 1999, s. 28-29

¹⁵ Mehmet Saray, *Ermenistan ve Türk Ermeni İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara,2005,s.23

¹⁶ Recep Karacakaya, *Ermeni Meselesi Kronoloji ve Kaynakça*, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul, 2007, s.21

sahip olmak ve topraklar üzerinde İngiliz nüfuzunu kuvvetlendirmek politikasına yönelmiştir.¹⁷

Osmanlı Devleti içerisinde Fransa Katoliklerin hamisi, Ortodoksların hamisi de Ruslar olmuştur. Her iki devlet bu iki dini topluluğu korurken İngiltere çok geçmeden bir dini topluluğu korumak kollamak istemiştir. Protestan cemaatinin liderleri olan Ermeniler ise İngilizler tarafından nüfuz altına alınmış ve cemaatin hükümet tarafından kabul edilmesinden sonra hamiliğini üstlenmiştir. Böylece İngiltere de Şark'ta politikasını uygulamaya çalışırken Ermenileri de yanına almış ve Ermeni Meselesine müdahale etme hakkına sahip olurken Osmanlı Devletinin de iç işlerine karışma fırsatını da elde etmiştir.¹⁸

İngiltere'nin amacı Hindistan yolunu emniyet altına almak ve Rusya'nın da Boğazlar ve Akdeniz'e inmesini engellemektir. Nitekim Rusya Akdeniz'e hâkim olursa Hint yolunun Rusya'nın kontrolü altına gireceğini bilen İngiltere, bu durumdan rahatsızlık duyuyordu. İngiltere tıpkı Rusya gibi Ermenilerin kendi kontrolü altında kalmasını istiyordu.¹⁹ Böyle İngiltere Rusya'nın güneye inmesini engellediği gibi Mısır²⁰ ve Hindistan arasında bir tampon bölge oluşturacağını düşünmekteydi.

İngiltere'nin Ermeni Meselesi'yle yakından ilgilenmesi Rusya'nın Güneye inmesini engellemek ve Doğu Anadolu da bir Ermenistan devleti kurmaktır. Böylece Rusya da bulunan Ermenilerin çarlığa karşı isyan faaliyetlerinde bulunarak Uzak Doğu ve Hindistan gibi yerlerde İngiltere ve Rusya arasında savaş çıktığı takdirde İngilizlerin desteği ile kurulan Ermeni devletinin yanında yer almasını sağlayacaktı.²¹ Ayrıca İngiltere Ermeniler aracılığıyla da İngiliz sanayisinin dokuduğu pamuk kumaşları Orta Asya ve İran'a göndermek için Ermeni tüccarlardan yardım almıştı.

---

¹⁷ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi c.VIII.*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2007,s.129-130

¹⁸ Şenol Kantarcı, *Tarih Boyunca Ermeni Sorunu, Ermeni Sorunu El Kitabı*, Ermeni Araştırma Enstitüsü, Ankara, 2002, s.17-18

¹⁹ Davut Kılıç, *Osmanlı Ermenileri Üzerine Araştırmalar*, Manas Yayıncılık, Elazığ, 2007, s.113-115

²⁰ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2017, s.535

²¹ Nurşen Mazıcı, *Uluslararası Rekabette Ermeni Sorununun Kökeni (1878-1920)*, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2005, s.40-41

Nitekim İngiltere Ermeni Meselesin de bu yüzden taraf olmuş ve Doğu Anadolu da Ermenistan devletin kurulmasını daha emniyetli bulmuştur.²²

İngiltere için önemli bir diğer konu ise Hindistan yolunun güvenliği idi. Diğer taraftan Boğazlara ve Akdeniz'e Rusların inmesine engel olmaktı. Nitekim bundan dolayı Ermeni Meselesine müdahil olmuş ve bu durumun kendi kontrolü etrafında şekillenmesini istemiştir.²³

Osmanlı-Rus savaşı neticesinde imzalanan Ayastefanos Antlaşması ile Avrupa'daki güç dengesinde değişiklikler meydana gelmiş ve Ruslar bu antlaşmayla Balkanlarda ve Doğu Anadolu'da gücünü artırmıştır. Balkanlarda Bulgarlar üzerinden etkin güç olmak isteği ile hareket eden Ruslar Doğu Anadolu bölgesinde ise Ermeniler üzerinden kendi çıkarlarını gerçekleştirmek istemiştir. Rusya'nın İskenderun Körfezi ve Basra Körfezine yaklaşması ve Ermeniler için Ayastefanos Antlaşmasında madde bıraktırması İngiltere'yi telaşlandırmıştır.²⁴ Ayrıca İngiltere için, Basra Körfezi, Mısır-Hindistan yolu, Suriye kıyıları ve Fırat Vadisi güvenliği açısından stratejik bir önem taşımaktadır.²⁵

4 Haziran 1878 de İstanbul da Hariciye Nazırı Safvet Paşa ile Henry Layard tarafından Kıbrıs Muahedesi imzalanmış. Osmanlı devletine imzalatılan bu antlaşma gereğince Rusya; Kars, Ardahan ve Batum'u elinde tutmaya devam edecek ve Anadolu topraklarını ele geçirme teşebbüsünde bulunursa İngiltere Osmanlı Devletine muhafaza ve müdafaa edecekti. İngiltere'nin bir diğer isteği ise Kıbrıs adasının idaresini ve işgalini İngiliz devleti müdafaasına bırakmaktı.²⁶

İngiltere Rusya idaresinde Ermeni muhtariyetini tehlikeli bir şekilde görmüş ve bu süreçte Osmanlı Devletini yalnız bırakmamıştır. İngiltere'nin amacı Rusya'nın Ermeni Meselesinde tek başına karar almasına engel olmaktır. İngiltere Ruslara karşı

---

²² Kılıç, *Osmanlı Ermenileri...*,s.117

²³ Karacakaya, *Ermeni Meselesi...*, s.21

²⁴ İsmail Şahin, 1878 Kıbrıs Antlaşması ve Ermeni Meselesi, *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, S:43, 2012,s.114-145

²⁵ Abdurrahman Çaycı, *Türk-Ermeni İlişkilerinde Gerçekler*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2002, s.23

²⁶ Metin Menekşe, Berlin Konferansı Sonrasında Osmanlı-İngiliz İlişkilerinde "Kıbrıs Meselesi" (1878-1923), *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, (Ocak-Haziran),2013, s.313-316

Anadolu'yu müdafaa ettiği halde Osmanlı Devletine karşı Ermenilerin yanında yer almış ve Ermenilerin temsilcisi kesilmişlerdir.²⁷Rusya'ya karşı Ermenileri bir koz olarak kullanan İngiltere, Türk düşmanı olarak adlandırabileceğimiz Gladstone'nin devlet yönetiminde söz sahibi olması üzerine kendi menfaatleri doğrultusunda hareket etmiştir.²⁸ Ermenilerin koruyucusu ve Türk düşmanı Gladstone "*Ermenilere hizmet medeniyete hizmettir*" ifadesi ile kamuoyuna Ermenileri daha da etkili bir şekilde duyurmuştur.²⁹

II.2.Rusya'nın Ermeni Politikası

Rusya sıcak denizlere inmek için Osmanlı Devletini engel olarak görmüştür. Osmanlı Devleti yıkmak için uzun yıllar planlı bir şekilde politikalar üretmiştir. Ruslarla Ermenilerin ilişkileri I.Petro döneminde başlamıştır. XVIII. yüzyılda Rus Çarı I.Petro, doğu ticaretinden istifade etmek üzere Ermenilerden yararlanmak istemiş ve Rus topraklarına davet ederek dini vecibeleri için kendilerine her türlü hak ve imtiyazları vereceğini söylemiştir. 20 Haziran 1804 yılında İran'la yapılan savaşta Ruslarla Ermeniler daha da yakınlaşmış ve Rusya'ya göç etmişlerdir.³⁰

Rusya bununla da yetinmeyip 1816 yılında Moskova da Ermeni Şark Dilleri Enstitüsü kurmuş ve böylece Ermeni sorununu daha da planlı bir şekilde ele almıştır. 1826-1828 yıllarında İran'la yapmış olduğu savaşı kazanan Rusya, 1828 yılında Türkmençay Antlaşması yapmış ve Revan ile Nahçıvan Hanlıklarını birleştirerek Ermeni vilayetini kurmuştur.³¹ Fakat Ermenistan devletinin ömrü uzun sürmemiş ve Rusya tarafından kısa süre bir sonra ilhak olmuştur.³² Rus ve İran savaşı neticesinde imzalanan Türkmençay Antlaşması ile Erivan bölgesine Ermeniler mal ve mülklerini

---

²⁷ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2017, s.522-526

²⁸ Meral Balcı, İngiliz Başbakan Gladstone'un Osmanlı Karşısı Siyasetinin İngiliz Dış Politikasına Yansıması, Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimlerde Akademik Araştırmaları-I, 2018, s.366-370

²⁹ Enis Şahin-Mustafa Sarı, Batı Basımına Göre İngiliz Başvekil Gladstone ve Ermeni Meselesi, *Hoşgörüden Yol Ayrımına Ermeniler*,(Edit: Metin Hülügü, Şakir Batmaz, Gülbadi Alan),Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, 2009,s.55

³⁰ Kılıç, *Osmanlı Ermenileri...*, s.27-28

³¹ Ramazan Erhan Güllü, "1836 Tarihli Ermeni Kilisesi Nizamnamesi Çerçevesinde Çarlık Rusya'nın Ermeni Politikaları", Ermeni Araştırmaları, Terazi Yayıncılık, 2016, Sayı:53, s.196-197

³² Kılıç, *Osmanlı Ermenileri...*,s.28

satarak bir sene içerisinde yerleştirilmiştir. Nitekim antlaşmanın 15. maddesi gereği zorla veya gönüllü bir şekilde 40 bin Ermeni göçe tabi tutulmuştur.³³

Ruslar 1828’de emperyalist emellerini gerçekleştirmek için Doğu Anadolu’ya yönelmiş ve Osmanlı Devleti ile savaş durumuna gelmiştir. Rus kuvvetleri Paskeviç kumandasında Erzurum’a doğru ilerlemişler ve Ermeniler Rus birliklerini sevinçle karşılamışlardır. Osmanlı-Rus harbi neticesinde 1829 yılında Edirne antlaşması ile Rusya Doğu Anadolu’nun bir kısmını ele geçirmiştir. Böylece Osmanlı Ermenileri ile Ruslar arasındaki ilişkiler hızlanmış oldu ve Rusya emellerini gerçekleştirmek için Ermenilerden yararlanmaya yoluna girmiştir.³⁴

1828-1829 Osmanlı-Rus savaşın da Ermeniler Rusların yanında yer alarak Osmanlı Devletine ihanet etmiştir. Savaş sırasında Ermeniler Rus ordusuna katılmış Erzurum’un Ruslara teslim olmasında yardım etmiş ve Müslüman halka da eziyet etmişlerdir.³⁵ Osmanlı-Rus savaşından sonra 1829 da Edirne Antlaşması imzalanmış ve antlaşma neticesinde Rusya Doğu Anadolu’nun bir kısmını ele geçirmiştir. Ermeniler Rus ordusunda yer aldıkları için savaş sonunda Osmanlı Devletine karşı yapmış oldukları ihanetten dolayı Ahıska’ya göç etti. Ermenilerin göçleri bununla da sınırlı kalmıştır. Çar Nikola Rusya’ya göç etmek isteyen Ermeni ve Hıristiyanlara tam serbestlik verilmesini istedi ve tıpkı İran’la yapmış olduğu gibi bu maddeyi Osmanlı Devletinde de yinelemiştir.³⁶

Rusya’nın Slav ırklarını birleştirme düşüncesi devlet politikası olarak kabul edilmiş ve sıcak denizlere inmek için devlet politikası nezdinde hareket etmiştir. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşıyla Bulgaristan aracılığıyla Ege’ye inebileceğini düşünmüş fakat bu durumu gerçekleştirememiştir. Ruslar emellerini gerçekleştirmek için Kafkasya üzerinden sıcak denizlere ulaşmak için yol bulmaya çalışmıştır. Nitekim bu yoldan ilerleyebilmeleri için Doğu Anadolu’ya girmesi gerekiyordu çünkü İskenderun veya Basra Körfezine varabilsin. Bunu içinde Doğu Anadolu’da

---

³³ Kemal Beydilli, *1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşında Doğu Anadolu’dan Göçürülen Ermeniler, Belgeler*, TTK, Ankara, 1998, C:XIII, S:17, s.372

³⁴ Kılıç, *Osmanlı Ermenileri...*,s.30-31

³⁵ Kantarcı, *Tarih Boyunca Ermeni...*, s.12-13

³⁶ Kılıç, *Osmanlı Ermenileri...*,s.31

yaşayan Ermenilerden faydalanmış ve Osmanlı Devletine karşı kışkırtmış böylece uzun vadeli bir siyaset oluşturmak istemiştir.³⁷

Osmanlı-Rus Savaşı esnasında, Ruslar Doğu Anadolu de bulunan Ermenilere bağımsız bir devlet kurma fikrini aşlamış ve devlete karşı ayaklanmaları konusunda teşvik etmiştir. Ayrıca 1877-1878 savaşı ile birlikte de Ermeni Meselesi gündeme gelmiştir. Esasen Rusya bağımsız bir Ermenistan Devleti'ni katiyen istemiyordu. Ruslar Ermeniler aracılığıyla İskenderun'a inemeyecekleri gibi, idaresi altındaki Ermenileri de ayaklandırmış olacaktı.³⁸ Nitekim Ermeni Kilisesi de Rusya'nın bağımsız bir Ermeni Devleti istemediğini bilmekteydi. Rusya, diğer devletlerin Ermenistan denilen bölgenin işgaline müsaade etmeyeceklerini bilmek ve bu yere kendi denetimleri altında muhtariyetin verilmesini daha uygun görmekteydi.³⁹

Rus birlikleri 1877 Kasım ayında Kafkasya cephesini aşarak Kars'ı, 1877 Aralık ayında ise Tuna cephesini aşarak Plevne'yi kuşatmışlardır. Edirne'yi de aldıktan sonra Çatalca'ya gelince Osmanlı Hükümeti Ruslarla antlaşma yapmak zorunda kalmıştır. 3 Mart 1878 Osmanlı Devleti ve Rusya Ayastefanos (Yeşilköy) antlaşması imzalamış ve Ermenilerle ilgili 16. madde konulmuştur. Bu maddeye göre ise Vilayetler Kanununun da değişiklik yapılarak Erzurum, Muş, Van, Diyarbakır gibi yerlerde Ermenilerin Kürtler ve Çerkezlerle karşı güvenlikleri sağlanması için bu yerlere bağımsız bir yönetim verilmeli ve Ermenilerin yerleşmiş oldukları eyaletlerde ve bölgelerde ıslahatlar yapılmasını istemiştir.⁴⁰

İngiltere ise Ayastefanos Antlaşmasının Balkanlar ve Akdeniz'deki dengenin bozulduğunu ileri sürmüş ve Avrupalı Devletlerinde iştirak etmesiyle yeni antlaşma yapılması gerektiğini Rusya'ya bildirmiştir. Rusya'nın da kabul etmesiyle yeni bir antlaşma Berlin de yapılmıştır. Antlaşma gereğince Doğu Anadolu da Ermeniler için Osmanlı Devleti ıslahat çalışması yapacaktı. Böylece İngiltere Ermeniler konusunda Rus tehdidini önlemiş oldu. Rusların tek başına bu meseleye müdahil olamayacağını

---

³⁷ Yılmaz Öztuna, Ermeni Sorununun Oluşturduğu Siyasi Ortam, *Osmanlı'nın Son Döneminde Ermeniler*, (Edit: TürkkayaAtaöv), Ankara, 2002, s. 43

³⁸Sâmiha Ayverdi, *Türkiye'nin Ermeni Meselesi*, Kubbealtı Neşriyat Yayınları, İstanbul, 2005, s. 38

³⁹ Kâmuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2006, s.115-117

⁴⁰ Mazıcı, *Uluslararası Rekabette Ermeni...*, s.33-34

göstermiştir. Nitekim Ayastefanos Antlaşmasının 16. maddesi Berlin Antlaşmasında 61. madde olarak yer almıştır. Osmanlı Devleti Doğu Anadolu da asayışı sağlayacağını ve ıslahatın yapacağını yinelemiştir.⁴¹

Rusya Osmanlı Ermenilerinin davasından vazgeçmiş ve Ermeni cemiyeti üzerindeki siyasetinden ehemmiyetli bir şekilde değişiklik yapmıştır. Artık Rusya Romanya ve Bulgaristan gibi Balkan Devletlerinin nankörlüğünden dolayı ve Ermenilerinde ileri de aynı şekilde davranacağından endişelenmiş ve Ermenistan oluşumunu tehlikeli görmüş⁴² ve Rus Hariciye Nazırı Prens Lobanow “Biz Garp’daki hatamızı Şark’da da tekrar edemeyeceğimiz için bir Ermeni Bulgaristan’ı istemeyiz.” demekte tereddüt etmemiştir.⁴³

II.3.Fransa’nın Ermeni Tebaa Üzerindeki Etkisi

Fransa Osmanlı Devletinde Ermeni tebaa ile ilgilenen ve Osmanlı toprakları üzerinde iktisadi bir nüfuz devam ettiren, Orta Doğu ve Akdeniz’de denge sağlamak adına uzun yıllar kontrol altına alan devlettir. Ayrıca Fransa Osmanlı Devletini mali açıdan kendi menfaatleri bakımında korumuş ve diğer devletlerle ortaklaşa idare siyasetini takip etmiştir.⁴⁴

Ermeni meselesinin çıkmasında en büyük faktör her ne kadar Rusya gözüксе de tıpkı diğer büyük devletler gibi Fransa’nın rolü oldukça etkindir. 1548’li yıllardan itibaren Fransa Anadolu’ya Katolik müttelik oluşturmak için seyyahlar göndermiş ve böylece Ermenilerle iletişime geçme fırsatını elde etmiştir. Şüphesiz Ermeni sorunun ortaya çıkmasında Fransız misyonerlerin çalışmaları oldukça önemlidir. Paris’te 15 günde bir yayınlanan ve Katolik papazların idaresinde bulunan “La TerreSainte” (Kutsal Yerler) adlı gazetede 1875-1878 yıllarında misyonerlerin çalışmaları hakkında bilgiler bulunmaktadır. Ayrıca gazetenin yayınlamış olduğu çeşitli yayınlar

⁴¹ Kantarcı, *Tarih Boyunca Ermeni...*,s.20-21

⁴² Kılıç, *Osmanlı Ermenileri...*, s.38-40

⁴³ İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Cilt 4, İstanbul, 1995, s.333

⁴⁴Karacakaya, *Ermeni Meselesi*, s.22

da ise Fransa'nın Katolik Ermenilerini desteklediğini ve Katolik Ermeni dini liderin Fransa da dini eğitim aldığını ifade eden yazılar bulmak mümkündür.⁴⁵

1811 Bükreş Anlaşmasından sonra bazı Ermeniler Katolik mezhebini kabul ettiklerini ilan etmişlerdir. Fakat bu durum üzerine Ermenilerin kendi aralarında problemler yaşamıştır. Ermeni Patriği idaresinde bulunan Gregoryen Ermenileri, Katolik Ermenilerine karşı düşmanca tavır takınmışlardır.⁴⁶ Fransız misyonerleri Fransa'nın ve papalığın da desteğiyle Anadolu'ya gelerek Ermeni tebaasını "Gregoryen ve Katolik" şeklinde ikiye ayırmışlardır. Nitekim bu ayrıma kadar Ermeniler Osmanlı Devletinde Ortodoks ve Katolik diye ikiye ayrılmakta ve ayın yapmaktaydı. Fransa Katolik propagandasında Osmanlı Devleti ile olan ilişkisi etkili olmuş ve Fransa misyonerleri Osmanlı Devletindeki faaliyetlerinde maddi, manevi ve siyasi yönden desteklemiştir. Nitekim Osmanlı Devleti de Fransa'nın desteğinden dolayı sert tedbirler alamamış ve misyonerlerin rahat bir şekilde hareket etmiştir.⁴⁷

Gregoryen Ermenileri Katolikliğin ilerlemesini istemedikleri için bu durumu Babî'ye şikâyet etmişlerdir. Osmanlı Devleti ise bu karışıklığı gidermek için Katolik Ermenileri Anadolu'nun iç kısımlarına doğru zoraki iskâna tabii tutmuşlardır. Fransa ise bu durumdan memnun kalmamış ve Osmanlı Devleti'ni protesto etmiş, devlete karşı bir baskı uygulayarak Katolik Ermenilerinin mecburi iskânın durdurulmasını ve Katolik Ermenilere Patrik tayin edilmesini istemiştir. Bu sırada ise Osmanlı Devleti Rusya ile savaş halindeydi. Rusların yanında işbirliği yapan Gregoryen Ermenileri bulunuyordu. Osmanlı Devleti ise Gregoryen Ermenilerinin ihanetinden mütevellit Katolik Ermenilerinin de aynı şekilde muamele edeceğinden endişelenmiş ve Katolik Ermenilerini affetmiş ve geri dönmelerini istemiştir. Nitekim Osmanlı Devleti bu ihanetten endişelense dahi Katolik Ermenileri Babî'ye karşı samimi bir şekilde yaklaşmışlardır.⁴⁸

---

⁴⁵ Kantarcı, *Ermeni Sorunu...*, s.9-10

⁴⁶ Şenol Kantarcı, *Katolik Ermenilerin Anadolu'daki Faaliyetleri*, Türkiye'nin Güvenliği Sempozyumu (17-19 Elazığ), 2001, s.443

⁴⁷ Kılıç, *Osmanlı Ermenileri...*, s.100-101

⁴⁸ Kantarcı, *Katolik Ermenilerinin...*, s.443-444

Fransa ise bu durumdan Katolik Ermenilerini kullanarak Gregoryen Ermenileri arasındaki düşmanlık dozunu daha da artırmış ve iki cemaatin bir arada yaşayamayacağını ifade ederek, Katolik Ermenilerinin “millet” olarak tanınmasını dile getirmeye başlamıştır.⁴⁹ Fransa'nın Katolik Ermenilerine millet ibaresinin getirilmesi isteği 6 Ocak 1830 yılında Osmanlı Devleti tarafından bir ferman ile kabul edilmiştir. Böylece Katolik Ermenileri sayesinde Rum ve diğer azınlıklara tabii Katolikler dini mevzu da bu makama bağlanmıştır.⁵⁰

Fransa Ermeni milletine karşı tıpkı Rusya ve İngiltere gibi benzer siyasetler izlemiş ve Ermenilerin koruyuculuğunu üstlenerek kendi yanlarında kalmalarını istemiştir. Osmanlı Ermenilerinin bir kısmı Fransa'ya giderek eğitim almışlar ve Fransa eğitim için gelen öğrencileri Osmanlı Devletine karşı kıskırtmış ve böylece Fransız kültürünün etkisinde kalarak laik ve özerklik isteklerinde bulunmuşlardır.⁵¹

II.4.Amerika ve Ermeniler

Amerika'nın Ermenilere karşı ilgi duyması dağınık bir şekilde hayatlarını sürdüren Ermenilerin yenedünyaya karşı daha farklı boyutta bağlantı kurmasına sebep olmuştur. Böylece Amerika ve Ermeniler arasında bir yakınlık söz konusu olmuş ve Anadolu'dan Amerika'ya toplu Ermeni göçleri yaşanmıştır. Bu göçler neticesinde ise Türk-Amerika arasındaki ilişkilerde çıkan siyasi anlaşmazlıkların yaşanmasında temel sebep olarak Ermeni topluluğunu gösterebiliriz.⁵²

Amerika emperyalist emellerini gerçekleştirmek için dünyaya yayılmaya başladığın da kaynakların ve zengin pazarların bulunduğu Asya'ya açılma bağlamında ilk hedefi olmuştur. Küçük Asya olarak adlandırılan Osmanlı toprakları, tıpkı diğer devletler gibi Amerika'nın ilgisini çekmiş ve Asya'ya ulaşmak için Anadolu topraklarını ele geçirmesi gerektiğini iştirak etmiş ve bu bilinç doğrultusunda Anadolu'ya ilk⁵³ misyonerlerini⁵⁴ yollamıştır.

⁴⁹ Kantarcı, *Katolik Ermenilerinin...*,s.444

⁵⁰ Kılıç, *Osmanlı Ermenileri...*,s.108

⁵¹ Kantarcı, *Tarih Boyunca Ermeni...*,s.13

⁵² Kantarcı, *Tarih Boyunca Ermeni...*,s.13

⁵³ Gürbüz Evren, *Emperyalizmin Oyuncağı Ermeni Sorunu*, Karınca Yayınları, Ankara, 2009, s.90

Amerika'dan Osmanlı İmparatorluğuna gelen Protestan misyonerleri⁵⁵ 1820 yılında gelmişler ve Amerika da misyonerlik faaliyetleri sayesinde Amerika Birleşik devletlerinde Protestanlar ise, XIX. yüzyıl da “Büyük Uyanış” diye adlandırılan hareket doğrultusunda Protestanlık mezhebini yaymak amacı ile AmericanBoar of CommissionersforForeignMissions adı ile bir örgüt şeklinde teşkilatlanmışlardır.⁵⁶ ABCFM'nin asıl amacı Amerika da ve dünya da Protestanlığı yaygınlaştırmaktır.⁵⁷ Osmanlı Devleti'ne gelen ilk misyonerler LevyParsons ve PlinkyFisk adlı kişiler bu amaç doğrultusunda hareket ederek misyonerlik faaliyetlerine başlamışlardır.⁵⁸

Amerikalılar Ermenileri himaye altına almadan önce aralarında güçlü bir bağ oluşturmak için Protestan mezhebini kullanarak Ermenileri koruma altına almıştır. Amerikalı misyonerler Ermenilere Protestanlığı kazandırmış ve böylece Amerika-Ermeni yakınlığı ortaya çıkmıştır. Ermenilerin Protestanlığı kabulü 1821 yılında rahip Parnos tarafından gerçekleşmiştir.⁵⁹

Amerika Ermeni halkı ile ilişkilerini hızlandırmak için Osmanlı topraklarına 1797 yılında ilk defa ticaret gemilerini getirmişler ve 1830 yılında ise Osmanlı Devleti ile Amerika arasında ilk ticaret antlaşması imzalanmıştır. Dolayısıyla Amerika ve Osmanlı Devleti arasındaki ticari antlaşmasında en önemli unsur Ermeniler olmuştur. Amerikalı tüccarlar Ermenilerle iş birliğine girmişler ve

---

⁵⁴ Latince missiodan gelen misyon sözlükte “görev ve yetki”, misyoner ise “görevli olan kişi”, anlamına gelmektedir. Şinasi Gündüz, İslam Ansiklopedisi, “Mecusilik”, İSAM, C:XXVIII, İstanbul, 1994, s. 279

⁵⁵ Osmanlı topraklarına gelen ilk protestan misyoneri 1815'te Mısır'a gönderilen bir papaz olan İngiliz Church Of MissionarySociet'dir. Anadolu'ya gelen ilk Protestan misyoneri ise Amerikalılar tarafından gönderilmiştir. Geniş bilgi için bkz. Ayten Sezer, Atatürk ve Türkiye'deki Misyoner Okulları, *Türkler*, C.XVII, (Edt. Hasan Celal Güzel), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.822-823

⁵⁶ Seçil Akgün, “Amerikalı Misyonerlerin Anadolu'ya Bakışı”, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırmaları Merkezi Dergisi, S.3, Ankara, 1992, s. 2

⁵⁷ Ahmet Seyrek, *Bir Asıdır Çözülemeyen Sorun Ermeni Meselesi ve Tehcir*, Bizim Kitaplar Yayıncılık, İstanbul, 2015, s.172, Ali Tuzcu, “Merzifon'da Ermeni Ayaklanmaları”, Belleten, Cilt: LXII, S:220, Aralık, 1993, s.797

⁵⁸ Akgün, “Amerikalı Misyonerlerin...”, s.2

⁵⁹ Nejla Günay, *Maraş'ta Ermeniler ve Zeytin İsyanları*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 179

misyonerlerinde olaya müdahil olmasından sonra Amerikalı Protestanlar Ermenileri arasında dostane bir ilişki yaşanmıştır.⁶⁰

Amerikan misyoneri Osmanlı Devleti topraklarına hızla yayılmış gittikleri yerlere okullar ve misyon evleri kurarak teşkilatlanmışlardır. Bu teşkilatlanma sürecinde ise Ermeni nüfusunun fazla olduğu yerlerde etkin bir şekilde güç kazanmıştır.⁶¹ Amerika 1824'te Syrian Protestant College adı ile bir okul açmış ve Ermeni gençleri bu okullarda eğitim görmüşler Ermeni davasında öncülük etmişlerdir. 1824-1886 yılları arasında ise 400 okul daha açılmıştır.⁶² 1834 yılında İstanbul Beyoğlu'nda Ermeniler adına okul açılmıştır. 1835 yılında ise misyonerler Anadolu topraklarına yönelmişler ve İngilizce eğitim yapan Amerikan okulları Antep, Harput ve Beyrut'ta daha yüksek mertebe de Amerikan okulları etkinliğe geçmişlerdir.⁶³

Amerikalıların ilk kurumu olarak nitelendirebileceğimiz, 1859'da Harput Amerikan Kolejidir. Bir diğer önemli Amerikan Okulu ise Robert Kolejidir. Daha sonra bu kolej 1912'de Robert Akademisi olarak isim değiştirmiştir. Siyasi yönden faaliyet gösteren bir diğer okul ise 1863 yılında açılan Merzifon Amerikan Kolejidir. Bir diğer siyasi nitelikte kurulan kolejleri ise Bursa Amerikan Koleji ve Tarsus Kolejidir.⁶⁴ Kolejlerde Ermeni dili ve edebiyatı, tarihi ve coğrafyası gibi dersler Ermeni öğretmenler tarafından okutulmuştur. Böylece Ermeni milliyetçiliği alınan bu eğitimler sayesinde hızlanmıştır.⁶⁵ Hürriyetçilik ve milliyetçilik düşünceleri alan Ermeniler Türk halkına karşı bu fikirleri aleyhinde kullanmışlardır.

XIX. yüzyılda Amerikalılar tüccar ve misyonerler aracılığıyla Ermeniler Amerika'ya göç etmeye başlamışlar ve göç hareketleriyle beraber Ermenilerde bağımsızlık düşüncesi oluşmuş akabinde de isyan hareketlerinde bulunmuşlardır. Misyonerler Ermenilere karşı bağımsızlık ve muhtariyet fikirlerini telkin etmişler ve

---

⁶⁰ İlknur Polat, "Osmanlı İmparatorluğunda Açılan Amerika Okulları Üzerine Bir İnceleme", Belleten, Cilt: LII, S:203, Ağustos 1988, s.628-629

⁶¹ Evren, *Emperyalizmin Oyuncağı Ermeni...*, s.92

⁶² H. Tahsin Fendoğlu, Amerika Birleşik Devletleri'nin Misyonerleri ve Osmanlı Devleti, *Türkler*, C. XVI. (Edt. Hasan Celal Güzel), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2002, s.341

⁶³ Orhan Köprülü, "Tarihte Türk-Amerikan Münasebetleri", Belleten, C.LI, S.200, Ağustos, 1987, s.936

⁶⁴ Polat, "Osmanlı İmparatorluğunda Açılan Amerika", s.330

⁶⁵ Gürsoy Şahin, *Osmanlı Devleti'nde Ermeniler ve Türk Ermeni İlişkileri*, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul, 2018, s.107

yıllardır dostane halinde yaşayan Türk ve Ermeni toplumunu tahrik ederek, Ermeni meselesinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamışlardır. Amerikalılar bununla da yetinmeyip Osmanlı Devleti'nde karşı karalama kampanyaları düzenlemişler ve 1894 yılında ilk defa bu mesele Amerika kongresine taşınmış ve 3 Aralık 1894 yılında Türkiye'nin kınanmasına ve haksız yere suçlanmasına sebep olmuştur. Ocak 1896 yılında ise Amerika kongresinde Ermenileri gündeme getirmiş ve Osmanlı aleyhinde bir karar vererek kabul etmiştir.⁶⁶

III. ERMENİ MESELESİNİN MİLLETLERARASI BOYUT KAZANMASI

1877-1878 Osmanlı-Rus harbinden sonra Ayestefanos Antlaşması'nın maddeleri büyük devletleri endişelendirmiştir. Çünkü Rusya Doğu Anadolu'da Kars, Ardahan, Batum ve Doğu Beyazıt'ı almakla kalmayıp Ermeniler içinde bir madde koydurarak Ermenileri kendi saflarına çekmeyi başarmıştır. Öte yandan Ayastefanos Antlaşması sonucu Sırbistan ve Karadağ bağımsızlıklarına kazanmış ve Bulgaristan ise özerk bir yapı elde etmiş ve Romanya'ya ise Dobruca'nın bir kısmı verilmiştir. Böylece Rusya Balkanlardaki dengeyi bozarak Ermenilerinde hamillliğini üstlenerek Avrupalı devletlerin önüne geçmiştir.⁶⁷

Rusya, 24 Nisan 1877 yılında ise devam etmekte olan savaşın akabinde Doğu Anadolu'da yaşayan Ermenilerden istifade etmek istemiştir. Savaş sonunda ise Ermeniler Ruslardan bir takım isteklerde bulunmuştur. Patrik Nerses Varjabedian ve Papas Mateos İzmirliyan başkanlıklarında gizli bir şekilde toplantı düzenlemişler ve Ermeni meclisinin almış olduğu kararları Çar II. Aleksandr ve Prens Gorçakof'a başvurarak muhtariyet isteklerini dile getirmişlerdir. Ermeniler diğer taraftan Batum'u ticari merkez, Kars'ı ise askeri bir merkez yapmak istiyorlardı. Bulunmuş oldukları bütün Doğu Anadolu vilayetlerini Ermeni Devleti bünyesinde birleştirmek ve Ermenistan adı ile bir devletin muhtariyetini oluşturmak istemişlerdir.⁶⁸

Fakat Rusya bağımsız bir Ermenistan devletinin varlığı istememekteydi. Çünkü kendi topraklarında yaşayan Ermenilerin, Ermenistan adı verilen devlet bünyesinde

⁶⁶Kantarcı, *Tarih Boyunca Ermeni...*,s.16

⁶⁷ Mazıcı, *Uluslararası Rekabette Ermeni...*,s.33

⁶⁸ Ali Güler-Suat Akgül, *Sorun Olan Ermeniler*, Türkar Araştırma Dizisi, Ankara, 2007, s. 109

birleşeceğinden ve topraklarından ayrılmanın başlayacağını bilmekteydi. Bu yüzden Rusya Ermenistan devletini kurmak yerine Ayastefanos Antlaşmasında Ermenilerle ilgili madde koydurma yolunu seçti. Böylece Rusya Ermenilerin üzerinde söz sahibi olma hakkını elde edecek ve bu sayede Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahil olma hakkını kazanmış olacaktı.⁶⁹

Rusya Osmanlı topraklarında etkin bir rol oynamaya başlayınca İngiltere başta olmak üzere diğer Avrupalı Devletler telaşlanmaya başlamıştır. İngiltere'nin isteği üzerine ise Berlin Kongresi adı altında antlaşmalar tekrar ele alınmıştır. Nitekim İngiltere bununla da yetinmeyerek Bâb-ı Âli ile 4 Haziran 1878'de gizli bir antlaşma yaparak Asya topraklarını korumak için Kıbrıs'a yerleşmiştir. Böylece İngiltere Rusya'ya karşı şark vilayetlerinde tek başına söz sahibi olmasını engellemiştir. Ayrıca İngiltere bu sayede Hindistan yolunun da güvenliğini sağlamıştır. Rusya'nın karşı çıkmasına rağmen İngiltere başta olmak üzere diğer Avrupalı devletlerin baskı ve destekleri ile 13 Temmuz 1878'de Berlin Kongresi toplanmıştır.⁷⁰

Şansölye Prens Bismark'ın başkanlığında Berlin'de toplanan kongre⁷¹ 13 Haziran-13 Temmuz 1878 tarihleri arasında yapılmıştır. Kongreye katılan devletler ise İngiltere, Rusya, Fransa, Avusturya, İtalya, Almanya ve Osmanlı Devleti katılmıştır. Ayastefanos Antlaşmasınının 16. maddesi değiştirilerek Berlin kongresinin de 61. madde olarak yer almıştır. Bu maddeye göre Osmanlı Devleti, “*Ermenilerin oturdukları vilayetlerin mahalli şartları dolayısıyla muhtaç oldukları ıslahat ve düzenlemeleri geciktirmeden yapmayı ve Kürtler ve Çerkezlerle karşı emniyet ve huzurlarını korumayı taahhüt eder ve bu konuda alacağı tedbirleri sırası geldikçe devletlere tebliğ edeceğinden, adı geçen devletlerde bu tedbirlerin tatbikine nezaret edeceklerdir.*” şeklinde değiştirilmiştir. Böylece Osmanlı Devleti Doğu Anadolu da ıslahat yapacağını yabancı devletlerin kontrolünü kabul etmiştir⁷²

---

⁶⁹ İhsan Sakarkaya, *Belgelerle Ermeni Sorunu*, Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Askeri Tarih Yayınları, Ankara, 1983, s. 43

⁷⁰ Neşide Kerem Demir, *Türkiye'de Ermeni Meselesi*, Şafak Matbaası, Ankara, 1976, s.38-39, Yılmaz Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, Cilt 7, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 1983, s.164-165

⁷¹ Bayram Kodaman, *Türkler-Ermeniler ve Avrupa*, Süleyman Demirel Üniversitesi Yayınları, Isparta, 2003, s.28

⁷² Saray, *Ermenistan ve Türk Ermeni İlişkileri*, s.33-34

Bâb-ı Âli ise Berlin Kongresinde alınan 61. madde istenilen ıslahatı yapmak üzere Ermenilerin yaşadığı yerlere bir müfettiş göndermiş ve halkın durumu hakkında raporlar hazırlamasını istemiştir. Fakat Doğu vilayetlerine gelen müfettiş Ermenilerin azınlıkta buldukları yerlerde lehine ve Müslüman halkında aleyhine karşı alınacak ıslahat önlemi yoktu. Ayrıca Kürt ve Çerkezlere karşı da sert tedbirlerin alınması da oldukça zordu. Diğer taraftan Balkanlar da yaşanan Hıristiyan halkın isyan faaliyetleri devleti ve Müslüman halkı yıpratmış ve II. Abdülhamid artık Müslüman birliğin savunucusu olmuş ve siyaset prensibi olarak da Panslavizm düşüncesini dış siyasette savunmuştur. Nitekim Ermenilerin yaşadıkları yerlerde ıslahat fikrini bulucuları Rusya ve İngiltere de sadece Osmanlı Devletindeki menfaatlerini düşündükleri için böyle bir fikir ortaya atmışlardı.⁷³

11 Haziran 1880 de ise Avrupalı devletler Berlin Antlaşmasının gereğince Karadağ ve Yunanistan ilgili hükümlerin Bâb-ı Âli'nin yerine getirmesi için görüşmüşler ve Ermenilerin ıslahatını da notalar halinde dile getirmişlerdir. Büyük devletler Bâb-ı Âli'ye ıslahattan haberdar edilmediklerini ve ıslahat için de davet edilmediklerini nota ile bildirmişlerdir. Devlet ise bütün bu baskılar neticesinde ıslahat yapmak zorunda kalmıştır.⁷⁴Bâbı Âli Doğu Anadolu da Ermenilerin yaşamış oldukları Erzurum, Van, Bitlis ve Diyarbakır ıslahat yapılmasını bildirmiştir. Avrupalı devletlerin istekleri ile Ermeniler lehine ıslahat yapmışlardır.⁷⁵ Dolayısıyla Avrupalı Devletlerin müdahil olması ile birlikte Ermenistan adı ile bir devletin temelleri böylece atılmıştır.

IV. İHTİLALCI CEMİYETLERİN KURULMASI

Ermenilerin ulusal amaç düşüncesi ile oluşturdukları komiteler 1895 yıllarından sonrasını yapılandıklarını görmekteyiz. Osmanlı Devletinde yaşayan Ermenilerin ilk ulusal bilinç doğrultusunda teşkilatlanmaları 1860 yılıdır. Sosyal amaçla kurulan derneklerin daha sonra dış güçlerin kışkırtmaları neticesinde Ermenilerin devlete karşı ayaklanmalarına ve komiteler kurmasına öncülük etmiştir. İlk dernek 1860 yılında Adana da "Hayırsever Cemiyeti" olmuştur. Arından da 1870-

⁷³ Karal, *Osmanlı Devleti*, s. 133

⁷⁴ Karal, *Osmanlı Devleti*, s.134

⁷⁵ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1991, s.22

1880 yılları arasında Van'da "Ararat" merkezleri, Muş'ta "Kilikya", "Doğulu" ve "Okul Severler" 1872'de Erzurum'da "Silahlılar Derneği" ve Kafkasya'da "Genç Ermenistan Derneği" kurulmuştur.⁷⁶

İyi niyet doğrultusunda kurulan bu dernekler, 1873 yılına gelindiğinde ise ihtilalcı fikirlerini yaymak amacıyla "Asya" gazetesini çıkararak bağımsızlığa giden süreçlerini başlatmışlardır. Ermeni meselesini hızlı bir şekilde yayan derneklerden ziyade komiteceler olmuştur.⁷⁷

İlk komite 1885 yılında Van'da Armenikan adıyla Portakalya tarafından yetiştirilen dokuz kişi ile birlikte kurulmuştur. Portakalya, İstanbul'da öğretmenlik yapmış ve Van'da kendi açtığı okulunda pek çok militan Ermeni talebe yetiştirmiştir. Ermeni terörünü etkili bir şekilde yürüten Portakalya Van'dan hükümet kararınca uzaklaştırılmıştır. Bunun üzerine Portakalya, Fransa'ya giderek kan dökmeden elde edilemeyeceğini düşüncesini propaganda şeklinde "Armenia" gazetesini aracılığıyla yaymaya çalışmıştır. Bâb-ı Âli ise Armenia gazetesinin ülke topraklarına girmesini yasaklamışsa da 1885'de gizlice gönderilmiştir. Komitenin asilamacı ihtilalcı fikirleri bir cemiyet altına Ermeni halkına yaymak ve silah ve para temin ederek halkı genel bir harekâta hazır bir şekilde programlandırmaktı. Komite mensuplarının faaliyetleri arasında 1892 yılında Van'da polis memuru Nuri Efendi'nin katli ve Van İsyanına katılmaları söylenebilir.⁷⁸

Çan sesi, çingirak çan anlamına gelen Hınçak 1897 yılında İsviçre'de⁷⁹ Kafkaslı Nazarbey ile eşi Maro tarafından kurulmuştur. Komitenin asıl amacı bağımsız bir Ermenistan devleti kurmaktır. İsviçre de kurulan komitenin İstanbul, İzmir ve Halep gibi yerlerde şubesi vardır.⁸⁰ Komite 1887'de Emenice Hınçak gazetesini çıkarmış ve programını ise 1888 Ekim-Kasım'ında basılmıştır. İstanbul merkezinde de Hınçak komitesini kurmak için Cenevre'den Tiflisli Şimavon, Trabzon'dan Rus uyruklu

---

⁷⁶ Halil Metin, *Türkiye'nin Siyasi Tarihinde Ermeniler ve Ermeni Olayları*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001, s.87

⁷⁷ Bekir Günay, *Ermeni Meselesi ve Tehcir*, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, İzmit, 2006, s.17-18

⁷⁸ Necmettin Erdem, *Ermeni Olayları ve Gerçekleri*, MSB Yayınevi, Ankara, 2002, s.30

⁷⁹ Azmi Süslü, *Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Rektörlüğü Yayını, Ankara, 1990, s.53

⁸⁰ H. Erdoğan Cengiz, *Ermeni Komitelerinin A'mal ve Harekât-ı İhtilâliyyesi*, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1983, s.24

Rupen, İnan'dan S. Danielyan ve komiteye İstanbul da kurulmuş olan diğer ihtilal komitelere mensup kişiler katılmışlardır. Komitenin faaliyetlerine örnek verecek olursak, Kumkapı gösterisi, Sason İsyanı Bâb-ı Âli gösterisinde ve Zeytun isyanları gösterilebilir. Komite İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra örgütlenme süreci ve ihtilalcı düşüncelerini kilise aracılığıyla bıraktıklarını duyurmuş olsalar dahi, I. Dünya Savaşı'nda silah mühimmatı yaparak İtilaf Devletlerinin yanında yer alarak savaşa katılmışlardır.⁸¹

1890 yılında Ermeniler, Truşak daha sonra da Taşnaksütyun adıyla dernek kurmuşlar ve Truşak gazetesi adı altında düşüncelerini yaymaya çalışmışlardır. Komite kutsal emellerini gerçekleştirmek için zorla toplamakta ve hatta komiteye destek olmayan Ermenileri öldürmekteydi. Papaz Mampira Üsküdar'da, dava vekillerinden Haçik Topkapı komite tarafından öldürülen kişilerden bazılarıdır. Rus, İngiliz ve Fransız vaatlerine aldanan komite milli emellerini gerçekleştireceklerine ve büyük işler başaracaklarına inanıyorlardı.⁸² Komitenin kurucuları, StepanZarian, SimonZavarian, ChristopherMikealian ve RubenHanagad idi. Osmanlı Bankası baskını, Yıldız suikastı, 1904 Sasun isyanına katılan komite, birçok cinayetlerin yaşanmasına da sebep olmuştur. Tıpkı diğer komiteler gibi Taşnaksütyun da I. Dünya Savaşı'nda İtilaf Devletlerinin yanında yer almış ve bağımsız bir Ermenistan hülyalarına kapılarak hareket etmişlerdir.⁸³

V.ERZİNCAN VE ÇEVRESİNDE YAŞANAN ERMENİ OLAYLARI

Erzincan ve çevresinde Ermenilerin ilk isyanları 1890 yıllarından itibaren gerçekleşmiştir.⁸⁴ Ermeni nüfusunun en fazla olduğu yer ise Kuruçay kazasına bağlı Armudanlar nahiyesiydi. Nahiye Ermeni eşkiya çetelerinin sığındıkları Divriği kazasına bağlı Pingan köyüne yakındı.⁸⁵ Ermeniler bölge de Aharon adında bir dava vekilini öldürmekle faaliyetlere başlamışlardır. Ermeni militanlarının bu hain

⁸¹Süslü, *Ermeniler ve 1915 Tehcir...*,s.54

⁸² İsmet Parmaksızoğlu, *Ermeni Komitelerinin İhtilâl Hareketleri ve Besledikleri Emeller*, DSİ Basım, Ankara, 1981, s.18-18

⁸³ Süslü, *Ermeniler ve 1915 Tehcir...*,s.55-56

⁸⁴ Cengiz Çakaloğlu, "Erzincan ve Çevresinde Ermeni Olayları (1890-1896)", Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S:13, Erzurum, 1999, s.299

⁸⁵ Kemali, *Erzincan*, s.128

girişimini ise Ilbizoğulları üstlenmiştir.⁸⁶ 1891 yılında Müşir Zeki Paşa'nın kardeşi, Kuruçay Kaymakamı Ahmet Bey bölgedeki Ermeni faaliyetlerden haberdar olunca Huşik Oğlu Ömer Ağayı isyan girişimlerini incelemek üzere görevlendirmiştir. Ömer Ağa'nın görevli olarak bölgeye geldiği anlaşılınca, Ermeniler tarafından düzenlenen bir ziyafette korkunç bir şekilde öldürülmüştür. Cesedin üzerine gaz yağı dökülerek yakılmıştır.⁸⁷ Cinayeti hükümete ihbar eden Serkis ile oğlunu dahi çete nemsupları öldürmüş ve Hüseyin adında bir bekçiyi de yaralamışlardır. Papas Karabet, Kiragos, Abkar, İranus, Teohari, Kirkor, Kigork, Manuel, Sahak, Agop, Mıgırdıç, Kazar, Agik, Vartan, Minas ve Moheş adlı 16 kişi mahkemeye sevk edilmiştir.⁸⁸

Erzincan'da yaşanan en büyük hadise Buğday meydanında yaşanan olaydır. 22 Ekim 1895 (3 Cemazeyilevvel 1313) yılında Erzincan'da halk haftada bir gün kurulmakta olan pazar yeri olan Buğday meydanında toplanmışlardı. Halkın bir arada olduğunu gören Ermeni eşkıyası ise büyük bir saldırı düzenlemiş ve bu saldırı neticesinde ise bir imam ve birkaç Müslüman katledilmiştir. Bu olaydan haberdar olan devriye kolları ise ateş açan Ermenileri durdurmak istemişlerse de başarılı olamamıştır. Çarşıda bulunan Ermeniler dükkânların damlarına çıkarak ahali üzerine silah atarak birçok Müslüman'ın yaralanmasına yahut ölmesine sebep olmuştur.⁸⁹

Müşir Zeki Paşa tarafından Dördüncü Orduyu Hümayuna gelen telgrafta ise Ermenilerin saldırılara devam ettiğini buraya askeri birliklerin gönderilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Saldırlardan Müslüman halkın habersiz olduğunu ve kendilerini koruyacak herhangi bir silah aleti bulunmadığından sopa ile karşılık verdiklerini de yazmıştır.⁹⁰ Bir iki saat içinde ise askerler isyancı birlikleri dağıtmış ve Ermenilerin yaşamış olduğu mahallelere dahi giderek bir fenalığın yaşanmaması için önlemler almışlardır.⁹¹ Öte yandan Ermeni eşkıyası Erzincan'daki köyleri dolaşarak hayvan ve eşya gasp ederek isyanı daha da çok yaymak istemişlerdir. Hükümet tarafından

---

⁸⁶ Cemal Aytemiz, *Ermeniler Erzincan Mezalimi ve Sözde Ermeni Soykırım Yalanının Aihm Tarafından Reddedilişi*, Teknik Yapım Yayınevi, Ankara, 2017, s.124

⁸⁷ Kemali, *Erzincan*, s.129-130

⁸⁸ Hüseyin Nazım Paşa, *Ermeni Olayları Tarihi I*, s.14-15

⁸⁹ BOA, Y.PRK. ASK.00107.00054.013(22 Ekim 1895 /3 Cemazeyilevvel 1313)

⁹⁰ BOA, Y.PRK. ASK.00107.00054.001 (22 Ekim 1895/3 Cemazeyilevvel 1313)

⁹¹ BOA, Y.PRK. ASK. 00107.00054.017(22 Ekim 1895/3 Cemazeyilevvel 1313)

gönderilen süvariler ise isyanın yayılmasını önlemeye çalışmışlardır.⁹²Erzincan Polis Komiserliğinden alınan telgrafta ise 22 Ekim 1895 (3 Cemazeyilevel 1313) yılında yaşanan saldırı neticesinde 50 Ermeni ve 5 Müslüman'ın öldüğü anlaşılmaktadır.⁹³

24 Ekim 1895 (5 Cemazeyilevvel 1313) Dördüncü Orduyu Hümayuna gönderilen telgrafta Ermeniler, İslamlar üzerine hücum ederek ve çoluk çocuğu katletmişler. Yaveri Ekrem Paşa ise telgrafında Müslüman halkın sopa ve bıçaklarla kendilerini koruduklarını ve askeri birliklerden yardım talep etmişlerdir.⁹⁴ Erzincan da bu karışıklıktan sonra ise Dersimli bazı eşkıya grupları Ermeni köylerine hücum ve katliamlar yapmışlardır. Erzincan ovasına ise kol kol asker gönderilmiş ve isyancı gruplar yatıştırılmaya çalışılmıştır.⁹⁵ Erzincan'daki bu karışıklıktan sonra 25 Ekim 1895 (6 Cemazeyilevvel 1313) deYaveri Ekrem Paşa tarafından Dördüncü Orduyu Hümayuna gelen telgrafta ise, Ermeni cemaatinden birkaç kişinin gelerek pişman olduklarını, silahları bırakacaklarını ve devlete itaat ve bağlı kalacaklarını ifade etmişlerdir.⁹⁶

8 Kasım 1895 (20 Cemazeyilevvel 1313) tarihinde Dördüncü Ordudan gelen telgrafta Erzincan'da İskender Hamamında Ermeniler tarafından iki üç el silah atıldığı bildirilmiştir. Ermenilerin bu saldırıları neticesinde ise halk heyecana kapılmış ve çarşı ve pazardan evlerine doğru kaçmaya başlamışlardır. Nitekim birliklerin gelmesi ile asayiş sağlanmış ve Ermeni eşkıyası bastırılmıştır.⁹⁷

10 Kasım 1895 (22 Cemazeyilevvel 1313) yılında Müşir Zeki Paşa tarafından gönderilen telgrafta, Ermeni eşkıyaları sabah saat 3'ten akşam saat 5'e kadar askerlerle çarpışma halinde bulduklarını ifade etmiştir. İran'ın Hazad köyünden hareket eden 200 süvari ve piyade askerlerinin çarpışmanın bulunduğu yere geldiğini haber alan Ermeni eşkıyasının Matur üzerinden Van'a hareket etmişler. Ermeni eşkıyasının güzergâhı hakkında Van kumandanlığına bildirilmiş ve komutanlıktan birlikler hazırlamasını ve bozgunculuk çıkaran Ermenileri durdurulmasını, huzur ve

---

⁹² BOA, Y.PRK. ASK.00107.00054.013 (22 Ekim 1895/ 3 Cemazeyilevvel 1313)

⁹³ Hüseyin Nazım Paşa, *Ermeni Olayları Tarihi I.* s.91

⁹⁴ BOA, Y.PRK. ASK.00107.00054.016 (24 Ekim 1895/5 Cemazeyilevvel 1313)

⁹⁵ BOA, Y.PRK. ASK.00107.00054.015 (24 Ekim 1895/5 Cemazeyilevvel 1313)

⁹⁶ BOA, Y.PRK. ASK. 00107.00054.012(25 Ekim 1895/6 Cemazeyilevvel 1313)

⁹⁷ BOA, Y.MTV.00131.00120.001 (8 Kasım 1895/ 20 Cemazeyilevvel 1313)

sükûnetin sağlanması talep etmiştir.⁹⁸ 11 Kasım 1895 (23 Cemazeyilevvel 1313) yılında Dördüncü Orduyu Hümayundan gelen telgrafta ise Ermenilerin dükkânlarını açtıklarını, bir Ermeni vekili ve papazın gelerek 300'e yakın silahlarını teslim ettiklerini ve geri kalan silahları da toplayarak teslim edeceklerini söylemişlerdir. Ermeni vekilleri, 600 senedir beraberce yaşadıklarını ve Müslüman halka zarar vermeyeceklerini hatta Ermenilerin Müslümanlarla kucaklaşacaklarını ifade etmişlerdir. Müşir Zeki Paşa ise bu durumu hükümete bildirerek Ermenilerin bunca vakitten beri besledikleri kötü düşüncelerinden vazgeçtiklerini ve pişman olduklarını ifade etmektedir.⁹⁹

Erzincan'da 26 Ekim 1895 (7 Cemazeyilevvel 1313) yılında 400 Ermeni asileri Müslüman köylerine saldırı düzenlemişler ve halkın canlarına kastetmişlerdir. Bu durum ise Refahiye Kaymakamlığına yazılmış telgrafta ifade edilmiştir. Ermeni eşkıyalarının saldırılarını durdurmak için Erzurum vilayetinde görev yapmakta olan Yaveri Ekrem Paşa yeterli miktarda süvari ve yaya askeri ile birlikte Refahiye'ye gelmiştir. Zaptiye Ali Onbaşı'nın bacağından yaralanması üzerine Refahiye'de bir karışıklığın yaşanmasına sebep olmuş.¹⁰⁰ Müslümanlardan 1 kişi ölmüş ve 16 kişi yaralanmıştır. Ermenilerden ise 18 kişi ölmüştür.¹⁰¹

Erzincan kazasında yaşanan bir diğer Ermeni isyanı ise Tercan kazasında olmuştur. Ermeni eşkıyası Tercan da Mans köyünde "bize beylik verildi" diye yol keserek Müslüman'ı dövmüşler ve bununla da yetinmeyip eylemlerini artırmışlardır. Diğer taraftan Tivnik köyünden 20 silahlı Ermeni fedaisi, Hadikliekrad reislerinden yaralamış ve Müslüman halk ise heyecana ve galeyana gelerek harekete geçmişlerdir. Bu durum ise olayların büyümesine sebep olmuştur. Nitekim bu kargaşadan sonra Müslümanlardan 25 kişi ölmüş ve 5 kişi de yaralanmıştır. Ermenilerden ise 124 kişi ölerken 42 kişide yaralanmıştır.¹⁰² Ermeniler Tercan olaylarından başka Erzincan'a bağlı Kemah'takazasında da Müslümanları öldürmüş ve yaralamışlardır.¹⁰³

⁹⁸ BOA, Y.PRK. ASK.00107.00054.003 (10 Kasım 1895/22 Cemazeyilevvel 1313)

⁹⁹ BOA, Y.PRK. ASK.00107.00054.004 (11 Kasım 1895/23 Cemazeyilevvel 1313)

¹⁰⁰ BOA, Y.PRK. ASK.00107.00054.010 (26 Ekim 1896/ 7 Cemazeyilevvel 1313)

¹⁰¹ Hüseyin Nazım Paşa, s.162

¹⁰² Yunus Özger, *1895 Bayburt Ermeni Ayaklanmaları*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007, s.33

¹⁰³ Ermeni Olayları Tarihi I., s.171

I.BÖLÜM

1846-1895 YILLARI ARASINDAKİ EĞİNDEKİ ERMENİ OLAYLARI

I.1.Meryem Ana Kilisesindeki Olaylar

31 Ekim 1846 (11 Zilkade 1262) tarihli belgede Eğin kazasına bağlı Gemergab köyünde Ermenilere ait Meryem Ana Kilisesinde ayinleri ilan etmek için tahta çalmak âdeti alışagelmıştır. Fakat Ermeni halkı tarafından yapılan tahta çalmak âdeti ve ayinler Müslüman ahali tarafından müdahalelere maruz kalmıştır. Osmanlı Devleti tebaasında din ayrımı yapmaksızın ibadet ve ayin hürriyetine bir takım emir ve izinlerle temin etmiştir. Dolayısıyla devlet tabası üzerinde ayırım yapmadan herkesin dini vecibesinin yerine getirilebilmesi için herhangi bir baskı uygulamamıştır. Ermeni dini liderleri ve ahali kilisenin ibadet ve ayin hürriyetine yapılan müdahalenin önlenmesini istemiştir. İstanbul ve Tekirdağ Ermeni Patriği MatyusYikiyos Hazreti Rütelbe'nin ricası doğrultusunda din adamlarının ve ahalinin yaşadığı sorunlar karşısında devlete müracaat ederek haklarının korunmasını devletten talep etmişlerdir. Devletin olaya müdahale etmesiyle birlikte ise bazı olayların yaşanmasının önüne geçileceğini ve Müslüman ve Hıristiyan ahali arasında barış ve huzurun sağlanacağı ifade edilmiştir. Böylece Hızır İlyas mahallesinde bulunan Meryem Ana Kilisesinde yapılacak törenlerde ibadet ve ayinler rahat bir şekilde icra edilecektir. Nitekim 31 Ekim 1846 (11 Zilkade 1262)tarihiMatyusYikiyos tarafından gönderilen belgede ibadet hürriyetinin devletin ayırım yapmadan herkesin hakkını koruması gerektiği ifade edilmiştir.¹⁰⁴ Benzer bir durum ise Eğin, Arabkir, Sungurlu, Sivas, Harput gibi kazaları ve köylerindeki Ermeni kiliselerinde yaşanmışsa da devletin tavrı aynı şekilde olmuştur.¹⁰⁵

¹⁰⁴BOA, A.}DVN.00019.00027.001 (31 Ekim 1846/19 Zilkade 1262)

¹⁰⁵BOA, A.}DVN. MHM.00004.00002.001(3 Ocak 1847/ 15 Muharrem 1263 Belgenin aslı şu şekildedir: Ermeni Patriğine dâhil mahallerde kadîmizabt ve tasarruflarında olan kilise ve manastırlarına ve ziyâret-gâhlarına ve kadîmden 'alâka idegeldiklerine ve bu ana değin âyînleriniicrâ eylediklerine kimesne tarafından bî-vechmüdâhaleitdirilmemesihusûsu İstanbul ve tevâbi'i Ermeni Patrikiiftihârmuhtârü'l-milletü'l-mesîhiyeMatiyosPsikoposdâmetrütbetuhû yedine bâlâsıhatt-ı hümâyûn-ı şâhânemlemüveşşahvirilenberât-ı 'âlišânımdamünderic Eğin Patriğine dâhil Eğin kazâsına tâbi' Karuşka karyesinde vâki' Ermeni milletine mahsûs Meryem Ana kilisesinde

9 Mart 1847 (21 Rabiulevvel 1263) yılında Eğin kadısı Ömer Feyzi Bey'in Eğin'deki Meryem Ana ve Surp Kivork kiliselerinde tahta çalmak âdeti yok iken ayin törenlerini yapılmasına müdahale edildiğine dair şikâyetler aldığı ifade edilmiştir. Ermeni halkı patriğine müracaat ederek tahta çalmak âdetine bazı kişiler tarafından müdahale edildiğini ifade etmişlerdir. Bu asılsız olay ise kilise tarafından patrikler aracılığıyla arzuhal şeklinde ifade edilerek yardım talebinde bulunulmuştur. Devlet ise bölge de daha önceden tahta çalmak âdetinin olup olmadığını sorgulamış ve ayinin gerçekleşmesin de engel olan Müslüman ahaliden kimlerin olduğunu araştırılmasını istemiştir. Yapılan araştırma neticesinde ise Ermeni tebaanın daha önceden tahta çalmak âdetinin olmadığı söylenmiş ve Misak oğlu Kigork, Kasap oğlu

âyinleri icrâ olunacağı vakit dere'âyânın kiliseye gelmeleri için tahta çalmak öteden berümu'tâd iken bu esnâdaba'zikesân taraflarından bî-vechmüdâhalevukû'agelmekde idüğünden bahisle müdâhale-i vâki'anın men'i bâbında emr-i şerîfimsudûrı Patrik-i mûmâ-ileyh tarafından südde-i sa'âdetimememhûr 'arzihâltakdîmiyleistid'âolunubkuyûdamürâca'atolundukdaşurût-ı muharrere patrik-i mûmâ-ileyhin yedine i'tâ olunan sâlifü'z-zikrberât-ı 'âlişânımdamünderic ve mezkûr olduğına ve ziyâde ... ile ehl-i İslâm'ı ta'cîz itmedikleri hâlde emsâlimücebince tahta çalmalarına mûmâna'at olunmamak üzere evâmîr-i şerîfemvirileceğinekuyûddanmüstebân olmuş idüğünebinâenvech-i meşrûf üzere 'amel olunmak fermânımolmağın imdi sen ki nâ'ib-i mûmâ-ileyhsin keyfiyet ma'lûmunoldukdabî-vechmûmâna'atvukû'a gelmemesine dikkat ve bu vesîle ile ziyâde ... olunmamasına dahî ihtimâm ve mübâşeret eylesin şöyle bilesin Fî Evâsıt-ı M. Sene 63 Bîrsûreti yine nâ'ib-i mûmâ-ileyh Ermeni Patrikliğine dâhil Eğin kazâsına tâbî' Abuçih karyesinde vâki' Ermeni milletine mahsûs Surp Nişan kilisesinde âyinleri icrâ olunacağı vakit dere'âyânın kiliseye gelmeleri için tahta çalmalarına mûmâna'at olunmamak üzere Bir sûreti Mîr-i mîrân-ı kirâmdan Ankara mutasarrıfı Mehmed Vâsıf Paşa dâmeikbâluhûya ve Budaközînam-ı diğêr Sungurlu kazâsına'ibine Ermeni Patrikliğine dâhil Ankara eyâleti dâhilinde kâ'in Sungurlu kazâsında vâki' Meryem Ana Kilisesinde âyinleri icrâ olunacağı vakit dere'âyânın kiliseye gelmeleri için tahta çalmalarına mûmâna'at olunmamak bâbında. Fî Evâsıt-ı S sene 63. Bîrsûretimülhakâtıyla Harburutvâlisî Vezîr Ali Paşa iclâlehûya ve 'Arapkir kazâsına'ibine Ermeni Patrikliğine dâhil 'Arapkir kazâsı kurâsından Hinesik karyesinde kâ'in Ermeni milletine mahsûs Meryem Ana kilisesinde âyinleri icrâ olunacağı vakit dere'âyânın kiliseye gelmeleri için tahta çalmalarına mûmâna'at olunmamak bâbında. Fî Evâsıt-ı R sene 63. Bîrsûretimülhakâtıyla Sivas vâlisî Vezîr Ali Aşgar Paşa iclâlehûya ve Sivas nâ'ibine Ermeni Patrikliğine dâhil Sivas kurâsından ... karyesinde kâ'in Ermeni millerine mahsûs Surp Lusaviriç Kilisesinde âyinleri icrâ olunacağı vakit dere'âyânın kiliseye gelmeleri için tahta çalmalarına mûmâna'at olunmamak üzere fi Evâ'il-i L sene 63 İşbusûret-i teftiş olarak sehven çekilmiş olmağla asıl müsevvedesin akl olunub ... kaydolunmuşdur. Fî Evâ'il-i Za sene 63 Bîrsûretimülhakâtıyla Harburutvâlisî Vezîrim 'Ali Paşa iclâlehû ve Harburutnâ'ibine Ermeni patrikliğine dâhil Harburutkazâsında Tarım? karyesinde kâ'in Ermeni milletine mahsûs Meryem Ana kilisesinde tahta çalmalarına mûmâna'at olunmamak emr-i şerîfimsudûrı Patrik-i mûmâ-ileyh eliyle millet meclis mühriyle memhûr südde-i sa'âdetimetakdîm eyledikleri 'arzihâlde istid'âolundığı beyânıyla fi Evâ'il-i Za sene 63 Bîrsûreti Hâcegân-ı Dîvân-ı Hümâyûndan 'Arapkir kâ'imakâmı AhmedTevfikzidemecduhû ve 'Arapkir kazâsına'ibine Ermeni Patrikliğine dâhil 'Arapkir kazâsında ve Aşşin? Karyesinde kâ'in Ermeni milletine mahsûs Meryem Ana Kilisesinde âyinleri icrâ olunacağı vakit dere'âyânın kiliseye gelmeleri için tahta çalmalarına mûmâna'at olunmamak üzere emr-i şerîfimsudûrı Patrik-i mûmâ-ileyh ile millet meclis mühürleriyle memhûrsüdde-i sa'âdetimetakdîm eyledikleri 'arzihâldeistid'âolundığı beyânıyla fi Evâsıt-ı Ca sene 63.)

Aleksan, Kasap oğlu Kazar, Keşiş oğlu Artin gibi kişilerde Meryem Ana ve SurpKivork Kiliselerinde bu zamana kadar ve bundan öncede tahta çalmak âdetini yapmadıklarını ifade etmişlerdir. Müslüman halk tarafından bir müdahale olmuşsa da bu ezan okunduğu vakitle Ermenilerin de dini törenlerinin yapıldığı saatle aynı zaman da olmasından dolayı müdahale söz konusu olduğu bildirilmiştir. Böylece devlet Müslüman ve Hıristiyan ahali arasındaki anlaşmazlığı gidererek barış ve huzur içinde yaşamasına engel olacak olayları ortadan kaldırmıştır. Alınan bu önlemler neticesinde ise huzurun bozulmasına engel olan olay bertaraf edilmiş ve haksızlık kim tarafından olursa olsun devlet tarafından engelleneceği ifade edilmiştir.¹⁰⁶

15 Haziran 1849 (24 Recep 1265) yılında İstanbul Ermeni Patriği AgopPiskoposu tarafından Eğin'deki Meryem Ana Kilisesinde bir müdahalenin yaşandığını şikâyet edilmiştir. AgopPiskopos yaşanan müdahalenin önlenmesini istemiştir. Ermeni halkının haklarını ihlal eden müdahalenin devletin yönetim

¹⁰⁶BOA, A.ŞMKT.00084.0037.001 (9 Mart 1847/21 Rabiulevvel 1263 tarihli Eğin kadısı Ömer Feyzi Bey'e gönderilen belgenin aslı şu şekildedir: Der-i devlet-mekine 'arz-ı dâ'ileridir ki Eğin kasabasında vâki' Meryem Ana ve SurpKivork kiliselerinde ez-kadîm tahta çalmak 'âdeti yok iken kasaba-i mezbûrede mütemekkin Ermeni re'âyâları kilise-yi mezkûrlarda tahta çalmak mu'tâddan iken bu esnâdaba'zikesân taraflarından müdâhale olunur diyerek müdâhale-i vâki'anın men' u def' husûsunu patrikleri tarafından bâ-'arzuhâl istid'âitdirmiş olduklarından altmış bir senesi târihiyle 'abd-i dâ'ilerinehitâbenisdâr buyrulan iki kıt'afermân-ı 'âlişân işbu ikiyüz altmış üç senesi Rebî'ü'l-evveli evâhiringehuzûr-ı şer'-i şerîf ve a'zâ-yı meclis ve sâ'irahâlî-i İslâmdancemm-i gafir ve re'âyâdancemm-i kesîrmuvâcehelerindefeth u kırâ'at ve mazmûn-ı mutâva'at-makrûmî cümleye i'lân ve işâ'at ve mezkûr kiliselerde tahta çalınmak 'âdet-i kadîmesinde var mıdır var ise bu esnâdamüdâhale iden kimlerdir deyhâzırûn olan ehl-i İslâmdansu'âlolundukdacevâblarında kilise-yi mezkûrlarda o makûle tahta çalınmak 'âdeti câri olmamış ve işidilmemişdidiklerinden sonra rü'esâ-yimilletden Misak oğlu Kiyork ve Kasab oğlu Aleksan diğer Kasab oğlu Kazar ve Keşiş oğlu Artin ve Hanar oğlu Nikfos ve Parsih oğlu MakdisArtin ve Tarakçı oğlu Oseb ve Boyacı oğlu Karabet ve Tavis oğlu Tavis ve Tokatlı oğlu Karabet nâmünzimmîlerendehâkezeâlîksu'âlolundukda kilise-yi mezkûrlarda tahta çalındığını bu âna değin işitmedik ve babalarımızdan dahî duymadık kendi milletimizden Der-'Aliyyede bulunan ba'zıbikârlarımız bizim haberimiz olmayarak hilâf-ı inhâpatrikimiz tarafından 'arzuhâl takdîmiylefermân-ı celîlelerinsudûruna dest-res olmuşlar ve bu vecihle tahta çalınmak 'âdeti câri olmadığı ve ba'zikesân tarafından müdâhale olunuyor deyüifâdelerikizbi sarîhden 'ibâretoldüğümîmersûmûndan her birileri meclis-i ma'kûd-ı mezkûrda ve huzûr-ı 'abîdânemizdelisânentakrîr itmiş oldukları ve mezkûr kiliseler icrâ ve sâye mahallerde olmayub İslâm ile re'âyâhâneleri birbirleriyle muhtelit olduğu cihetle muhdesen tahta çalınmak lâzım gelse ezân-ı Muhammediye ve salât u selâm kırâ'atolundukca ve evkât-ı mefrûzaîfâsiylakıyâm-ı tehlîlinesnâsında tahta-i mezkûrun sayhası müsâdif düşerek tâ'at-i İslâmiyemahzûrdansâlim olmayacağı ve kadîmindedahî tahta çalınmanın vukû'ı olmadığı hasbetu'llâhi'l-melikü'l-müte'âlderbâr-ı 'adâlet-karâra bir kıt'ai'lâmidiyordeyü 'umûm İslâm ... ve iltimâs itmek ile ol ki vâki'ü'l-hâldir bi'l-iltimâs pâye-i serîr-i 'adâlet-masîre 'arz u i'lâmolundibâkiyü'l-emr li-hazret-i men lehü'l-emrhurrira fi evâhirişehr-i)

anlayışına aykırı olduğunu ve ibadet hürriyetinin devlet eliyle korunmasını talep etmiştir.¹⁰⁷ Meryem Ana Kilisinde yaşanan bir diğer hadise ise 11 Haziran 1850 (30 Recep 1266) yılında İstanbul Ermeni Patriği Agop Piskopos tarafından mülki ve şeri idarecilere bir takım beyanlarda bulunmuştur. Bu telgraf ise İstanbul Ermeni Patriği'ne bağlı Adana, Van, Kayseri, Harput, Eğin ve Maraş'taki kiliselere gönderilmiştir. Gönderilen telgrafta Ermenilerin, dini ibadetleri hakkında bir takım müdahalelerin önlenmesi belirtilmiştir. Agop Piskopos'unun Harput Valisi Kadir Yusuf Paşa ve Eğin kazası naibine göndermiş olduğu telgrafta Ermeni halkının kilise de ibadet ve ayinlerini yapacağı vakitte çan yerine tahta çalınmasına engel olunmaması gerektiğini ifade edilmiştir. Böylece Meryem Ana Kilisesi dışında Surp Kivork kilisesine de ayin ve ibadetlerinde karışılmamasını ve çan yerine tahta çalınmasına da mani olunmamasını istenmiştir. Nitekim devletin inanca ve ibadet hürriyeti açısından tebaası arasında bir ayırım gözetmeksizin eşit bir şekilde davrandığı anlaşılmaktadır.¹⁰⁸

¹⁰⁷BOA,A.}DVN.00048.00009.001 (15 Haziran 1849/24 Recep 1265 tarihli Agop Piskopos tarafından gönderilen belgenin orijinali şu şekildedir: Ermeni milletine mahsûs olan kilise ve manastırları bilâ-emr-i şerif kimesne teftiş ve tefahhus iltimâsihusûsî hâlen İstanbul ve tevâbi'i Ermeni Patrikiiftihârmuhtârü'l-milletü'l-mesîhiyeAgopPiskoposdâmetrütbetuhû yedine bâlâsıhatt-ı hümâyûn-ı şâhânemlemüveşşahvirilenberât-ı 'âlişânımdamündericoldığına ve Patrikliğine dâhil Kayseriyekazâsına tâbi' Köstere nâhiyesikurâsından Tomarza karyesinde vâki' Ermeni milletine mahsûs Meryem Ana kilisesini teftişiderizdeyuba'zikesân taraflarından müdâhaleolunmakdaidüğünebinâ'enmen'i bâbında emr-i şerîfimsudûrî Patrik-i mûmâ-ileyh ile millet meclisi mühürleriyle memhûrsüdde-i sa'âdetimetakdîm eyledikleri bir kıt'a 'arızalarındaistid'âolunubkuyûdamürâca'atolundukdaşurût-ı muharrere patrik-i mûmâ-ileyh yedine i'tâ olunan sâlifü'z-zıkrberât-ı 'âlişânımdamünderic ve mezkûr ve emsâline emr-i şerîfim virildiği mukayyed ve mastûr olmağla şurûti mücebinece 'amel olunmak fermânım olmağın siz ki kâ'imakâm ve nâ'ib-i mûmâ-ileyhsiz keyfiyet ma'lûmunuzoldukdainhâolundığı üzere bilâ-müceb-i teftiş ve ta'addiolundığıvâki' ise men' u def'i husûsunamübâderet ve hilâf-ı rızâ ve mugâyir-i şurût vaz' ve hâlin vukû'undanmübâ'adet eylesesiz şöyle bilesiz Ermeni milleti kullarına mahsûs olan kilise ve manastırların bilâ-emr-i şerîfteftiş ve tefahhus olunmaması husûsî bâlâ sıhatt-ı hümâyûn-ı 'inâyet-makrûn-ı hazret-i şâhâne ile müveşşah yed-i 'âcizâneme ihsân buyrulan berât-ı 'âlî şurûtunda musarraha olduğına ve Patrikliğime dâhil Eğin kazâsındakâ'in Ermeni milleti kullarına mahsûs Meryem Ana nâm bir bâb kilise-i kadîmeyiteftişiderüzdeyuba'zikesân taraflarından müdâhale ve mûmâna'atolunmakdaidüğümemebnî o makûlemugâyir-i şurûtberât-ı 'âlivâki' olan müdâhale ve mûmâna'atınmen'i bâbında şurût ve emsâlivechile bir kıt'aemr-i celîlü's-şânın 'inâyet ve ısdâr buyrulması niyâzı bâbında ve her hâlde emr u fermân hazret-i men lehü'l-emrindir.)

¹⁰⁸BOA, A.}DVN. MHM.00008.A.00086.001(11 Haziran 1850/30 Recep 1266 tarihli belgenin orijinali şu şekildedir: Patrik ve millet meclisinin mühürleriyle memhûr takrîrleri mu'teber tutularak âyinlerinedâ'ir her ne ki 'arz ve inhâiderler ise müsâ'ade oluna deyu İstanbul ve tevâbi'i Ermeni patriği iftihârmuhtârü'l-milletü'l-mesîhiyeAgopPiskoposdâmetrütbetuhû yedine bâlâsıhatt-ı hümâyûn-ı şâhânemlemüveşşahi'tâ olunan berât-ı 'âlişânım şurûtunda münderic olmağla ve patrikliğine dâhil Adana'da kâ'in ... İstifanos ve Meryem Ana kiliselerinde âyinleriicrâ olunacağı vakitdere'âyânın

I.2.Eğın'deki Ermeni Kilisesinin Etkisi

17 Aralık 1859 (22 Cemazeyivevvel 1276) yılında HarputMüteffekasına gönderilen belgede Eğın'de Ermeni kilisesinin tahta çaldırılmasına izin verilmesi üzerine protestolar meydana gelmiştir. Hatıpzade İmam Ali Efendi, Hamamcı Yaşar, müdür konağı sahibi Topal Ahmet oğlu Mahmut ve tahta camii şerifi müezzini Ömer Efendi gibi kişiler kilisenin tahta çalınmasına engel olmak için isyan faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Bir grup kadını galeyana getirerek müdür konağının camlarına taş atılmasına ve olayların çıkmasına sebep olmuşlardır. Devletin olaya müdahil olmasıyla birlikte suçta teşvik edenler yakalanıp bir takım cezai işlemlerin yapılmıştır. Kanunu Cedid'in yüz on ikinci maddesinde bulunan hükümler gereğince cezai işlemlerin yapılacağı bildirilmiştir.¹⁰⁹

---

kiliseye gelenler içinâyınlerimuktezâsınca tahta çalmalarına mümâna'at olunmamak bâbında emr-i şerîfimsudûrı patrik-i mûmâ-ileyh ile meclis-i mezkûr mühürleriyle mehmûrsüdde-i sa'âdetimetakdîm eyledikleri bir kıta 'arzlarında istid'âolunubkuyûdamürâca'atolundukdaşurût-ı muharrere patrik-i mûmâ-ileyhin yedine i'tâ olunan sâlifü'z-zikrberât-ı 'âlişânımşurûtundamünderic ve mezkûr ve emsâlineemr-i şerîfimvirildiğimukayyed ve mastûrolmağlavech-i meşrûh üzere 'amel olunmak fermânımolmağın imdi siz ki vâli-i müşâr ve nâ'ib-i mûmâ-ileyhümâsızkeydiyetma'lûmunuzoldukda zikrolunan kiliselerde çan çalınmayub tahta çaldıkları hâlde kimesne tarafından müdahale ve mümâna'atvukû'a gelmemesine ihtimâm ve dikkat eylesiniz. Şöyle bilesiz 'alâmet-i şerifei'timâdkılasız. Fî Evâhir-i Receb sene 66Mûcebincemîr-i mîrân-ı kirâmdan Van kâ'imakâmıMehmedReşiddâmeikbâluhûya ve Van nâ'ibine patrikliğine dâhil Van kazâsımahallâtından Çatak? ve anın mahallesinde kâ'in Ermeni milletine mahsûs Meryem Ana kilisesinde tahta çalmalarına mümâna'at olunmaması için Fî Evâhir-i Receb sene 66Mûcebincehâcegân-ı devlete her birinden Kayseriyekâ'imakâmı İsmail Bey zîdemecduhûya ve Kayseriyenâ'ibine patrikliğine dâhil Kayseriye sancağına tâbi' Talas karyesinde kâ'in Ermeni milletine mahsûs kilisede tahta çalmalarına mümâna'at olunmamak için Fî Evâhir-i Receb sene 66Mûcebincemülhakâtıyla Harput vâlisi Kadir Yusuf Paşa iclâlehûya ve Eğın kazâsınâ'ibine patrikliğine dâhil Eğın kazâsındakâ'in Ermeni milletine mahsûs Meryem Ana ve SurpKevork kiliselerinde tahta çalmalarına mümâna'at olunmaması için Fî Evâhir-i Receb sene 66Mûcebincerikâb-ı hümâyûnumkapucubaşlılarından? Mar'aşkâ'imakâmıMehmed Bey dâmemecduhûya ve Mar'aşnâ'ibine patrikliğine dâhil Mar'aşmahallâtından Kümbet mahallesinde kâ'in Ermeni milletine mahsûsSurpSerkiz kilisesinde tahta çalmalarına mümâna'at olunmaması için Fî Evâhir-i Receb sene 66)

¹⁰⁹BOA,A.}MKT. MVL.00113.00042.001(17 Aralık 1896/22 Cemazeyivevvel 1276 Eğın kazasının kâin kilisesinde tahta çaldırılması müezziniyetine dair tasdir ve tedbir olunan ferman-ı 'âlinin icrayı ahkâmı harede müdür konağı önüne tecmirle konak-ı mezkûr pencerelerine taş atmak gibi harekât gayr-ı layihada bulunmuş olan ba'zı nisa taifesinin muharrikleri olduğu tebeyün eden kaza-i mezkûr ahalisinden Hatıpzade İmam Ali Efendi ve hamamcı Yaşar ve Müdür konağı sahibi Topal Ahmetoğlu Mahmut ve tahta camii şerifi müezzini Ömer Efendi nam-ı kimesneler tevkif kıldıklarından icra'yı icabı istidamına dair varid olan iki katlı mazbata ile evrak-ı müteferri'ası meclis-i valayelediyyü'l mahsus Kanun-u Cedid'in yüz on ikinci maddesinde muhakîm ve meclis memurlarına vesairmemureyn devlet-i âliye memuriyetlerine icrada iken veyahut ettikleri hüküm-ü memüreynden dolayı bunların kadar ve namuslarına tefiz verecekleri suretle mu'mamele-i hakarete ve atalına lisana ve ahlakiyeyecûret eyleyenler olur ise bir hafta altı aya kadar hapis olunması muharrer olup fakat merkumların bu harekette bizzat bulunmuş olmaları cezalarını tahfif edebileceğinden ve siyak-ı iş'ara

23 Şubat 1860 (1 Şaban 1276) tarihinde ise Hatipzade İmam Ali Efendi, Hamamcı Yaşar, müdür konağı sahibi Topal Ahmet oğlu Mahmut ve tahta camii şerifi müezzini Ömer Efendi adlı suçluların yakalanıp cezai işlemler yapılmıştır. Kanunu Cedid'in yüz on ikinci maddesi gereğince ise davalıların altı aya kadar hapis cezasına çarptırılması ya da af dileyenlerin kefalet ödeyerek affedileceği ifade edilmiştir. Fakat firar eden Derviş Mehmet'in ise yakalanması ve hapis edilmesi istenmiştir. Osmanlı Devleti tebaası arasında din ayrımı gözetmeksizin ibadet ve dini hürriyetini emir ve izinlerle temin etmiştir. Yapılan müdahaleler devletin yönetim anlayışına ve emirlerine aykırı olmuştur. Nitekim Hıristiyan halkın da haklarını ihlal eden bir hareket teşkil etmiştir. Böylece devletin müdahalesi ile birlikte asayiş sağlanmıştır.¹¹⁰

I.3.Zararlı Evrakların İhbarı

15 Mart 1888 (2 Recep 1305) yılında Ma'mûretül-'Azîz Valisi Hasan Hilmi Bey'e gönderilen telgrafta Eğin'de Papaz Karakin'e ait hanede zararlı evrakların olduğuna dair ihbar olunmuştur. Devlet tarafından ise Mustafa Efendi bu olayı araştırmakla görevlendirilmiştir. Olayla ilgili şifreli bir diğer belgede ise Eğin kaymakamına bildirilen habere göre Ermenilere ait yasaklanmış metinler, kitapçıklar

---

nazaran müddet-i tevfiikleri ise birkaç maha varmış olacağından bu müddetin madde-i mezkûr hükmünce haklarında ceza'yı kâfi-i 'adile merkuamların taht-ı kefalete alınarak tahliye-i sebillerin ve bunların padası olup karar eylediği beyan kılınan Derviş Mehmed'in derdestiyle cephesi bu derecede ise merkuamların hapis olduğu kadar onun dahi hapis edilmesi hususunun savb-ı se'aletlerine bildirilmesi meclis-i mezkûrdan bi-mazbata ifade olunmuş.)

¹¹⁰BOA, MVL.00597.00024.001 (23 Şubat 1860/1 Şaban 1276 tarihli belge şu şekildedir: Eğin kazâsındakâ'in Ermeni kilisesinde tahta çaldırılması me'zûniyetinin mutazammınıs dâr buyrulan fermân-ı 'âlinicrâ-yı ahkâmı sırada müdür konağı önüne tecemmü'lekonağ-ı mezkûr pencerelerine taş atmak gibi harekât-ı gayr-i lâyıkada bulunmuş olan nisâtâ'ifesinin muharrikleri olduğu tebeyyün iden kazâ-i mezkûr ahâlîsinden Hatîb-zâde İmâm 'Ali Efendi ve Hamamcı Yaşar ve müdür konağı sâhibi Topal Ahmedoğlı Mahmûd ve Tahta Câmî'-i Şerîfimü'ezzini Ömer Efendi nâm kimesneler tevkîf kılındıklarından icrâ-yı icâbi istizânınadâ'irtakdîm kılınan mazbata ve evrâk-ı müteferri'ası meclis-i vâlâyalede'l-havâlekanûn-ı cedîdin yüz on ikinci maddesi hükmünce merkuamların müddet-i tevkîflerikendülerinecezâ-yıkâfi görüldüğünden taht-ı kefalete alınarak tahliye-i sebilleri ve bunların pâdâşiolubfirâr eylediği beyân kılınan Derviş Mehmed'in der-destiyle cünhası bu derecede ise merkuamların habsolundığı kadar anın dahihabsidilmesi lâzım geldiği beyân-ı 'âlîsiyle ol vechle icâbinicrâsı husûsı fi 22 Cemâziye'l-Âhir sene (1)276 târihlî müverrihanhâme-ârâ-yıtâ'zîm olan fermân-nâme-i sâmi-i hazret-i vekâlet-penâhilerinde emr u irâde buyrulmuş ve müceb-i 'âlîsi üzere merkuamların taht-ı kefalet abtlasebilleri tahliye olunubpâdâşları firârî merkûm hakkında dahî ele girdiği anda zikrolunan habsmücâzâtı icrâkılıncağı bedihî bulunmuş olmağla her hâlde emr u fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.)

ve mektuplar gibi yazılar bulunmuştur. Öte yandan çoğaltılmak üzere Ermenice gazete de bulunmuştur.¹¹¹

Ma'mûretü'l-'AzîzVâlîsi Hasan Hilmi Bey tarafından 15 Mart 1888 (2 Recep 1305) tarihli belgede Harput kasabasında Fotoğrafçı Ohannesin ait hanede de Ermenistan armasına benzeyen resimler, kitaplar ve ciltlenmiş Rusça gazeteler gibi zararlı evraklar bulunmuştur. Bu zararlı evrakların Ermeni halkının dikkatini çekecek nitelikte olduğu ifade edilmiştir. Rus diline ait evrakların Rusça bilen bir kişi olmadığından okunamadığını ve bu evrakların kopyalarını postaya vererek devlet tarafından incelenmesi gerektiği ifade edilmiştir. Böylece devlet Ermeni halkını kışkırtacak bir ortamın oluşmasına ve bozgunculuğun çıkmasına engel olmuştur.¹¹²

16 Ekim 1888 (10 Safer 1306) tarihli belgede ise evinde sakıncalı evrak bulduran Papaz Karakin'in, Ermenileri kışkırtmaya ve ahali arasında huzursuzluk gibi filli işlerle uğraşmasından dolayı zaptiye gözetiminde tutulması gerektiği ifade edilmiştir. Nitekim devlet asayişin sağlanmasını ve herhangi bir isyanın yahut

¹¹¹BOA, DH. ŞFR.00135.00007.001.001 (15 Mart 1888/2 Recep 1305)Dâhiliye Nezareti Celilesine gönderilen belge de Kamer-i sabâh Eğin'de Papas Karakinnâm şahsın hânesinde ve Ermeni mektebinde ba'ziev râk-ı fesâdiye bulunduğî ihbâr olunmasıyla Eğin kâ'imakâmlığanavâki' olan iş'âr üzerine taharrî itdirildikde Ermeniyü'l-'ibâre bir takım evrâk-ı fesâdiye risâleler ve îmalı husûsî mektûblar ve intişârî memnû' bulunan Ermenice gazeteden müstensahlar bulunduğî iş'âr olundığından işin ehemmiyetine mebnî mahallince nizâmıdâ'iresinde merkûm papasla müşterek fesâd olanların istintâk ve muhâkemeleriyle tebeyyün idecek hâle göre haklarında mu'âmele-i kânûniyenintertîb ve icrâsı için müdde'î-i 'umûmîmu'âvini Mustafa Efendi mahal-i mezkûra i'zâm olunmuş ve müteyakkızâne hareketle bir gûnesadâ-yı...

¹¹²BOA, DH. ŞFR.00135.00007.001.002(15 Mart 1888/2 Recep 1305 tarihli belgenin devamı şu şekilde beyan edilmiştir: Meydânvirilmemesi ve men'-i fesâdagâyeti'tinâ olunması cevâben mezkûr kâ'imakâmlığaiş'âridilmiştir. Bir de yine bu kabîlden olarak Harput kasabasında Fotoğrafçı Ohannesin taharrî itdirilenhânesinde küçük kıt'amukavvâ üzerinde eski Ermenistan armasına müşâbih resimlerle risâle ve mücellad Rusça gazeteler zuhûr itmekle evrâk-ı mezkûremu'âyeneitdirildikde yeni bir şeyler olmadığı ve mündericâtındafesâdadâ'ir bir me'âlistih râcidilemediğî gibi zikrolunan mücellad nüshaların dahîtârîhi alafranga bin sekiz yüz altmış beş olmasına nazaran bunların mündericâtında değerli bir şey olmadığı anlaşılıyorsa da Ermeni keyfiyeti câlib-i nazar-ı dikkat olduğundan li-eclî't- buyrulduğîsûrede zikrolunan mücellad nüshaların postaya tevdi'antakdîm kılınacağı ma'rûzdurfermântahkîk takımıyla müdde'î-i 'umûmîliğetevdi' olunmuştur. İşbu iki madde-i ma'rûza üzerine hâsıl olacak netîceba'dehû 'arz olunacaktır. Buraca Rus lisânınaâşînâ kimesne olmadığından fermân.)

bozgunculuğun oluşmaması için bir takım önlemler alınması gerektiğini vurgulamıştır.¹¹³

30 Ekim 1891 (26 Rabiulevvel 1309) yılında Bâb-ı Âlî Daire-i Sadaretinden Sadrazam Cevat Bey tarafından gönderilen telgrafa göre Eğin'in İliç karyesindeki hadiseden bahsedilmiştir. İliç karyesinde öğretmenlik yapan Ermeni cemiyeti lideri Kuruçay'lı Haçator'un evinde bazı zararlı evraklar bulunmuştur.¹¹⁴ 30 Ekim 1891 (26 Rabiulevvel 1309) tarihli belge de Sâbık Ma'mûretül-'Azîz Valisi Nasuhi Bey'in Kuruçay'lı Haçator ve 10 arkadaşı tarafından yazılan bu evraklardaki asıl amacın Eğin'de bir Ermeni isyanının tertip edilmesi şeklinde ifadelerde bulunmuşlardır. Nitekim Haçator ve 10 arkadaşı sorgusunda Ermeni cemaatine bağlı olduklarını ve Eğin'de bir karışıklığın çıkması için çaba harcadıklarını ifade etmişlerdir.¹¹⁵ 30 Ekim 1891 (26 Rabiulevvel 1309) tarihli Dâhiliye Nezareti Celilesine gönderilen bir diğer şifreli belgede ise Sâbık Ma'mûretül-'Azîz Valisi Nasuhi Bey'in Haçator ve 10

¹¹³BOA, DH. MKT.01554.00088.001 (16 Ekim 1888/10 Safer 1306 tarihli belgenin aslı şöyledir: Eğindeki hânesinde evrâk-ı muzırta der-dest idilmiş ve kendüsi taht-ı tevkîfe alınmış olan Papas Karakın tahliye-i sebîli istid'âsında bulunduğundan ve merkûmun müddet-i medîde bu hâlde bulundurulması müceb-i kıl u kâl olacağından mükellefenihlâ-yisebîli mahalline yazıldığına ve sâ'ireyedâ'irvârid olan tahrîrât-ı 'aliyeleri üzerine lede'l-istîzân şeref-tevârüd iden cevâb-ı sâmi-i sadâret-penâhîderâhib-i merkûm taht-ı nezâret-i zâbitadabulundurulub evrâk-ı muzırta neşrine veyâhud Ermenileri ifsâdacür'et ettiği görülür ise hakkında icrâsı lâzım gelen mu'âmele bildirilmek üzere bu tarafa ma'lûmâtî'tâsınınsavb-ı 'âlîlerine izbârîrâde buyrulmuş olmağla ol vechileiktizâ-yı hâlin ifâsınahimem-i 'aliyyeleriderkâr buyrulmak bâbında)

¹¹⁴BOA, Y.A.HUS.00252.00101.001 (30 Ekim 1891/26 Rabiulevvel 1309 tarihli belge şu şekilde yazılmıştır: Erzurum vilâyetine mülhak Kuruçay kazâsiahâlisindenolub Ermeni mektebi mu'allimliğiyle Eğin kazâsının İliç karyesinde bulunan Haçatur ile rüfekâsından on kişi evrâk-ı muzırta ile berâber der-dest idilerek merkez-i vilâyete celbidildiğine e mezkûr Eğin ve Kuruçay kazâlarıyla Sivas vilâyeti dâhilinde Divriği kazâsınınba'zıkurâsında temâyülât-ı mefsedet-kârânevukû'ı istidlâl olduğundan ol bâbda müteyakkızâne davranılması ve merkûmlardan alınacak ser-rişteye göre istenilecek eşhâsın gösterilmesi husûsunun Erzurum ve Sivas vilâyetine iş'ârîlüzûmunadâ'ir Ma'mûretü'l-'Azîz vilâyetinin telgraf-nâmesi manzûr-ı 'âlî buyrulmak için 'arz ve takdîm kılınmış ve vilâyeteyn-i mezkûretey nevesâyâ-yı lâzîme icrâolunmuşdur efendim.)

¹¹⁵BOA, Y.A.HUS.00252.00101.002 (30 Ekim 1891/Rabiulevvel 1309 tarihli belge de olayla ilgili belge de durumu şu şekilde izah etmiştir: Erzurum vilâyetine mülhak Kuruçay kazâlıolub bir müddettir Ermeni mektebmu'allimliğiyle Eğin kazâsının İliç karyesinde bulunarak evzâ' ve harekâtından bi'l-iştibâh meskeni basdırılıb der-dest itdirilenre'îs-i komite Haçatur'la şürekâsından on kişi nezdlerinde zuhûr iden evrâk-ı muzırta ile berâber bu kere mahfûzan merkez-i vilâyete celb olunmuş ve sâye-i kudret-vâye-i hazret-i pâdişâhîde işbu cem'iyet-i fesâdiyenin icrâ'at-ı mefsedet-kârânesine 'âcizâne sekte-i küllî irâs kılınmış ise de çünkü Eğin ve Kuruçay kâ'makâmlılarının keşfiyât ve istidlâlâtına göre Kuruçay ile Sivas vilâyetine mülhak Divriği kazâlarının Ermeni olan karyelerinde temâyülât ve tedârikât-ı fesâdiyenin ilerüldüğü anlaşıldığından bir sûretle patlak virmemesine bâbının istikmâli ve bir de buradaki mevkûf mütehimlerden alınacak ser-rişteler üzerine istenilecek olan eşhâsın bu tarafa irsâli husûslarının vilâyeteyn-i müşârun-ileyhâya emr u iş'âr buyrulması bâbında fermân.)

arkadaşının yakalanıp tutuklanmasını ve olası bozgunculuğun önlenmesini istemiştir. Böylece Eğin’de emniyet ve güvenlik sağlanmıştır. Diğer taraftan devlet önlem olarak diğer bölgelere de böyle fiili olayların yaşanmasına engel olmuştur.¹¹⁶ Bu durum hakkında devlet Sabık Ma’mûretül-‘Azîz Valisi Nasuh Bey’e gönderilen belgede durumun biran önce çözülmesini istemiştir.¹¹⁷

1.4. 1 Kasım 1891 Tarihli Eğin ve Divriğindeki Ermeni Olayları

30 Ekim 1891(18 Teşrinî-Evvel 1307) yılında Sabık Ma’mûretül-‘Azîz Valisi Nasuh Bey tarafından gönderilen belge de Eğin ve Divriği kazalarındaki Ermeni Cemiyetinin faaliyetleri hakkında bilgiler verilmiştir. Eğin’in Kuruçay ve Sivas’ın Divriği kazalarında Ermenilerin karışıklık çıkaracağını belirtmiştir. Diğer taraftan Nasuh Bey zararlı evrak bulduran Haçador ve 10 arkadaşının güvenlik güçleri tarafından yakalandıklarını ifade etmiştir.¹¹⁸ 1 Kasım 1891 (28 Rabiulevvel 1309) tarihli belgede ise isyancı grubun yakalanması ile devlet asayîşi sağlamıştır. Devlet

¹¹⁶BOA, DH. ŞFR.00151.00084.001(30 Ekim 1891/26 Rabiulevvel 1309 tarihli belgenin aslı şöyledir: Şems-i sabâh Erzurum vilâyetine mülhak Kuruçay olup bir müddetdir Ermeni mektebi mu’allimliğiyle Eğin kazasının İliç karyesinde bulunarak evzâ’ ve harekâtından bi’l-ıştibâh meskeni basdırılıb der-dest itdirilenre’îs-i komite Haçador’la şürekâsından on kişi nezdlerindenzuhûr iden evrâk-ı muzırâ ile berâber bu kere mahfiyyen merkez-i vilâyete celb olunmuş ve sâye-i kudret-vâye-i hazret-i pâdişâhîde işbu cem’iyet-i fesâdiyenicrâ’ât-ı mefsedet-kârânesine ‘âcizâne sekte-i külliye îrâs kılınmış ise de çünkü Eğin ve Kuruçay kâ’imakâmlıklarınınkeşf ve istidlâlâtına göre Kuruçay ile Sivas vilâyetine

¹¹⁷BOA, DH. ŞFR.00151.00084.002 (30 Ekim 1891/26 Rabiulevvel 1309 tarihli belgenin devamı şu şekildedir: Mülhak Divriği kazaları Ermeni Erzurum karyelerinde temâyülât ve tedârikât-ı fesâdiyenin epeyce ilerülediği anlaşıldığından bir sûrete patlak vormemesi esbâbının istikmâli ve bir de buradaki mevkûfmüttehemlerden ser-rişteler üzerine istenilecek olan eşhâsın bu tarafa irsâlihusûslarınınvilâyeten-i müşârun-ileyhümâyaemr u iş’âr buyrulması bâbında fermân)

¹¹⁸BOA, İ.DH.01249.097953.002.001 (30 Ekim 1891/26 Rabiulevvel 1309 Yıldız Sarayı Hümayun Baş Kitabet Dairesine gönderilen belgenin şu şekilde beyan edilmiştir: Eğin kazasının bir cihetinden Erzurum vilâyetine mülhak Kuruçay ve bir cihetinden de Sivas vilâyetine mülhak Divriği kazaları Ermeni sâkin olan ba’zıkur âlarında bir müddetdir teşekkül iden cem’iyet-i fesâdiyeninre’îs-i olup Eğin kazasının İliç karyesinde Ermeni mektebmu’allimliği vazife-i zâhiriyesiyle ora Ermenilerini ifsâda çalışmakta olduğu’l-istihbâr geçen de ... bilinen ve fesâdaryâsetini ve intişârı nacür’etimübeyyinevrâk-ı muzırâsıyla der-dest idilen Kuruçaylı Haçatur’la on kişiden ‘ibâret şürekâsı bu kere mahfûzan merkez-i vilâyete celb olunmuş ve sâye-i kudret-vâye-i hazret-i pâdişâhîde işbu cem’iyet-i fesâdiyenicrâ’ât-ı mefsedet-kârânesine sekte-i külliye îrâs eylediği gibi istikbâlenâ’ire-i muhtefiye-i fesâdın tekrâr iştîdâdi dememesi esbâbının istikmâli zımında vilâyeteyn-i müşârun-ileyhâ ile de ve Bâb-ı ‘âli ile de muhâberekılınmakta bulunmuş idüğüberâ-yıma’lûmâtma’rûzdur.)

böylece asayışı bozan kişileri yakalayıp emniyeti sağlamış ve Ermeni halkını ayaklanmasına engel olmuştur.¹¹⁹

1.5.Eğin'in İliç Karyesindeki Hadise

21 Mart 1892 (21 Şaban 1309)yılında Dâhiliye Nezareti Celilesine, Ma'mûretül-'Azîz Valisi Rauf Bey tarafından gönderilen telgrafta Eğin kazasına tabii İliç karyesinde bölge de bozgunculuk çıkaracak iki Ermeni'yi ihbar eden Pedros Ağa'nın yaralandığını bildirmiştir. İliç'te bir karışıklık çıkarılacağını ve devletin önlem almasını bildiren Pedros Ağa'yı iki Ermeni durumu ihbar ettiği münasebetinden dolayı yaralamışlardır.¹²⁰ Bir diğer şifreli belge de ise Pedros Ağayı yaralayan Varabet oğlu ve arkadaşları yakalanmıştır. Diğer taraftan adı geçen bu şahısların Sandık karyeli Katırcı Mehmed'in de katili oldukları anlaşılmıştır.¹²¹

¹¹⁹BOA, İ.DH.01249.097953.002.002 (1 Kasım 1891/28 Rabiulevvel 1309 tarihli belge de ise olayla ilgili belge de şöyle bahsedilmiştir: Eğin kazasının bir cihetinden Erzurum vilâyetine mülhak Kuruçay ve bir cihetinden de Sivas vilâyetine mülhak Divriği kazâlarının Ermeni sâkin olan ba'zıkurâlarına kadar mahallerde icrâ-yıfesâd için teşekkül itmiş bir Ermeni cem'iyetininre'îsiolub İliç karyesinde mektebmu'allimliğivazîfe-i zâhiriyesiyleifsâdâtaçalışmakda bulunan ve evrâk-ı muzırasiylaberâber der-dest olunan KuruçaylıHaçatur'la on kişiden 'ibâret şürekâsı mahfûzan merkez-i vilâyete celb olunmuş ve ifsâdâtintekrâr ve iştidâdına mahal virilmemesiesbâbınınistihsâli zımında Bâb-ı 'Âlî ile ve vilâyeteynvalîleriyle muhâbereidilmekde bulunmuş olduğınadâ'irirsâl kılınan telgraf-nâme manzûr-ı 'âlî buyrularak bu işin ta'kibiyleikâ'-ı fesâdamütecâsir olanların dūçâr-ı mucâzâtidilmesimüte'allik ve şeref-sünûh buyrulan irâde-i seniyye-i cenâb-ı pâdişâhîktizâ-yı 'âlisinden bulunmuş olmağla ol bâbda emr u fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir)

¹²⁰BOA, DH. ŞFR.00154.0009.001(21 Mart 1892/ 21 Şaban 1309 tarihli Dâhiliye Nezareti Celilesine Ma'mûretü'l-'AzîzVâlisi Rauf Bey'e gönderilen belgenin aslı şu şekildedir: 'Utarid Akşam, Eğin kazasına tâbi' İliç karyesinde der-dest idilenerbâb-ı fesâdı haber virmiş olan Pedros Ağa'yı Ermenilerden iki şahs-ı ma'lûmcüz'ice cerh ile firâr itdiklerimahallinden bildirilmesi üzerine yerinden behemahâl der-destleri içüntaharriyât-ı lâzime ifâsı kemâl-i ehemmiyetle kâ'imakâmlığına tebliğ olundığı berâ-yıma'lûmâtma'rûzdur fermân.)

¹²¹BOA, DH. ŞFR.00154.00115.001(21 Mart 1892/ 21 Şaban 1309 tarihli belgenin aslı şöyledir: Eğin'e tâbi' İliç karyesinde derdest idilenehl-i fesâdıihbâr itmiş olan BedroBedros ağayı Ermenilerden iki şahsı cerh ile firâr eylediklerinden icrâ-yıtâ'kîbâtîcün mahalline tebliğât-ı ekîdeifâolundığı 9 Mart sene (1)308 târihlü telgraf-nâme-i çâkerî ile 'arz idilmişdi. Bu kere kasaba-i mezkûre kâimâmlığından alınan telgraf-nâmede cârihlerdenVatabetoğlurufekâsı haklarındaki ta'kîbât ve tahkîkâtneticesinde bunların Sandık karyeli Katırcı Mehmed'in de kâtili oldukları anlaşılmış ve icrâ-yıtaharriyâta çıkarılan zabtiye tarafından refik-i cinâyet olanlardan Ernadrnâm şahıs Laz Kayakara Sivas'a tâbi' Pingankaryeli Tenekeci oğlu da yanında olduğu hâlde karye-i mezkûreyecivâr bir mahalde tesâdüfi dilerek merkûm anların Zanavez? Vartabet? Oğlundan pederine yazılmış Ermenice bir mektûbdabulduğu gibi diğer bir kol da taharriyâtîcrâ iden karşularamerkûmVartabet oğlun ile rûfekâsnamüşâdif olduklarında üstündeki kanlı Laz elbisesi çıkarılıbkendülerini suya atarak Pingan karyesi cihetine savuşmuş olmalarıyla zabtiyelerdahîbi't-ta'kîb karye-i mezkûreyevartaharriçrâ eylemişlerse de karye cesîmoldığından ve ahâlîsi de beş neferden 'ibâret bulunan ...laramukâvemet eylediklerinden bi't-tab' ... Kanlı Laz elbisesi alarak 'avdet eyledikleri bu şahsı camî ile anın yataklık

I.6.Eğın'de Yaşanan Bir Diğer Hadise

16 Kasım 1892 (25 Rabiulahir 1310) yılında ise Eğın kazasına bağı Abranık köyündeki Recep ve Mehmet Ağalar eşkıyadan bozgunculuk çıkaran bir Ermeni'yi yakaladıkları için devlet tarafından ödüle layık görülmüşlerdir. Eğinde fesat hareketlerde bulunan Kalenderoğlu Bagos hakkında köyde birlik ve düzeni bozduğu için yakalama kararı çıkarılmıştı. Recep ve Mehmet Ağalar ise asi Bagos'u yakalayıarak devlet tarafından madalya ile ödüllendirilmişlerdir.¹²²

I.7.İsyancı PapasOhan

30 Ağustos 1892 (6 Safer 1310) yılında Ma'mûretü'l-'Azîz vilâyetine gönderilen telgrafta Eğın'de bulunan PapasOhan nam şahsın Kastamonu'ya sürgün edilmesi istenmiştir. Aslen Çemişgezekli olan PapasOhan adlı şahıs Eğın'ın İčka köyünde halkı galeyana getirerek bölge halkını isyana teşvik ettiği için Kastamonu'ya zoraki göçe tabii tutulmuştur. Böylece Osmanlı Devlet huzur ve asayışı bozacak fiili bir harekete mahal vermemiştir.¹²³

4 Aralık 1893 (25 Cemazeyilevvel 1311) yılında PapasOhan sürgün edilmesine rağmen durdurulamamış Eğın'deki halkı devlet aleyhine isyana teşvik etmeye devam etmiştir. Eğın kazasında Gemergab karyesinde Ermeni ve Protestan Ermeni

---

iden Pingankaryelülerin der-destleri hakkında Sivas vilâyet-i 'aliyyesinetebliğ-i madde kılınması iş'ârolunmağıla keyfiyet ol vecihle vilâyet-i müşârun-ileyhâya yazıldığı berâ-yıma'lûmâtma'rûzdur.)

¹²²BOA, DH. MKT.02021.00086.001 (16 Ekim 1892/25 Rabiulahir 1310 tarihli belgenin aslı şöyledir: Eşkıyâdan Kalenderoğlu Bogosnâm Ermeni'yi der-dest iden Eğın kazâsındakâ'mİranık karyesi muhtârlarıReceb ve Mehmed Ağaların bir kıt'aiftihâr madalyasıyla icrâ-yıtaltifleri hakkında Ma'mûretü'l-'Azîz vilâyetinden meb'ûstahrîrâtelleffentakdîm kılınmış olmağılaifâ-yı muktezâsımenût-ı müsâ'ade-i 'aliyye-i cenâb-ı sadâret-penâhileridir ol bâbda)

¹²³BOA, DH. MKT.01994.00025.001 (30 Ağustos 1892/6 Safer 1310 tarihli belgenin orijinali şöyledir: Ma'mûretü'l-'Azîz vilâyeti makâmından keşide olunub sûretleri leffen takdîm-i huzûr-ı 'âlî-i vekâlet-penâhileri kılınan iki kıt'a telgraf-nâme mütâla'asındankarîn-i 'ilm-i 'âlî-i fehâmet-penâhileri buyrulacağı üzere 'an-'aslÇemişgezekli olub bir vakitden berü Eğın kazâsındakâ'in İčka? Karyesinde bulunan PapasOhanâm kimsenin karye-i mezkûre ve kurâ-yımücâvere Ermeni ahâlisineba'zıteltkînât-ı muzırta icrâ eylediğı anlaşılmasına ve Çemişgezek'e 'azîmetikendüsiñeled'e't-tebliğ başına bir takım ahâli cem' ile zâbita-i mahalliyeydahîmuhâlefet göstermesine mebnî bir sûret-i münâsibe ile merkez-i vilâyete gönderilerek icrâ idilen tahkîkât netîcesinde eğerçimûmâ-ileyhkendüsiñihayâlât-ı rûhâniyemüstağraka ve 'âdetâmuhtalu's-şu'ûr gibi göstermiş ise de bunun ca'li bir hareket-i mefsedet-kârâñeden 'ibâretoldığı haber virildikten ve oralarda devâm-ı vücûdimahzûrdan gayr-i sâlimbulundığı anlaşıldığından bahisle bir müddet içünhavâli-i mezkûredenteb'idilüzümütyân kılınmış ve ref'-i mefâsidi zımnında merkûmun Ermeni bulunmayan Kastamonu'ya teb'idimünâsib görünmüş ise de ifâ-yı muktezâsımenût-ı re'y-i 'âlî-i cenâb-ı sadâret-penâhileridir ol bâbda)

cemaatlerinin toplanmış olduğu bir toplantı da bir takım nasihatler de bulunmuş. Halkı hükümete karşı tahrik ve teşvik etmiş daha da ileri giderek peygamberlik iddialarında bulunmuştur. Eğin kazasının İçka köyünde ikamet eden JamkoçyanMarkaroğluPapasOhan'ın tutuklanarak İstanbul'a gönderilmesini istenmiştir. Böylece devlet halkı arasında huzur ve asayışı bozacak her türlü engeli ortadan kaldırmıştır.¹²⁴

1.8.Eğ'in İliç Karyesindeki Teşkilatlanma

20 Ağustos 1895 (28 Safer 1313) yılında Erzurum Valisi Hakkı Bey tarafından Dâhiliye Nezareti Celilesine gönderilen telgrafta Eğin'de Ermeni eşkıyasının toplanarak isyan faaliyetlerinde bulduklarını yazmıştır. Erzincan da bulunan savcı yardımcısı ve olayla ilgili soru sormakla görevli teğmen ve bölgede bulunan doktor olayı araştırmak üzere gönderildiklerinde bölgede ölen olup olmadığını araştırmıştır. Bu bozgunculuk hareketi Kemah Murahhasası Vartan Papasın oğlu Rupin ve bir grup Ermeni tarafından gerçekleştirilmiştir. Rupin liderliğinde başlayan isyan faaliyeti 17 Ermeni eşkıyası tarafından 30-40 gün boyunca gerçekleşmiştir. Rupin'e katılan bu Ermenilerin 17'si Bayburtlu ve 5 ise Gümüşhane'den geldikleri tespit edilmiştir. Rupin öncülüğünde toplanan bu çeteci grup manastır, dağ yahut ormanlık bir alanda gizli bir şekilde toplanmışlardır.

Toplantının amacı ise Ermeni Meselesini gündeme getirerek ve Avrupalı Devletlerinde himayesini elde ederek bağımsız bir Ermeni Devleti kurmaktır. Asiler ayrıca Ermeni oldukları anlaşılmasın diye de Laz elbisesi giymeyi ve Laz bıçağı kullanarak dikkat çekmeyeceklerini düşünmüşlerdir. Böylece İslam elbisesi ile

¹²⁴BOA, DH. MKT.00189.00052.001 (4 Aralık 1893/25 Cemazeyilevvel 1311 tarihli belgenin aslı şu şekildedir: Eğin kazâsının milel-i gayr-i Müslime mahallâtında ve Gamergab karyesi Ermeni ve Protestan cemâ'atleri arasında va'z u nasîhatiyleahâl-i merkûmeyi hükûmet-i seniyye 'aleyhine tahrîk ve teşvîkecür'et ve hâşâ iddi'â-yı nübüvvet eylesmesinden dolayı cinâyetleittihâm olunan ve 'an-aslÇemişkezekliolub Eğin kazâsının İçka? Karyesinde ikâmet iden Jamkoçyan Markaroğlu Papas Vahan (Ohan) hakkındaki evrâkın gönderildiğinden ve merkûmuntefevvühâtı hükûmet-i seniyye 'aleyhinde ve kânûn-ı cezânın hiçbir bendine temâsidersûretde ihlâl-i asâyîş yolunda olmayub rehâbînle infî'âllerinden münba'is ve bi'l-vesîle istikbâlen ba'zı sebük mağzâmı celb ve iğfâle müteşebbis olmasına ve şu hâlde oradan ref'-i vücûdumuktezî bulunmasına binâ'en Der-Sa'âdet'e gönderilüb gönderilmemesi istifsârınıhâvî Ma'mûretü'l-'Azîz vilâyetinden tevârüd iden 22 Teşrîn-i Sâni sene (1)309 târih ve yüz on üç numrolu tahrîrât melfûfâtıylaama'antakdîm kılınmış olmağla iktizâsının îfâ ve emr-i inbâsiserî'anmenût-ı re'y-i rezîn-i hazret-i sadâret-penâhileridir. Ol bâbda.)

donanmış bu hainleri ne halk ne de devlet herhangi bir tehdit unsuru olarak görmeyeceklerdi. Bu haydutları takip etmek için gönderilen askerlerden 2 asker vefat etmiş 3'ü ise hapis edilmiştir. Nitekim bölgeye giden askerlerin gözlemlerine bakılınca sarp ve zorlu yollardan geçerek ulaşılan kayada Ermeni eşkıyasının mühimmatının bulunduğu ifade edilmiştir. Tüfek ve fişek yapmak için alet ve fişekkalıntısı bulduklarını belirtmişlerdir. Bu malzemeler ise daha sonra Erzincan'a nakil edilmiştir.

İsyancılara ayrıca Avukat Kiragos adlı şahısta yardım da bulunmuştur. İsyancı grubu geceleyin kendi evine götürerek silah verdiği ve isyanı daha da etkin bir şekilde ilerlemesine yardımcı olmak amacıyla gizli dersler verdiği anlaşılmıştır. Yaşanılan bu hadiseden sonra Erzincan da olayı araştırmak ve sorgulamak amacıyla mahkemeler kurulmuştur. Eşkıya grubundan yakalananların cezalandırılması ve firar edenlerin ise yakalanması istenmiştir. Böylece devlet isyancı grubun örgütlenmesine engel olmuştur. Devlet bekasına zarar verecek her türlü tehditleri ortadan kaldırarak varlığının devam etmesini sağlamıştır.¹²⁵

¹²⁵BOA, DH. ŞFR.00178.00079.001 (20 Ağustos 1895/ 28 Safer 1313 tarihli Erzurum Valisi Hakkı Bey tarafından gönderilen şifreli belge şöyledir: Şems-i sabâh. Erzincan müdde'î-'umûmîmu'âvini ve müstantıkıa'zâ mülâzımı ve beledî tabîbi mahal-i vak'aya gönderilerek bu kere 'avdet eylediklerinden icrâ itmiş oldukları tahkikâta ve meyyiten tutulan üç nefer şakîninifâdelerine nazaran bu eşkıyâ Kemah murahhası olub geçende Der-Sa'âdet'e aldırılan Vartan Papasın hafîdi Rupin nâm şahsın taht-ı ri'yâsetinde müteşekkil on yedi nefer Ermeni'den mürekkeb bir komite hey'eti olarak on iki neferi Bayburdlı ve beşi Gümüşhaneli oldukları merkûmlar otuz kırk günden berü Erzincan'a altı sâ'atmesâfede ve Eğin'de yani müte'addid odalı bir binâdan 'ibâret olan manastırda ve civârındakâ'in sarp ve mürtefi' dağ ve manastır ve ormanlıkdaictimâ' ve ihtifâ itmiş ve buralarca dahî bir Ermeni mes'elesihtirâ' ve îkâ' ile bir sızıldı çıkarmak ve bu vesîle ile Avrupa'nın himâyesini kazanarak güyâ Ermeni beyliği teşekkülüne sebep olmak fikr-i fâsidiyletoplanmıştır. Kumanda ve idârelerimerkûmRupin'inre'yineta'lik idilmiş olduğu gibi i'âşeleri de mezkûr manastır tarafından te'min olunmuştur ve ekserîsi Laz elbisesiyle ve Martini tüfenkle ve Laz bıçaklarıyla techîz kılınmış ve Ermeni olduklarını bildirmemek için İslâm isimleriyle yâd olunmak ta'lîmâtı cümlesinden bulunmuştur. Ta'kîblerine gönderilen müfreze-i 'askeriye tarafından üç ihabsen ve brimeyyiten alınub diğerleri aldıkları cerîhalardan müte'essirenvefât, bakiyesinin ne tarafa savuşdukları bilinemeyerek ta'kîblerinedevâm olunmakda bulunmuş ve müfreze-i 'askeriye ile müsâdemelerinde 'askerden iki nefer cüz'ice cerh olunmuş ve eşkıyâ-yimerkûmemebûr manastırın yakında ve gâyet sarp br mevki' ve keşfi müşkil bir kaya derûnunda âlât ve edevât ile tüfenk ve fişenk yapmak içinâlât ve fişenk kalıbı ve dest-gâh ve dürbin ve Martini ve sâ'ire cem' ve idhâl itmiş oldukları taharriyâtesnâsındameydânaçıkariolub Erzincan'a naklolunmuştur. Bu komitenin müşevvik ve muharrikleri olduğihîn-i istintâkların da eşkıyâ tarafından beyânidileneşhâsdan Avukat Kiragosmerkûmlardanba'zılarını geceleyin hânesinegötürüb silâh virdiği ve nesâyih-i fesâdiyeîrâd-ı teşcî' eylediği ve eşkıyâ-yimerkûmeninesâs-ı hareketlerini Der-Sa'âdet'den aldıkları mektûbta'yînidüb bir tarafı 'âdî yazı ile yazılmış olan bu mektûbun diğer tarafı eczâ-yı nâr isti'mâlinden sonra okunacak bir sûrette yazılmış idüğü Erzincan'daki fesede tarafından re'îsleri

1.9.Eğin Ermenilerine Dersim Ekradı'nın Saldırısı

10 Kasım 1895 (22 Cemazeyilevvel 1313) yılında Sivas Valisi Halil Bey tarafından gönderilen telgrafta Eğin Dersim Ekradı'nın Pingan köyüne baskın yaptıklarını ifade etmiştir. Kuruçay ve Eğin ahalisinden katılanlarla birlikte Divriği'ye bağlı Pingan Ermeni karyesini basmışlardır. Ermenilerden 55 erkek ve 3 kadın olmak üzere 9 ölü ve 2 yaralı olmuş ve 3 dükkân yağmalanmış ve kilisenin de eşyalarından bazıları gasp edilmiştir. Olaya devletin el koymasıyla birlikte ise asilerden 12 kişi yakalanmış ve yakalanan eşkıyalardan ise 7 adet tüfek bulunmuştur. Yakalanan isyancı Ekrad Divriği hükümetine teslim edilmiştir. Böylece devletin olaya müdahil olmasıyla birlikte asayiş sağlanmıştır.¹²⁶

15 Kasım 1895 (27 Cemazeyilevvel 1313) yılında Eğin Murahhası Agop tarafından gönderilen telgrafta devletin Eğin de yaşayan Dersim Kürdlerinin Eğin'de katliamlarda bulduklarını ifade etmiştir. Eğin Dersim Ekradı eşkıyasının bulunan Ermeni köylerine saldırdıklarını söylemiştir. Asiler Ermeni köylerini yağmalamışlar ve katliamlarda dahi bulunmuşlardır. Gemergab köyüne saldıran haydutların 30 haneyi yakmışlar ve birkaç askerinde öldürmüşlerdir. Bu ortamdan rahatsız olan halk ise dağlara kaçmışlar ve canlarını kurtarmışlardır. Eğin Ermeni Murahhası Agop ise göndermiş olduğu telgrafta devletin olaya müdahil olmasını ve Erzincan'dan bir

---

merkûm Rupin'e gönderildiği bu kere de Erzincan mutasarrıflığından gelen iki kıt'a şifreli telgrafda gösterilmiştir. Vukû'ât-ı mezkûre 'afv-ı 'umûmîden sonra olmağlacânî ve maznûnların bi't-tevfik Erzincan'ca istintâk ve tahkîk ve muhâkemelerin insûr'at-i ikmâlî ve firârda bulunan eşhâsında hîta'kîb ve der-desti mahalline te'kîden yazıldığı berâ-yıma 'lûmâtma' rûzdur.)

¹²⁶BOA, Y.PRK. UM.00033.00070.001 (10 Kasım 1895/ 22 Cemazeyilevvel 1313 Sivas Valisi Halil Bey tarafından gönderilen belge şu şekildedir: Dersim Ekrâdından Divriği kazâsına tecâvüz iden eşhâsa Kuruçay ve Eğin ve mahalîkurâ-yımütecâvire halkından ba'zıları iltihâk ederek bin kişiden ziyâde bir cem'iyetle Pingan karyesini mâh-ı hâl-i Rûmîniyiğirmincigünibasubmüsâdeme-i vâkı'ada Ermenilerden altısı zükûr ve üçü inâs dokuz maktûl ve on iki mecrûhvukû' bulduğu ve üç bâb hâne ile bir dükkânın ihrâk ve bir hayli emvâl ve eşyâ ve kilisenin ba'zı devâtı gasbolduğu ve ahîren kazâ-i mezkûr kâ'imakâm vekîliyle ba'zime'mûrîn yetişerek ta'kîbât ve taharriyât icrâsıyla mağsûbâtın kısm-ı küllîsi bulunubashâbınai'âde ve gâsıblardan on iki kişi ile yedi 'adedtüfenk elde olunduğu ve hâlen taharriyâde vâmidilmekde bulunduğu ve Ekrâd-ı merkûmenin geldikleri mahallere ric'atlandırıldığı Divriği kâ'imakâmlığından izbâr ve gâsıbların ma'a-mağsûbât der-destleriyle mevki'-i cürm olan Divriği hükümetine teslimleri Dersim ve Erzincan mutasarrıflıklarıyla Ma'mûretü'l-'Azîz ve Erzurum vilâyetlerine iş'ârolunmağla 'arz-ı ma'lûmâtacür'et kıldını fermân)

taburun gönderilmesini asilerin yakalanmasını istemiştir. Nitekim devlet de tebaası arasında bir ayırım yapmaksızın gerekeni yapmıştır.¹²⁷

---

¹²⁷BOA, A.}MKT. MHM.00657.00026.002 (15 Kasım 1895/3 27 Cemazeyilevvel 1313 tarihli belge şu şekilde ifade edilmiştir: Cenâb-ı Hakk-ı Hazret-i tâcidârî ve hânedân-ı ‘Osmânî her dürlü den masûn ve taht-ı ‘âlî baht-ı ‘Osmânîdeber-karâr buyursun âmin. Dersim Ekrâdıylakazâenmütecâvire ve kurâhâlî-isinden bir çoğunimesâfe-i ba‘îdeden başlayarak Ermeni karyelerini kısmen ihrâkkatl-i nüfûs kâmilen yağma ve harâbiderekahâlî-i sefilelerini aç bî-‘ilâc dağ ve harâbelerde bıraktıkları gibi dört gün akdem kasabamızın mahallâtından Gamergab karyesine dahihücûm otuz hâneyi ihrâk birkaç neferini katl ve cerh kâmilen yağma ve perîşâniderekahâlîsinigâyetmuzmahil bir hâlde dağ ve bağlarda bıraktıkları gibi kasabamızı muhâsaraya aldıklarından nâşîmakâm-ı Sadâret-penâhîlerine vilâyet-i celileyemürâca‘atımız üzerine sâye-i ‘inâyet-vâye-i hazret-i pâdişâhî Erzincan’dan bir tabur ‘asâkir-i nusret-mü’essire-i şâhânemüdâhalet eylemiş du‘â-yıvâcibü’l-edâ-yımülûkânetekrâr olunmuş ise de ‘asâkir-i vâride kasabamızın muhâfazasınâvâfi ve henüz muhâsaradansâlim değil iken nisfi ‘Arapkir’e gönderilmek tasavvur olundığındantekrârkalemeta‘rîfnâ-kâbil derecede dehşet ve buhrân içinde kaldığımızdan cemî‘ olan evlâd-ı ‘iyâl ve sıbyâblar der-bâr-ı şevket-i şehinşâhîyeilticâ ve rihletider. Malımızın canımızın muhâfazasıçâresine ‘inâyet ve müsâ‘ade-i sadâret-i a‘zamîlerininerzân ve şâyân buyrulmasını kemâl-i tazarru‘ (ve) tazallümle istihâmiderimfermân)

II. BÖLÜM

1896-1915 YILLARINDA EĞİNDEKİ ERMENİ OLAYLARI

II.1.1896 Eğin Ermeni İsyanı

Ma'mûretülazîz vilayetine gönderilen telgraf name de Eğin kasabasında Ermeniler tarafından bazı olaylar vukua bulacağı yazılmaktaydı. Eğin Kumandanı Miralay Tevfik Bey ve Nizamiye Taburu binbaşısına gönderilen telgrafta Ermenilerin hane ve kiliselerde bir isyan hazırlığı yaptıklarını ve bu isyana İliç ve Divriği'ye bağlı Pingan köylerinden silahlı Ermenilerin katılacağı ifade edilmiştir.¹²⁸

Bu durumdan haberdar olan yetkililer Ermenileri Hükümet Konağına çağırarak asayiş bozacak herhangi bir harekette bulunmamaları konusunda nasihatlerde bulunmuşlardır. Fakat edilen bu nasihatlere rağmen Ermeniler nasihatleri dikkate almayarak, 15 Eylül 1896 (7 Rabiulahir 1314) yılında Köybaşı mahallesinde kilisede toplandılar. Kilisede toplanan Ermeniler, dükkânlarını dahi açmayarak hanelerine kapanmışlar ve asâkir-i şahane bölüğü ve halka ateş etmişlerdir. Ermenilerin bu saldırı neticesinde ise bir asker şehit olmuş ve bir askerde yaralanmıştır. Askerlerin müdafaa ve tenkillerde bulunması üzerine evlerinde bulunan Ermeniler mukavemet edemeyeceklerini anlayınca evlerini ateşe vererek kasabayı tevzi etmişlerdir. Tave mahallesinde ikamet eden askeri bölük ve İslam ahalinin üzerine ateş açan isyancılar olayın büyümesine sebep olmuştur. Ermeniler ise Kasap Manuk adlı çete lideri ile birlikte hareket ederek çok sayıda evi ateşe vererek, kurşun ve bombalar atarak kasabayı yakıp yıktılar. Ermenileri askeri birliklerin ve inzibat kuvvetlerin olaya müdahil olması üzerine Kasap Manuk'un da öldürülmesi korkusu ile Handuk dağına doğru firar etmişlerdir. Eğer isyan bastırılmaz ise diğer yerlere yayılmadan bölgeye redif askerlerinin de silahlandırılması istenmiştir. Nitekim bu isyan askeri kuvvetlerin bölgeye sevk edilmesi üzerine bastırılmıştır.¹²⁹

Bu olaylar sonrasında Müslümanlardan 26 kişi yaralandı, 11 kişi öldü. Ermenilerden ise 48 kişi yaralandı, 581 kişi öldü. İsyan sırasında Ermenilerin çıkarmış olduğu yangında ise 410 Hıristiyan evi ve Ermeni kilisesinin ahşap kısmı

¹²⁸ Hüseyin Nazım Paşa, Ermeni Olayları Tarihi II., s.416

¹²⁹ Hüseyin Nazım Paşa, Ermeni Olayları Tarihi II., s.416

yanarak kullanılmaz hale gelmiş ve 13 Müslüman evi dahi yanmıştır. Kazancı çarşısında Müslümanlara ait 137 ve Ermenilere ait ise 95 dükkân tamamen yanarak yok olmuştur. Diğer taraftan Eğin'in müstakil çarşısında askerler tarafından korunduğu için yangın çıkarılmasına engel olunmuştur.¹³⁰

II.2.Ermenilerin Örgütlenmesi

11 Temmuz 1896 (30 Muharrem 1314) yılında Ma'mûretü'l-'Azîz Valisi Refik Bey tarafından gönderilen belge de Eğin'de Ermenilerin teşkilatlandıklarını ifade etmiştir. 200 kadar silah mühimmatının bulunduğu ve 5-10 kişinin de teslim olduğunu bildirmiştir. Ahalinin ise bu olaylardan tedirgin olduğunu ve asayişin sağlandığını ifade etmiştir.¹³¹

18 Ekim 1896 (11 Cemazeyilevvel 1314) tarihinde Ermeni Simsar MatosTokatlıyan Eğin'e birkaç şüpheli eşya göndermiştir. Eğin kazasına gönderdiği eşyanın Kuruçay kazasında ele geçirildiği ve içinde silah çıktığı bildirilmiştir.¹³²

II.3.Ermeni Cemaatine Teşekkür Telgrafı

13 Eylül 1896 (23 Rabiulahir 1314) yılında Dâhiliye Nezareti Celilesindengönderilen telgrafta devlet Ermeni cemaatine teşekkürlerini ifade etmiştir. Eğin'de bazı Ermeniler tarafından bir fesat hareketi yaşanmıştır. Ermenilerden bazı kesim ise isyancı grubun yanında yer almamıştır. Asayişin ve güvenliğin sağlanması hususunda devlet ile hareket etmiştir. Ermeni cemaatinden birçok kimsenin imzalarıyla birlikte Ma'mûretül-'Azîz'e telgraf göndererek gazeteler de yayınlanmasını istemişlerdir.¹³³

¹³⁰Hüseyin Nazım Paşa, Ermeni Olayları Tarihi II., s.417

¹³¹BOA, Y.PRK. UM.00035.00034.001(11 Temmuz 1896/30 Muharrem 1314)

¹³²BOA, Y.PRK. ASK.00115.000112.001(18 Ekim 1896/11 Cemazeyilevvel 1314 tarihli belgenin orijinali şu şekildedir: Giresun iskelesine memur kolağası Halil Bey tarafından gönderilen belge şu şekildedir: Giresun Ermeni ..... ve Meclis-i idârea'zâsı Simsar MatosTokatlıyan tarafından Eğin kazâsına gönderilen eşyâ içinde yarım düzine revolver ile dört beş deste fişengin Kuruçay kazâsı civârında der-dest idildiğinedâ'ir Giresun kazâsıkâ'imakâmının Trabzon vâlisine 'arz-ı ma'lûmât eylediği mûmâ-ileyhinifâdesi üzerine ma'rûzdurfermân)

¹³³BOA, A.}MKT. MHM.00659.00007.001 (13 Eylül 1896/23 Rabiulahir 1314)

25 Eylül 1896 (17 Rabiulahir 1314) yılında Hariciye Nezaretine gönderilen belge de Eğin’de yaşanan isyan hareketinde devlet taraftarı olan ve Ma’mûretül-‘Azîz’e gönderilen imzaların sefirlere de gösterilmesi istenmiştir.¹³⁴

25 Eylül 1896 (17 Rabiulahir 1314) tarihindeki Sadarete gönderilen belgede Eğin’de Ermeniler tarafından meydana gelen isyanların alınan tedbirler neticesinde önlendiği ifade edilmiştir. İsyancıların durdurulmasında Ermeni cemaatinin de yardımı olmuştur. Ma’mûretül-‘Azîz’e gönderilen telgrafta Ermeni cemaatinin imzalarının gazetelerde yayınlandığı bildirilmiştir.¹³⁵ 25 Eylül 1896 (17 Rabiulahir 1314) tarihinde devlet, Ermeniler tarafından vukua getirilen fesat hareketinde hükümet ile iş birliği yapmış ve asayişin sağlanmasında faydalı olanlara teşekkür içeren Ermeni cemaatinden birçok kişinin imzalarının bulunduğu belgeyi gazetede yayınlamıştır. Nitekim devlet bu belgeyi Ermeni cemaatinin asilere karşı tavrını ve yardımlarını diğer devletlere göstermek amacıyla yayınlamıştır.¹³⁶

II.4. Ermenilere Karşı Önlemler

27 Haziran 1896 (16 Muharrem 1314) Ma’mûretü’l-‘Azîz Vilâyet-i Celilesine gönderilen belgede Eğin’de Ermeniler tarafından bir uygunsuzluğa meydan verilmemesi için tedbirlerin bir kat daha arttırılması istenmiştir. Zaptiye Nezaretinden Sivas ve Erzincan’daki Ermenilerin tavır ve hareketlerinin bir tuhafılık arz ettiği ve askeri birliğin bölgeyi koruması gerektiği ifade edilmiştir. Alınan

¹³⁴BOA, Y.PRK.BŞK.00047.00104.001 (25 Eylül 1896/17 Rabiulahir 1314)

¹³⁵BOA, Y.PRK.BŞK.00047.00103.001 (25 Eylül 1896/17 Rabiulahir 1314 tarihindeki belgenin aslı şu şekildedir: Eğin’de ba’zı Ermeniler tarafından vukû’a getirilen harekât-ı mefsetet-kârâne sebebiyle te’essüfî ve bu bâbda hükümet-i seniyyeceittihât olunan tedâbîrden ve asâyîş ve sükûnetin i’âdesinden dolayı teşekkürâtihâvî mahallî Ermeni cemâ’atinden birçok kesânınimzâlarıyla Ma’mûretü’l-‘Azîz’denkeşideidilübsûretilfeffenseviyy-i sâmi-i sadâret-penâhîlerineirsâl olunan telgraf-nâmenin gazetelerle neşritdirilmesirâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhîmantûk-ı ‘âlisindenolmağla ol bâbda.)

¹³⁶BOA, İ.HUS.00049.00110.001 (25 Eylül 1896/ 17 Rabiulahir 1314 tarihindeki belgenin aslı şöyledir: Eğin’de ba’zı Ermeniler tarafından vukû’a getirilen harekât-ı mefsetet-kârâne sebebiyle te’essüfî ve bu bâbda hükümet-i seniyyeceittihât olunan tedâbîrden ve asâyîş ve sükûnetin i’âdesinden dolayı teşekkürâtihâvî mahallî Ermeni cemâ’atinden birçok kesânınimzâlarıyla Ma’mûretü’l-‘Azîz’denkeşideidilübsûretilfeffenseviyy-i sâmi-i sadâret-penâhîlerineirsâl olunan telgraf-nâmenin gazetelerle neşritdirilmesi irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhîmantûk-ı ‘âlisindenolmağla ol bâbda emr u fermân hazret-i veliyyü’l-emrindir.)

tedbirler neticesinde ise asayiş sağlanmış ve uygunsuz hareketlerin önüne geçilmiştir.¹³⁷

15 Eylül 1896 (7 Rabiulahir 1314) yılında Ma'mûretül-'Azîz Vilayetine yazılan telgrafta Eğin'de yaşanan isyanlara karşı bir takım önlemlerin alınması istenmiştir. Osmanlı Devleti Ermeni isyanları ve katliamları karşısında tedbirler almaya başlamıştır.¹³⁸ 15 Eylül 1896 (7 Rabiulahir 1314) yılında Eğin'de Ermenilerin çıkardığı isyanlara karşı Dördüncü Ordu ile görüşülerek destek alınması ve tedbirlerin daha çok artırılması istenmiştir. Diğer taraftan Arapkir'deki Tevfik Bey'den yardım istenilmesi ve 2 bölüğün Eğin'e gönderilmesi istenmiştir. Ermeni halkının yanı sıra Kürtler de asayiş ve huzuru bozacak hareketlerde bulunmuşlardır. Osmanlı Devleti fesat hareketlerin durdurulmasını istemiş ve Erzincan'dan da Eğin'e asker gönderilmesini istemiştir. Güvenlik kuvvetlerinin bölgeye gelmesiyle birlikte isyancılar şiddetlenmiş ve Müslüman ahali ile askerın üzerine saldırmışlardır. Bunun üzerine ise devlet tedbirleri daha fazla artırmıştır.¹³⁹

¹³⁷BOA, DH. TMIK.M.00008.00029.001 (27 Haziran 1896/16 Muharrem 1314 tarihli belge şu şekilde beyan edilmiştir: Sâye-i kudret-vâye-i cenâb-ı pâdişâhîde geçen sene Eğin kasabasında bir uygunsuzluğa meydânvirilmemiş ise de kasaba-i mezbûreninmenâ'at-ı mevki'iyesi ve merkez-i vilâyet-i behiyyeleriyle Sivas ve Erzincan'a bu'dmesâfesi hasebiyle noxsânî-i kuvve-i zâbta ve 'askeriyesinden bi'l-istifâde bu sene orada dahî bir hâdisе çıkarılmak ihtimâli ora Ermenilerinin tavır ve hareketlerinde görilengarâbetle bir kat daha te'eyyüd itmiş olduğu Zabtîye Nezâret-i Celîlesinden bildirilmekle ve şu hâle göre oraca ve emsâli mahallerce kuvâ-yımâni'anın bir kat daha takviyesi ehem-i umûrdan görünmekle ol bâbda takayyüdât-ı mükemmele ve mütemâdiyeye icrâsıyla bir uygunsuzluk hudûsunameydânvirilmemesi ve tedâbir-i müttehize ve istitlâ'at-ı vâkı'adanma'lûmâtvirilmesi komisyon ifâdesiyle ve ehemmiyet-i kat'îye ile tavsiye olunur.)

¹³⁸BOA, İ.DH.01338.000048.001.001 (15 Eylül 1896/7 Rabiulahir 1314 tarihli Ma'mûretül-'Azîz Vilayetine gönderilen belgenin aslı şöyledir: Eğin'de zuhûr iden heyecânistihâl-i esbâb-i indifâ'iyete'ehhüridecek olub da karîb ve ba'îdmahâl-i sâ'ireyesirâyetitdiği hâlde bundan hâsıl olacak mahâzîr ve müşkilâtınvahâmetimuhtâc-ı tekrâr olmadığına ve lüzûmı kadar 'asâkir-i şâhâneninseyr-i serî' ile bi'l-i'zâm def'-i heyecânamüsâra'at olunması taraf-ı ser-'askeriden dördüncü ordu-yihümâyûnmüşîriyetin etebliğolundığınamebnîvilâyetcedahî kumandan paşa ile bi'l-müzâkere her dürlütedâbir-i mü'essire ve kaviyyeninbilâ-ifâte-i vaktittihâzıyla def'-i şûriş ve muhâfaza-i aşâyîshehtimâm ve i'tinâ olunması sûret-i mahsûsada tavsiye olunur.)

¹³⁹BOA, İ.DH.01338.000048.002.001 (15 Eylül 1896 /7 Rabiulahir 1314 Eğin'de bazı mertebe heyecân hâsıl olmasından dolayı Eğin'de bulunan kuvve-i 'askeriyeye iltihâk itmek üzere 'Arapkir'de bulunan Tevfik Bey'in hareket eylediği ve Divriği'deki nizâmiye taburundan iki bölüğün hareket itdirilmesinin orada bulunan redif binbaşısına yazıldığı ve etrâfdan toplanması melhûz olan Ekrâd 'aşâyirinmen'i için iki bölük süvârîniyetiştirilmesiyle beraber Eğin'deki nizâmiye taburundan Mosa beldesinde bulunan bir bölük ile Kuruçay'daki kırk nefer müfrezenin yerine Erzincan'dan 'asker gönderilerek onların Eğin'e gönderilmesinin taraf-ı vâlâlarına bildirildiği Ma'mûretül-'Azîzvâlîsiyle kumandanlığından Mâbeyn-i Hümâyûn-ı cenâb-ı mülûkâneye 'arz u iş'ârkılınmışdır. Hâsıl olan heyecânın hemânmen'i ile Ekrâd ve 'aşâyiriniçtimâ'ına ve 'ale'l-husûs Dersim Ekrâdınıntecâvüzâtınakatyenmeydânvirilmemesimütehattımdığı gibi ahîren alınan ma'lûmâta göre

Osmanlı Devleti Eğin'deki Ermenilerin yapmış olduğu isyan hareketlerine karşılık tedbirlerini daha da fazla artırmıştır. Tedbirler bir kat daha artırmış ve asilerin isyanlarına önlemler alınmıştır. 15 Eylül 1896 (7 Rabiulahir 1314) tarihli devlet kademesinden Sadrazam Halil Rıfat bin İbrahim, Adliye Nazırı Es-Seyyid Abdurrahman Nurettin, Serasker Mehmet Rıza bin İsmail Hakkı, Dâhiliye Nazırı Mehmet Memduh, Tophane Amiri Müşiri Mustafa Zeki Bin Ali, Ticaret ve Naif'e Nazırı Mahmut Celaleddin Aziz gibi kişilerin imzaları ile gönderilen belgede Eğin kazasındaki asayişin sağlanması ve önlemlerin alınması istenmiştir.¹⁴⁰

15 Aralık 1896 yılındaki (10 Recep 1314)Ma'mûretül-'Azîz'e gönderilen belgede bir diğer belgede olduğu gibi Eğin Ermenilerinin askerlerin üzerine ve Müslüman hane halkının evlerine saldırdığı, Ermenilerin silahlarla askerlere yapmış olduğu hücumların durdurulması için farklı bölgelerden asker gönderildiği ifade edilmiştir. Fakat bölgeye gelen askerler ise Ermenilere karşı koyamamıştır. Osmanlı hükümeti ise bölge güvenliğini sağlamak için farklı yerden askerler göndermiş ve isyanları bastırmaya, huzur ve asayiş sağlamaya çalışmıştır.¹⁴¹

'asker ve ahâl-i Müslime üzerine silâh atılmakda olduğu ve ba'zı telefât vukû' bulduğu anlaşılması olduğundan tedâbir-i mü'essire ve serî'aitihâzı ve îcâb iden 'asâkir-i şâhânenin seyr-i serî' ile bi'l-i'zâm def'-i heyecân ile asâyîşinte'mîni ve şûriş ve heyecânın ordu-yihümâyûn dâhilinde bulunan vilâyât-ı sâ'ireyesirâyetidememesiesbâbınınmîcâbiderse kuvve-i redîfiyedemürâca'at lakaviyyenistihsâli ve nefcesininîş'ârîmütemennâdır.)

¹⁴⁰BOA, İ.DH.01338.000048.003.001(15 Eylül 1896 /7 Rabiulahir 1314 Eğin kazasında ba'zı Ermeni fesesedi taraflarından ikâ' olunan hareket-i şekâvet-kârânetafsîlâtınadâ'ir mahallinden vâridolubmeyâne-i bendegânemizdekirâ'at ve mütâla'a olunan telgraf-nâme me'âli, erbâb-ı mefsetdin silâh ile icrâ-yışekâveteki yâm eylediklerini ve şu hâlin beyne'l-islâm bâ'is-i heyecân olduğunun mutazammın bulunduğınabinâ' enşekâvet-i vâkı'anın bir tarafa sirâyetine ve oraya hemcivâr olan Ekrâd takımının tasallut ve tehâcümüne mahal bırakılmaksızın kemâl-i sūr'atle def' ve izâlesi taht-ı ehemmiyette görünerek ol bâbda ittihâz muktezîtedâbîre ve lede'l-îcâb mahallî 'asâkir-i redîfesinin silâh altına alınması me'zûniyetinedâ'ir müzâkere-i 'abîdânemizetevfikân taraf-ı ser-'askerîden dördüncü ordu-yihümâyûnmüşîriyetintastîr olunan telgraf-nâmenin sûretileffen 'arz ve takdîm kılınmış ve ona göre cihet-i mülkiyece müteyakkızâne hareket olunması hakkında Ma'mûret-'l-'Azîz vilâyetine makâm-ı sadâretten telgrafla icrâ-yivesâyâ idilmiş olmağlamu'âmelât-ı ma'rûzanın mer'iyeti emrinde şeref-sünûh ve sudûr buyrulacak irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfetpenâhînin makâm-ı şehriyârîyetebliğ kılınacağı muhât-ı ilm-i 'âlî buyruldukda ol bâbda ve kâtibe-i ahvâlde emr u fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.)

¹⁴¹BOA, Y.PRK.BŞK.00047.00085.001 (15 Aralık 1896/10 Recep 1314 tarihli belgenin orijinali şu şekildedir: Şimdi mâbeyn-i hümayûn-ı mülûkâneye gelen telgraf-nâmelerinden Eğin Ermenilerinin 'asâkir-i şâhâne yehücüm itmekte ve hânelerini ihrâk ile taş başlarına tecemmü' eylemekte oldukları anlaşılmışdır. Bu hareket başlı bir şekâvet eseri görünüb bu hâlin tevessü'i ve husûsuyalacivâr ve etrâfasirâyetidevletce ne dürlümühâtarât ve şekilâtı tevlihdideceğibi'd-defâ'ât icrâ olunan tebliğât ve vesâyâ ile izâh ve tefhîm olunmuş ve o cihetle hâl ve maslahatın hakikat ve nezâketini tamâmıylata'ayyünitmişdir. El-hâsıl ahvâl-i hâzıra böyle bir şekâvetin intişârte'sîrâtına asla müsâ'ade olmadığı ve hele ehl-i İslâm'ın ve 'aşâyir takımının tahattiyât ve müsâdemâtinameydân bırakılır ise

II.5. Eğin'de Ermeni Olaylarına Dair Bir Encümen-i Mahsûs Vükelâ Mazbatası

15 Eylül 1896 (7 Rabiulahir 1314) tarihli Encümen-i Mahsûs Vükelâ tarafından Sadrazam Rıfat, Adliye Nazırı Abdurrahman, Serasker Rıza, Şurayı Devlet Reisi Said, Hariciye Nazırı Tevfik, Dâhiliye Nazırı Mehmet, Tophane Amiri Müşiri Zeki ve Ticaret Nazırı Mahmut aracılığıyla bir mazbata gönderilmiştir. Eğin'deki Ermenilerin isyanlarına karşı önlemlerin alınması gerektiği ifade edilmiştir. Ermeniler silahla Müslüman ahaliye saldırmışlar ve bozgunculuk çıkarmışlardır. Bu durumun yayılmasını önlemek için ve Ekradında olaya müdahil olmasına mâni olmak için bölgeye askerlerin gönderilmesi istenmiştir. Silâh altına alınan askerin Dördüncü Orduyu Hümayundan gönderilmesi istenmiştir. Encümen-i Mahsûs Vükelâ'nın göndermiş olduğu telgrafta Eğin'deki Ermeni fesadının önlenmesi ve emniyetin sağlanması gerekliliği ifade edilmiştir. Böylece devlet isyan ve katliamlara karşı tedbirler almakla beraber nizamı hâkimiyeti sağlamıştır.¹⁴²15

---

netîcesinin pek vahîm olacağı nazar-ı hamiyet ve masâdakına alınmak ve şekâvetin önünü almağa kemâl-i gayretle çalışılmak vecîbedendir. Çünkü evvelce de bildirildiği üzere tedâbir-i 'askeriyenin sür'at-i ittihâzı taraf-ı ser-'askerîden dördüncü ordu-yihümâyûnmüşîriyetineekîden tavsiye kılındığına mebnî o bahisde diyecek kalmadığından cihet-i mülkiyece ittihâz-ı tedâbîr dedakîka fevt idilmeyerek ve her ne yapılır ise yapılarak şekâvet-i vâkı'aya ön ayak olanların hayyen veya meyyitentenkil ve itisâllariahâl-i İslâmiyenin ve 'aşâyir halkının heyecân ve ihtilâtına meydânvirilmeksizinesra' evkatda şu mefsedetin ortadan kaldırılması matlûb-ı kat'îdir. Bu vesâyâyatamâmylatevfik-i hareket ve istihsâl-i muvaffakiyet olduğu hâlde velî-ni'met-i bî-minnetimiz pâdişâhımız efendimiz hazretlerinin ve Devlet-i 'Aliyyelerinin uğurunda değerli bir eser-i musâdakat gösterilmiş olacağı cihetle bunun nezd-i 'âlidekarîn-i takdîr ve memdûhiyet olması tabî'bulduğu gibi ednâ mertebe tekâsül ve müsâmahalarınmes'ûliyetidahî muhakkak bilinmek lâzım geleceğinden 'ilâvesine ibtidâr kılındı.)

¹⁴²BOA, Y.PRK.BŞK.00047.00007.001.001(15 Eylül 1896/ 7 Rabiulahir 1314 tarihli belgenin aslı şu şekildedir: Encümen-i Mahsûs Vükelâ Eğin kasabasında ba'zı Ermeni fesadesi taraflarından ikâ'olunan hareket-i şekâvet-kârânetafsîlâtınadâ'ir mahallinden vâridolubmeyâne-i bendegânemizdekirâ'at ve mütâla'a olunan telgraf-nâme me'âlierbâb-ı mefsedetin silâh ile icrâ-yişekâvetekiâyâm eylediklerini ve şu hâlin beyne'l-İslâm bâ'is-i heyecânoldüğünümutazammınbulduğınabinâ'enshâket-i vâkı'anın bir tarafa sirâyetine ve oraya hem-civâr olan Ekrâd takımının tasallut ve tehâcümüne mahal bırakılmaksızın kemâl-i sür'atle def' ve izâlesiehemmiyetdegörünerek ol bâbda ittihâzumuktezîtedâbîre ve lede'l-icâb mahallî 'asâkir-i redîfesinin silâh altına alınması me'zûniyetinedâ'ir müzâkere-i 'abîdânemizetevfikân taraf-ı Ser-'askerîden Dördüncü Ordu-yıHümâyûnmüşîriyetinetastîr olunan telgraf-nâmenin sûretileffen 'arz ve takdîm kılınmış ve ona göre cihet-i mülkiyece müteyakkızâne hareket olunması hakkında Ma'mûretü'l-'Azîz vilâyetine makâm-ı Sadâretten telgrafla icrâ-yivesâyâ idilmiş olmağlamu'âmêlât-ı ma'rûzanınmer'iyeti emrinde şefer-sunûh ve sudûr buyrulacak irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhîninmakâm-ı sipehdârîyetebliğ kılınacağı muhât-ı 'ilm-i 'âlîbuyruldukda ol bâda ve kâtibe-i ahvâlde emr u fermân hazret-i veliyyü'l-emr efendimizindir.)

Eylül 1896 (7 Rabiulahir 1314) tarihinde Sadrazam Rıfat tarafından gönderilen belgede huzur ve sukunetin sağlanması istenmiştir.¹⁴³

II.6 Eğin Eşkiyası Kasap Manok ve Arkadaşlarının Yakalanması

15 Eylül 1896 (7 Rabiulahir 1314) yılında Ma'mûretü'l-'Azîz Valisi Rauf Bey tarafından gönderilen belgede Ariki mahallesindeki olay ifade edilmiştir. Kürtler tarafından Eğin'e Ariki mahallesine saldırı düzenleneceği ihbar edilmiştir. Bunlara karşı ise kaymakam vekili Hafız Efendi, belediye reisi Karabey ve sorgu hâkimi Halil Efendi gibi kişiler de isyancı grubu bastırmaya çalışmıştır.¹⁴⁴ Kargaşadan sonra ise kadınlar ve çocuklar devlet tarafından korunmaya alınmıştır. Karışıklığın sona erdirildiği Eğin'de kaçan eşkiya elebaşlarından Kasap Manok ve arkadaşları Sandık karyesinde yakalanmışlardır. Devlet böylece huzur ve asayişini sağlayarak isyanları durdurmuştur.¹⁴⁵

II.7.Eğin'de Ermenilerin Mühimmatı

4 Kasım 1896 (28 Cemazeyilevvel 1314) tarihinde Eğin'de Ermeniler tarafından saklanan mühimmat bulunmuştur. Ermeniler tarafından muhafaza edilen sekiz adet humbara Orduyu Hümayuna teslim edilmiştir. Eğin'de bulunan 8 adet

¹⁴³BOA, Y.PRK.BŞK.00047.00007.001.002 (15 Eylül 1896/7 Rabiulahir 1314 tarihli belgenin orijinali şöyledir: Eğin kasabasında ba'zı Ermeni fesedesini taraflarından ikâ' olunan hareket-i şekâvet-kârânetafsîlâtınadâ'ir mahallinden vâridoloan telgraf-nâme üzerine ol bâbda ittihâzı muktezî tedâbîredâ'ir encümen-i mahsûs-ı vükelâdan kaleme alınan mazbata melfûfuyla 'arz ve takdîm kılınmış olmağla ol bâbda her ne vechleirâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhî şeref-müte'allik buyruylur ise mantûk 'âlisi infâz olunacağı beyânıyla tezkire-i senâverî terkîm kılınmış efendim.)

¹⁴⁴BOA, A.}MKT. MHM.00659.00002.001 (15 Eylül 1896/7 Rabiulahir 1314 tarihli belgede Ma'mûretü'l-'Azîz Valisi Rauf Bey şu şekilde beyan etmiştir: Şûriş kesb-i sükûnet itdi. Taş başlarına mütehasinfedâ'ilerlütîf-ı Hak'la tenkîl ve hânelerimuhteriknisvân ve sibân hükûmet civârında bir mahalde taht-ı muhâfazaya alındı. Harîk ise bir mahalden olmayub müteferrik olduğındanitfâsıylaıştığâl olunmakda ve tenkîlidilenfedâ'ilerdenKasapManok üç yüz kadar rüfekâsıyla Sandık karyesi cihetine savuşduğu cihetle tedâbîr-i mukteziyeye tevessül olundığıma'rûzdur.Şimdiya'nisâ'at on iki râddesinde Eğin kumandanıyla kâ'imakâm vekâletinden alınan telgraf-nâme 'aynen bâlâyanakl olunmuş ve savuşmuş olan şakîlerinbi-eyyi-hâl ahz ve istisâlleriesbâbınınistikmâli zımnında cevâbentebliğât-ı icâbiyeicrâ kılınmış oldıpıma'rûzdufermân.)

¹⁴⁵BOA, A.}MKT. MHM.00659.00002.002 (15 Eylül 1896/7 Rabiulahir 1314 belgenin aslı şu şekildedir: Kürdler tarafından Eğin'in urulacağı üç gün evvel şâyi' olduğu ve dünki gün ahâlî ve EkrâdAriki mahallesi etrâfınatecâvüz itmek istedikleri ve bunlara karşıkâ'imakâmvekîli Hâfız Efendi ve belediye re'îsi Karabey ve müstantık Halil Efendi ba'zızevâdahîmüsâ'id-kârân hareket itmekde buldukları istihbâr kılınmış ve mûmâ-ileyhin şu hareketleri sahîh ise mes'ûliyetleri lâzımeden bulunmuş olmağlaserî'an def' ... ve Ekrâdın men'-i tecâvüzüne ve bir taraftan da tahkîkât-ı mükemmele icrâsıylazuhûr-ı fitne ve fesâdamütecâsir ve bâ'is olanlar zâhireçıkarılub haklarında mu'âmele-i kânûniyeifâsinai'tinâ eylemeniz matlûbdur.)

humbaraKormuz adında bir şahsın evinde bulunmuştur. Bir başka humbara teslimatı ise Eğin'in Pahti karyesinde Keşişoğlu Bagos'un evinde yaşanmıştır. Keşiş oğlu Bagos'un evinde ise toplam 8 adet humbara bulunmuştur. Dördüncü Orduyu Hümayun tarafından gönderilen belge de bulunan humbaraların Orduyu Hümayun cephanesine teslim edildiği bildirilmiştir.¹⁴⁶ 4 Kasım 1896 (28 Cemazeyilevvel 1314) tarihli belgede Serasker Rıza Bey tarafından Umumu Erkânı Harbiye dairesine gönderilen belge de olayla ilgili durum beyan edilmiştir.¹⁴⁷ 4 Kasım 1896 (28 Cemazeyilevvel1314)Zabtiye Nezareti Celilesine aynı olayla ilgili aynı tarihte yine bir belge gönderilmiştir. Bu belgede devletin bu olayla ilgili farklı makamlara belge göndermesini Keşiş oğlu Bagos'un yaşattığı facianın önemlenmesi ve asayişin sağlanması istemiştir.¹⁴⁸

II.8.Eğin Ermenileri ve Kürtler

16 Aralık 1896 (11 Recep 1314) Halil Bey'e gönderilen belgede Divriği Kaymakamlığından alınan telgrafda Ermeni ve Kürtler hakkında bilgiler verilmiştir. Divriği kazasından gelen belgede Eğin'de Ermenilerin bulunduğu yerlerin Kürtler ve eşkıya tarafından yakıldığı ifade edilmiştir. Bu olaydan sonra ise devlet Eğin'den

¹⁴⁶BOA,DH.TMIK.M.00022.00050.001(4 Kasım 1896/28 Cemazeyilevvel 1314 tarihli belgenin orijinali şöyledir: Eğin kazâsıvak'a-i mündefi'asında Ermeni erbâb-ı fesâdı yedlerinde tutulub ordu-yı hümayûn merkez cebhe-hâneliğine teslim idilen humbaraların Eğin'de Ermeni fesesinden Kuzmoznâm şahsın nezdinde zuhûr iden yedi ve Eğin'de Pahti karyesinde Keşiş oğlu Bagos'unhânesindezuhûr iden bir ki cem'an sekiz 'adedden 'ibâretbulundığıdördüncü ordu-yihümâyûnmüşîriyet-i celîlesindenre'sen ve cevâbenvârid olan tahrîrât ve telgraf-nâmede beyân ve iş'âr kılınmış olduğundan keyfiyetin huzûr-ı sâmi-i hazret-i sâmi-i sadâret-penâhîlerineizbârı erkân-ı harbiye-i 'umûmiyedâ'iresindenifâdeolunmağın ol bâbda emr u fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir)

¹⁴⁷BOA,DH.TMIK.M.00022.00050.002 (4 Kasım 1896/28 Cemazeyilevvel 1314 tarihli belgenin aslı şu şekildedir: Eğin kazâsıvak'a-i mündefi'asında Ermeni erbâb-ı fesâdıyedlerindentoplanub ordu-yihümâyûn merkez cebhe-hâneliğineteslimidilen humbaraların Eğin'de Ermeni fesesindenKuzmoznâm şahsın nezdinde zuhûr iden yedi ve Eğin'de Pıhtı karyesinde Keşiş oğlu Bagos'unhânesindezuhûr iden bir ki cem'an sekiz 'adedden 'ibâretbulundığıdördüncü ordu-yihümâyûnmüşîriyet-i celîlesindenre'sen ve cevâbenvârid olan tahrîrât ve telgraf-nâmede beyân ve iş'âr kılınmış olduğundan keyfiyetin huzûr-ı sâmi-i hazret-i sâmi-i sadâret-penâhîlerineizbârı erkân-ı harbiye-i 'umûmiyedâ'iresindenifâdeolunmağın ol bâbda emr u fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.)

¹⁴⁸BOA, TMIK.M.00027.00036.003(4 Kasım 1896/28 Cemazeyilevvel 1314 tarihli Zaptiye Nezaretine gönderilen belgenin aslı şu şekildedir: Eğin hâdisesinde Ermeni müfsidleryedlerindentoplanub ordu-yihümâyûn merkez ceb-hânesineteslim olunan humbaraların Eğin'de fesesinden Kuzmoznâm şahsın nezdinde zuhûr iden yedi ve Eğin'in Pıhtı karyesinde Keşiş oğlu Bagos'unhânesinden çıkarılan bir ki cem'an sekiz 'adedden 'ibâret bulundığı makâm-ı sâmi-i vekâlet-penâhîden tevdi' buyrulan tezkire-i ser-'askerîde dördüncü ordu-yihümâyûn müşîriyetinin iş'ârına 'atfen dermiyân kılınmağla tesri'-i mu'âmelât komisyonu ifâdesiyle beyân-ı ma'lûmâtamü bâderet kılındı ol bâbda.)

Divriği'ye gelenleri haberdar etmiştir. Ermenilerin bulunduğu Pingan karyesinde herhangi bir vukuat olursa diğer vilayetlerin de şifreli olarak haberdar edilmesi istenmiştir. Ayrıca askeri birliğin hazırlık halinde olmasını ve olayların önlenmesini istemiştir.¹⁴⁹

II.9.Eğin'in İliç Karyesindeki Ermeni Olayları

27 Ocak 1897 (23 Şaban 1314) tarihli belgede Eğin'in İliç karyesinde Ermeniler Müslüman halka saldırmışlardır. Bunun üzerine ise Müslüman halkı kendilerini korumak için Ermenilere karşılık vermişlerdir. Yaşanılan çatışmada ise can ve mal kaybı vuku bulmuştur. Bölgeye askerin geç gelmesi ile birlikte bozgunculuk çıkaranlar kaçmışlar ve askerin aramaları neticesinde eşkıya hareketinde bulunan şahıslar yakalanmıştır. Fakat asiler bir gün sonra serbest bırakılmışlar ve intikam düşüncesiyle geri dönecekleri anlaşılmıştır.¹⁵⁰ Ermeni Patrikliği ise asilerin yakalanmasını istemiştir. Ayrıca bölgede bulunan yetkililerin tedbirler alması gerektiğini ve dikkatli olmalarını telgrafta bildirmiştir.¹⁵¹ 3 Şubat

¹⁴⁹BOA, DH. TMIK.M.00014.00006.001(16 Aralık 1896/11 Recep 1314 tarihli beygenin aslı şu şekildedir: Bugün ki tarihli telgraf name çakerandazebildir. Şimdi Divriği kazası kaymakamlığından alınan telgraf name Eğin kasabasının Ermeni Mahallesi ekrad ve 'aşayir tarafında kâmilin ihrak edildiği ve o nispette katli nüfus vuku'a getirildiği ve alanı pek kültepli 'aşayir-i temci eylemekte bu zındığı Eğin'den Divriği'ye gelenler tarafından ihbar olunmuş ve Petkan karyesinde Eğin'e civar bulunması hasebiyle ekrad ve 'aşayir-i merfümetin Eğin'den mukarefetlerininfera'yı mezkûrca gelmeleri melhuz olduğundan mevcut kalan iki bölük 'asakir-i nizaminden bir müfreze ile mahalli zabıta memurunun ve birkaç zaptiye süvarisinin iğram kılınmış olduğu iş'ar olunmakla arz-ı keyfiyete ictisan kılındı ferman.Tedabir-i mültehive muvaffak-ı maslahat görünmekle beraber Ermeni sakin olan vilayette vukuat zuhur eder ise çünkü erbab-ı fesad diğer taraftaki müfsidin ile daima muharebe edemediğinden vaki'aninhüdusunamüte'akip vilayetin ahvalden haberdar olmasa muhafaza-i asayişe budi olacağından birbirlerine şifre ile ma'lumat verilmesi münasip olacağından iktiza eden vilat-ı 'azama yazılması komisyonu.)

¹⁵⁰BOA, DH. TMIK.M.00027.00036.001(27 Ocak 1897 /23 Şaban 1314 tarihli belgenin aslı şöyledir: Ma'mûretü'l-'Azîz vilâyetinde Eğin kazâsınamuzâf İliç karyesi Ermeni ahâlîsi tarafından vürûd iden evrâkmuhteviyâtına nazaran karye-i mezkûrede geçenlerde ser-zerde-i zuhûr olan hâdisede cânen ve mâlentelefâtukû' bulmuş olubahâlîgâyetledûcâr-ı sefâlet ve perişânî olmuş ve asâyışmatlûb vecihle takarrur itmediğinden esnâ-yı hâdisede havf-ı cânlarındannâşî öteye berüye dağılanlar 'avdet idememekde bulunmuş oldukları ve haklarında şikâyet vukû' bulan ba'zı İslâmlar merkez-i kazâyacelib olunarak bir gün tevkîfidildiklerinden sonra serbest bırakıldıkları ve bunlar ahz-ı sâr ve intikâmdâ'iyesiyle bir takım tehdîdâtle karye-i mezkûreye 'avdet itdikleri anlaşılmış ve ahvâl-i mervîyebi'l-vücühmugâyir-i rızâ-yıma'delet-irtizâ-yı hazret-i pâdişâhî bulunmuş olmağlaicâbınnicrâ buyrulması istid'âsiyle 'arz ve beyân-ı hâle ibtidâr kılındı.)

¹⁵¹BOA, DH. TMIK.M.00027.00036.002((27 Ocak 1897 /23 Şaban 1314 tarihli Ma'Mûretü'l-'Azîz Vilâyet-İ Behiyyesine gönderilen belgenin aslı şu şekildedir: Eğin kazâsının İliç karyesinde zuhûr iden hâdisede Ermenilerden bir hayli telefât ve zâyî'âtukû' bularak dūcâr-ı sefâlet oldukları gibi evvelce havflarından öteye berüye dağılanların 'avdet idememekde buldukları ve haklarındaki şikâyâtannâşî merkeze celb olunan ba'zı İslâmların bir gün tevkîfidildikden sonra Salı virildikleri

1897 (23 Şaban 1314) tarihli Ma‘Mûretü’l-‘Azîz Vilayetinden Dâhiliye Nezareti Celilesine yazılmış telgrafta Müslümanların huzursuzluk çıkarmayacakları ve gerekirse önlemler alınması gerektiği belirtilmiştir. Böylece devletin tebaası arasında ayırım yapmaksızın herkesin hakkının korunduğu belgede ifade edilmiştir.¹⁵²

II.10. Ermeni Kadınlarına Saldırı

Ma‘mûretü’l-‘Azîz vilayetine gönderilen 6 Mart 1897 (2 Şevval 1314) tarihli telgrafta, Eğin’de Ermeni kadınlarının namuslarına saldırıldığı haber edilmiştir.¹⁵³ 6 Mart 1897 (22 Şubat 1312) tarihli belge de bu saldırılarda bulunanların yakalanması ve en ağır cezaya tabii tutulması istenmiştir. Uygunsuz olayların ve iddiaların önüne geçilmesi için tedbirlerin artırılması istenmiştir.¹⁵⁴

II.11.Eğîn Ermenilerin Göçü

12 Ekim 1897 (15 Cemazeyevvel 1315) yılında Zaptiye Nazırı Şefik Bey tarafından Dâhiliye Nezareti Celilesine gönderilen belge de Giresun murahhasa

---

içün ahz-ı sârdâ‘iyesiyle bir takım tehdîdâtakıyâm eyledikleri Ermeni Patrikliğinden ifâdeolundığı Ermenilerin me‘vâlarına ‘avdet ve te‘mîn-i ma‘îşetiderak evvelki hâllerin unudulması ve şöyle böyle olacak gibi tehdîd-âmîz sözlerin ortadan kaldırılarak Müslim ve Gayr-i Müslim teb‘a-i şâhâne arasında hüsn-amîz seviye husûle gelmesi hükûmetin tedâbir-i hakîmâneittihâz eylemesine vâbesteoldığından ve vilâyet dâhilinde livâdan bir nâhiye merkezine kadar cereyân iden ahvâl üzerine vukûf-ı tâm hâsıl olmakla berâberistikrâr-ı asâyiş maddesi ‘uhde-i behiyyelerinemevdü‘ bulunduğundanîcâb-ı maslahatın ‘âcilenicrâ ve tahkîkât ve icrâ‘âtneticesinin komisyona ifâdesiyleihtâr olunur.

¹⁵²BOA, DH.TMIK.00027.00036.003 (3 Şubat 1897/23 Şaban 1314 tarihli Ma‘Mûretü’l-‘Azîz Vilayetinden Dâhiliye Nezareti Celilesine yazılmış telgraftın aslı şöyledir: Eğîn kazâsında İliç karyesi öteye berüye dağılımları keyfiyet hilâf-ı hakîkatdir. Mukaddemâba‘zitefevvühâtdan dolayı haklarında şikâyet idilen İslâmlar merkez-i kazâyâ celb ile iki gün taht-ı nezâretde bulundırırlarak ba‘demârâhat ve emînsizliği müceb olacak hiçbir hâl ve hareketde bulunmayacaklarına dâ‘ir gönderilen te‘mîn ve ta‘ahhüd senedi alınmış ise de bir kat daha tahkîkât ve ta‘mîkâticerâolunmakdaolubnetâyic-i müstahsilenin bildirileceği kâ‘imakâmılığındanîş‘âr olunmuş ve îcâbınnicrâ olunacağı derkâr bulunmuşdur. Lehü’l-hamd sâye-i hazret-i pâdişâhîde dâhil-i vilâyetde emn u asâyişber-kemâl olub evvelki hâlleri unudularak Müslim ve Gayr-i Müslim teb‘a-i şâhâne arasında matlûb-ı ‘âlî vecihle hüsn-âmîzinintahkîm ve takviyesi esbâbına ‘ale‘d-devâm ve bi‘z-zât i‘tinâ olunmakda bulunduğuma‘rûzdur.)

¹⁵³BOA, A.}MKT. MHM.00659.00024.001 (6 Mart 1897 /2Şevval 1314 Ma‘mûretü’l-‘Azîz vilayetine gönderilen belgenin orijinali şu şekildedir: Eğîn kazâsında Ermeni nisvânının lâ-yunkatı‘ ‘ırzlarına tasallut idildiğiifâdekılınmağlaserî‘an lâzım gelen tahkîkâtinicerâsıyla sıhhati hâlinde tedâbir-i mâni‘aittihâz ve keyfiyetin iş‘ârmatlûbdur. İşâret-i cenâb-ı müsteşârîmücebince)

¹⁵⁴BOA, A.}MKT. MHM.00659.00024.002 (6 Mart 1897/2 Şevval 1314 Huzûr-ı Sâmi-i Hazret-i Sadâret-Penâhiye‘ye gönderilen belge şu şekildedir: Ma‘mûretü’l-‘Azîz vilâyeti dâhilinde Eğîn kazâsında Ermeni nisvânının ‘ırzlarına lâ-yunkatı‘ ta‘arruzidilmekdeoldığıistihbâr kılındığı beyânyılamütecâsirînişedîdente‘eddî ile bu misillü uygunsuzlukların önünün alınması zımında iktizâidenlereevâmîr-i kat‘iye i‘tâsı İngiltere sefâretindensûret-i husûsiyedeiltimâsolunmağlaemr u fermân hazret-i veliyyü’l-emrindir.)

vekili PapasOhannes imzasıyla Eğin murahhasının Ermeni çocuklarının göç ettireceği bildirilmiştir. 25 kişiden oluşan Ermeni çocukları Nemçe’de vapura bindirilerek Ermeni Patrikliğine gönderilmiştir.¹⁵⁵

27 Nisan 1897 (25 Zilkade 1314) yılında Trabzon Vilayetine gönderilen belgede Eğin ve Divriği ahalisinden birçok Ermenilerin aileleriyle birlikte Samsun ve Giresun’dan vapura binerek çeşitli yerlere gittikleri belirtmiştir. Göçenler arasında Eğin hadisesinde suçlu bulunan Ermenilerin bulunduğu bildirilmiştir. Zaptiye Nezareti ise Ermenilerin ticaret amaçlı mı yoksa göç amaçlı mı hareket ettiklerinin araştırılmasını istemiştir. Ticaret niyetiyle göç edenlere karışılmaması fakat hicret maksadıyla hareket eden fesatçıların yakalanması bildirmiştir.¹⁵⁶

II.12. Eğin’deki Ermeni Hadisesinin Sivas’a Etkisi

20 Eylül 1898 (4 Cemazeyilevvel 1316) Sivas Valisi Halil Bey tarafından gönderilen belgede Eğin’de baş gösteren Ermeni hadisesi üzerine Sivas’ın bazı bölgelerinde de olaylar yaşandığı ifade edilmiştir. Eğin’in Pingan karyesine silahla saldıran Ermenilerin ve emniyeti bozdukları bildirilmiştir. Eğin Ermenilerinin saldırılarından sonra ise Eğin Dersim Ekradının saldırıları vuku bulmuştur. Asilerin bunun üzerine Divriği’ne geldikleri ve Ermeniler ile Ekrad arasında bir çatışma yaşandığı belirtilmiştir. Askeri kuvvetlerin bölgeye gelmesiyle birlikte ise asayiş sağlanmıştır. Halil Bey isyancıların durdurulduğunu ve olayların bastırıldığını ifade etmiştir.¹⁵⁷

¹⁵⁵BOA, DH. TMIK.00041.00012.002 (12 Ekim 1897/15 Cemazeyilevvel 1315)

¹⁵⁶BOA, DH. TMIK.M.00032.00061.001(27 Nisan 1897/ 25 Zilkade 1314 tarihli belgenin aslı şu şekildedir: Eğin ve Divriği ahâlisinden birçok Ermenilerin ‘âileleriyle berâber Samsun ve Giresun’dan vapura binerek öteye berüyegitmekte oldukları ve bunların içinde Eğin hâdiselerinde zî-medhal olan erbâb-ı fesâdın da buldukları ba‘zı mahallerden vukû‘a gelen ihbârâta ‘atfen ZabtiyeNezâret-i ‘Aliyyesindenîş‘ârolundığından bu Ermenilerin ticâret ve te‘mîn-i ma‘îşetiçün mi yoksa hakîkaten hicret kasdıyla mı hareket eylediklerinin inbâsı ve ticâret ve te‘mîn-i ma‘îşetiçün gideceklere usûlidâ‘iresindemüsâ‘adei‘tâsı ve hicret ‘azminde bulunanlar olur ise haklarında karâr-ı müttehizvechlemu‘âmele îfâsı husûsunun savb-ı vâlâ-yı ‘atûflerine izbârı tesrî‘-i mu‘âmelât komisyonundan îfâde kılınmıştır ol bâbda.)

¹⁵⁷BOA, DH. TMIK.M.00015.00046.001(20 Eylül 1898 /4 Cemazeyilevvel 1316 Sivas Valisi Halil Bey tarafından gönderilen belge de şunlar beyan edilmiştir: Bugünkitârîhli telgraf-nâme-i çâkerânemezeyldir. Divriği kazâsıkâ’imakâmlıhı ve Binbaşılığından şimdi alınan beş kıt’a telgraf-nâmede lehü’l-hamdatabe-i seniyye-i hazret-i hilâfet-penâhîdekurâ-ı mezbûrca sükûnet ‘avdet idüb şu kadar ki Eğin hâdisesi üzerine Pingan ve Zara ve Kesme karyeleri Ermenileri silâh bedest olarak

II.13.Eğindeki Bir Takım Şüpheli Olaylar

4 Mayıs 1898 (12 Zilhicce 1315) yılında Dördüncü Orduyu Hümayun Celilesine gönderilen telgrafta Eğin'de şüpheli bir İngiliz konsolosunun olduğu belirtilmiştir. Harput'tan Çemişgezek ve Eğin'e geçen Ermeni murahhas hanesinde misafir olan İngiliz konsolosunun hal ve hareketlerine dikkat edilmesi istenmiştir. Osmanlı Devleti, İngiliz konsolunun gözetim altında tutulmasını Ermenileri isyana teşvik etmesiihtimalinden dolayı istemiş. Bu şekilde Ermenilerin örgütlenmesinden ve gizli bir şekilde teşkilatlanmanın yaşanmasının önüne geçebileceği düşünmüştür.¹⁵⁸

Ma'mûretü'l-'Azîz Valisi Rauf Bey tarafından gönderilen 22 Mart 1899 (10 Zilkade 1316) yılındaki belgede Eğin'de bulunan bir mağaradan bahsedilmiştir. Gelecek baharda Ermeniler tarafından bir hadise vuku getirileceği ve komite bireylerinin İslam, Yahudi ve Rum elbiseleri giyecekleri belirtilmiştir. Eğin kazasının Varto karyesinin Eğin'e doğru 3 çeyrek mesafesinde bulunan Fırat Nehrinin uzağında bir mağaranın olduğu ifade edilmiştir. Bu mağarada Ermeniler tarafından dinamit ve silah imal edilmekte olduğu bildirilmiştir. Mağaraya iplerle inildiği ve üzerinden bakıldığında kapısının görülmediği belirtilmiştir. Fakat Dutbeli'nden mağaranın kapısının görüldüğü söylenmiştir. Bunun üzerine güvenlik kuvvetleri bölgeye böyle bir mağaranın varlığının olup olmadığı araştırılmak üzere bölgeye gönderilmiştir. Eğin kaymakamı ise olayı yakından incelemek üzere bir takım araştırmalar yapmaya başlamıştır.¹⁵⁹ Kaymakamın araştırmaları neticesinde ise Eğin kazasında Varto adındaki karyesinde ve Dutbeli'nden bakıldığı halde böyle bir mağaranın olmadığı ifade edilmiştir. Fırat Nehrinin karşı tarafında olan arazi ise

---

sehgistân mahallerde tahassun ve Eğin'de firâr iden Ermeni fesedesidahîhasbe'l-civâr ile Pingan Ermenilerine iltihâkiderek anları ta'kîbitmekde olan Dersim Ekrâdı mezkûr karyelere kadar geldikleri ve Divriği'den gönderilen elli neferlerin bir müfreze zâbiti ve me'mûrîn-i sâ'ireEkrâd-ı merkûmeye ve bunlara iltihâk iden eşhâs-ı sâ'ireyenesâyih-i mukteziye icrâidereki'âdeidilecekleri sırada Ermeniler tarafından Ekrâd-ı merkûme üzerine silâh endâhtunaictisâr bir takım Ermeniler de kendi hâneleriniateşleyübîfirâr eylemelerine binâ'enEkrâd-ı merkûme tarafından dahîmukâbeleidilüb on kadar Ermenilerden ve dahîEkrâddantelefâtukû' bulduğu hâlde el-yevm Eğin'den 'avdet iden Nizâmiye bölüğüyle 'asâkir-i şâhânesüvâricânibindenEkrâd-ı merkûmenin dağılmış olduğu ve muhâfaza-i inzibât ve asâyişei'tinâ ve dikkat idilmekbulduğu cihetle Ekrâd-ı merkûmenin vilâyet-i müşârun-ileyhâca men'-i tecâvüzlerilüzümü bildirilmiş kâ'imakâm ve binbaşı-i mûmâ-ileyhâyacevâben vilâyet-i müşârun-ileyhâyadahîte'kîdentebliğâtîfâ kılınmış idüğüma' rûzdurfermân)

¹⁵⁸BOA, Y.MTV.00156.00039.001(4 Mayıs 1898/12 Zilhicce 1315)

¹⁵⁹BOA, Y.MTV.00188.00045.002 (22 Mart 1899/10 Zilkade 1316)

Çemişgezek kazasının Siptoros bölgesine tabii Halmuka, Künsar ve Vartinik adında İslam karyelerine ait yerlerin olduğu söylenmiştir. O yolda ise bir mağaranın olmadığı ve Ermenilerden de kimsenin olmadığı ifade edilmiştir. Dinamit ve silah imal eylemek değil hatta bir Ermeninin dahi ayak basmadığı söylenmiştir.

Erzurum vilayetinden gelen telgrafta ise bu mağaranın fesat komitesine mensup olan Arapkirli Kifork tarafından haber verildiği anlaşılmıştır. Bu mağaranın yerinin sorulduğu vakit ise mağarayı Arapkir'de duyduğu böyle bir mağaranın varlığından haberdar olmadığı anlaşılmıştır. Erzurum da mağara ile ilgili bilgi verildiği sorulunca da hasta olduğu ve ne söylediğini bilmediğini söylemiştir. Yapılan araştırmaları neticesinde ise böyle bir mağarayı bulunmadığı açıklanmıştır.¹⁶⁰

II.14.Eğin Ermenilerinin İsyan Girişimleri

4 Ağustos 1896 (24 Safer 1314) Ermeni Patrik Kaymakamı Rütbelü tarafından Eğin Murahhaslığına çekilen telgrafta bir takım eşkıyanın hükümete karşı isyanını ifade etmiştir. Patrik Osmanlı Devletine yapılan bu saldırının durdurulmasını

¹⁶⁰BOA, Y.MTV.00188.00045.002 (22 Mart 1899/10 Zilkade 1316 belgenin aslı şu şekildedir: ...olmak üzere yigirmi beş 'aded karyeden 'ibâretolub (içlerinde Kızılbaş dahîyokdur) hiç Hıristiyan bulunmadığı gibi işbu nâhiyeninmüntehibmüdüridahîVartinik karyesinde sâkin ve Yıldız Sarây-ı Hümâyûnîdâ'iremüdiri ve Bekçibaşısı 'izzetlüSâlim Efendinin birâderiolubkendüsiyle görüşülmüş ve bu cihet dahî hafiyen tahkîk ve istifsâr olunmuş ise de bu gibi şeylerin o civârdakat'iyen 'adem-i mevcüdiyetinibeyân ve te'mîneylemiştir.Hülâsa Eğin kazâsındaVato karyesi olmadığı gibi Dutbelindenhâî bakıldığı hâlde kapısı görünür bir mağara yokdur ve Dutbelininmukâbilinde ve ta'rîf olunan mağara mevki'inin üç sâ'at kadar aşağı ve yukarısında bulunan arâzî Çemişgezek'in kazâsınınSiptorosnâhiyesine tâbi' olub bunlar da Halmuka, Künsar, Vartinik karyeleridir ki bu karyelerin arâzîsi dâhilinde o yolda bir mağara bulunmadığı gibi Ermenilerden kimse dahîyokdur. Nâhiye-i mezkûreesâseniyigirmi beş pârekurâdan müteşekkil olduğu hâlde hiç birisinde Hıristiyan bulunmayubahâl-i Müslime Hıristiyan ahâlî ile kesb-i ülfet ve ihtilât itmediklerinden husûmet ve huşûnettab' u fart-ı hamiyetleri meşhûdolub cümlesi de berâ-yiticâret Der-Sa'âdet'egidübgelmekde olduklarından Ermenilerin mefsedet ve mel'anetlerine vâkîf oldukları cihetle bu yolda bir şeye tesâdüf itmeler derhâl ihbârıdecekeribedîhî ve âşikârdır. Tafsilât-ı ma'rûzadanmaksad Ermenilerin ma'lûm ve müsbet olan mefsedet ve mel'anet-i vâkı'alarını ve ihbârât-ı mezkûrenin 'adem-i vücûdunibeyân itmek olmayubhakikatenihbârât ve rivâyât-ı vâkı'asahîlolabilürse de ancak sûret-i ihbârda ve mevki'inta'rîfnde yanlışlık olub bunun için her ne kadar taharriyâticrâ idilse bir fâ'ideyimûcib olamayacağı gibi mahâl-i sâ'iredemevcüd mağaraları gidübtaharrî itmek dahî sû-i şâyî'ât ve tefevvühâtımûcibolmakdaidüğindenbi'z-zarûre daha ziyâdetaharriyât ve keşfiyâticrâidilemediği ve te'mîn-i mkasadiçündahî bu bâbda mahallinden ma'lûmât-ı sahîhaahz olunmak veyâhud bunun muhbiri her kim ise buraların ahvâline vukûfi olmak lâzım geldiğinden hakikat-i hâlî söylemesi veyâhudbi'z-zât mahallini irâe eylemesi iktizâ eyleyeceğinin 'arz u beyânınaictisâr kılındı ol bâbda ve her hâlde emr u fermân hazret-i men lehü'l-emrindir.)

istemmiştir.¹⁶¹ Ermeni din adamlarına gönderilen belge de Ermeni Patrik lideri Rütbetlü asıl amaçın dini liderlerinde etkisi ile birlikte barışçıl bir ortamın oluşmasını sağlamak olduğunu ifade etmiştir. Amaç dini liderler aracılığıyla büyük çoğunluğun ilgisini çekerek emniyeti sağlamaktır. Osmanlı Devleti Ermeni tebaanın ayaklanmasında dini liderlerin nüfuzunu kullanarak asayiş sağlamaya çalışmıştır.¹⁶²

27 Şubat 1900 (26 Şevval 1317) yılında Hariciye Nazırı Tevfik Bey tarafından gönderilen belgede Eğin'de bulunan PapasyanSerkiz Efendi'nin iki Ermeni tarafından ihbar edilmesi üzerine Eğin Bidayet Mahkemesine gönderilmiş olduğunu ifade etmiştir. Harput'ta yakalanan PapasyanSerkiz evinde bir adet humbara sakladığı anlaşılmıştır.¹⁶³ Fakat bir diğer belgede PapasyanSerkiz Efendinin evinde humbara saklamadığı fakir fukaraya dağıtmak için hububat sakladığı ifade edilmiştir. Ermenilerin ihtiyaçları olmadığı için onlara verilmediği ve bu durumun

¹⁶¹BOA, Y.PRK. AZN.00016.00023.001(4 Ağustos 1896/24 Safer 1314 tarihli belge şu şekilde beyan edilmiştir: Hâricden bir takım eşkiyânınmemâlik-i mahrûse-i şâhâneyeduhûl eyledikleri haber alındığından bi'l-cümle hemşehrileriyle sulh ve müsâlemet-i tâmadâ'iresinde hoş geçinmelerine ve 'umûmteb'a-i sâdika-i şâhânelerinrefâh ve sa'âdet-i hâl ve istikbâli uğurunda hâb ve râhat-ı hümâyûnlarımfedâbuyurmakda olan velî-ni'metimizpâdişâhımız efendimiz hazretlerinin âmâl-i hayriye-i teb'a-perverânelerinemetma'in olmalarına dâ'irvesâyâ-yı lâzıme-yi hâvîzîridâre-i rûhâniyenizde bulunan 'umûmahâlî-i Hıristiyanıyehitâbentahrîrât-ı 'umûmiyetastîr eylemeniz cemâ'at-i Metropolitânkarârıyla bildiriliyor.)

¹⁶²BOA, Y.PRK. AZN.00016.00023.0002 (4 Ağustos 1896/24 Safer 1314 tarihli belge şu şekilde beyan edilmiştir: Şehrinizde mukîm Ermeni teb'a-i şâhânedeba'zılarınınfesâdakapılıb hükûmet-i seniyyeyekarşu 'isyân itmiş oldukları ma'a'l-esef mesmû'umuzoldı. Böyle bir vak'a bundan akdem Ma'mûretü'l-'Azîzmurahhasalığından vilâyetin her tarafında sâye-i 'inâyet-vâye-i hazret-i pâdişâhîdeasâyışber-kemâl olduğinhâvî tarafımıza vârid olan tahrîrâtamâmylamuhâlifoldığındanmûceb-i ta'accübümüzolmuşdur. Şu hâlde cümlenizin el birliğiyle asâyışin takarrürüne ve hükûmet-i seniyye hakkında farz olan vezâ'if-i sadâkatınızın ez-her cihet îfâ ve ibrâziylaberâbermütecâsirlerindâ'ire-i itâ'ateda'vet olunmalarını ve 'aks-i hâlde mücâzât-ı kânûniyedûcâr olacaklarını mübeyyin lâzım gelen tenbihât ve ihtârât-ı mü'essireninhemânkendülerinebeyân ve tefhîmi ve neticesininserî'an tarafımıza iş'ârimatlıbdur.)

¹⁶³BOA, A.}MKT. AZN.00659.00038.001-002(27 Şubat 1900/26 Şevval 1317 tarihli belgenin aslı şöyledir: Eğin bidâyet mahkemesi a'zâsındanPapasyanSerkiz Efendinin bir humbara maddesinden dolayı tevkiî ve li-ecli'l-muhâkeme Harput'a i'zâmidildiği ve ihbâr-ı vâki'intağarruz ve tasnî olunmuş idüğüifâdekılınmağla ve me'mûrîn-i 'adliye cânibinden bu bâbda tahkîkât-ı 'amîkabi'l-icrâ lâzıme-i ma'deletleriîfâ ve inbâsı tavsiye olunur.Vakt u zamânın nezâket ve ehemmiyeti cihetiyle – isimlerini 'arz itdiğim İslâm ve Ermeni me'mûrîn ve mu'teberânınarûteb-i ma'rûzanınıhsân buyrulması- ve şifreli telgraf-nâme-i fahîmânelerinde muharrer ahvâl-i fevka'l-'âdenin men'-i vukû'ı ve ol bâbda tahkîkât-ı lâzıme-i dest-res olunması bu misillümü'teberânıntaltiflerine ve taraf-ı devlete celbine mütevakkıfdır. Müsâ'ade-i seniyyenin'sür'atleistihsâli ve telgrafla tebşîr-i keyfiyet buyrulması lüzûmunu 'arz iderimfermân)

aydınlanması için Adliye Nezareti Celilesine tarafından tekrar incelenmesi istenmiştir.¹⁶⁴

II.15.Eğinin İliç Karyesindeki Vergi Tahsili

Eğinin İliç karyesinde yaşanan isyan hareketlerinde Ermeni halkın zor durumda kaldığı ve halkın kendi ihtiyaçlarını karşılamakta dahi zorlandıkları bir ortam teşkil etmiştir. 22 Nisan 1902 (13 Muharrem 1320) Ermeni Patrikliğine gönderilen telgrafta ise İliç karyesindeki Ermenilerin bu karışıklıklarda hasara uğradıkları ve vergilerini ödeme noktasında bir kolaylığın sağlanacağı belirtilmiştir.¹⁶⁵

28 Mayıs 1902 (19 Safer 1320) yılında Ma'mûretü'l-'AzîzVâlîsi Rauf Bey tarafından gönderilen belgede Eğin İliç karyesindeki halka vergi tahsili konusunda kolaylık sağlandığı belirtilmiştir. Ermeni ahalisinin karışıklıkta hasar gördüğünden 1317 ve 1318 senesi vergilerin ödenmesi için herhangi bir zorlama yapılmaması istenmiştir.¹⁶⁶

¹⁶⁴BOA, A.İMKT. MHM.00659.00038.001.003 (27 Şubat 1900/26 Şevval 1317 tarihli belgenin aslı şu şekildedir: Eğin bidâyet mahkemesi cezâdâ'iresia'zâsından Papasyan Serkıs Efendi'nin iğtişâşâtdan mukaddem isticâr itmiş olduğu hânenin abdest-hânesindegüyâ bir humbara saklanmış idüğü iki Ermeni tarafından ihbâr edilmiş olması üzerine efendi-i mûmâ-ileyhtevkîfidilerek li-ecli'l-muhâkeme Harput'a gönderilmiş olup hâlbuki mûmâ-ileyhSerkız Efendi iğtişâşâtdan sonra muhtâcîn ve fukarâyai'âneten hubûbâttevzî'î keyfiyeti mahallî Ermeni murahasalığı tarafından kendüsinehavâleiddildiği sırada merkûm iki Ermeni'ye erbâb-ı ihtiyâcdan olmadıkları hasebiyle i'ânevirilmesinerav'an (korkarak) rızâ görtermemiş olduğu için li-garazin merkûmlar tarafından hakkında böyle bir iftirâtasnî' idilmiş olduğu ve kendüsü mezkûr hânedeiğtişâşâtdan hayli akdem 'âilesiyleberâber yalnız birkaç mâhikâmet itmiş olup andan sonra âhereicâr edilmiş idüğü bu kere alınan ma'lûmâtdan anlaşılmiş olmağlahakikat-i hâlin meydâna konması ve bu vecihle me'mûr-ı mûmâ-ileyh hakkında ifâ-yı 'adâlet idilmesi için 'Adliye Nezâret-i Celîlesicânibinden bu bâbda tahkîkât-ı 'amîkaicrâitdirilmesilüzûmsûret-i husûsiyedeihtâr olunur.)

¹⁶⁵BOA, DH. TMIK.M.00122.00057.002(22 Nisan 1902/13 Muharrem 1320 tarihli belge şu şekildedir: İğtişâşât-ı mündefi'adahasâr-dîde olan Eğin kazâsına tâbi' Liç karyesi Ermeni ahâlîsinin sene-i sâbika ve hâliyevirgülerinin te'diyesi iğtişâşâtdan ziyâde idilmekde olduğundan ve fakr-ı hâllerinden bahisle tazyîkât-ı vâkı'anın men'iistid'âsına ve ba'zîifâdedâ'ir Ermeni Patrikliğinden i'tâ olunan takrîrsûretinin irsâl kılındığı beyân-ı 'âlîsiyleme'âline nazaran bi't-tahkîkiktizâsının ifâ ve nefcesinin inbâsı husûsuna himmet buyrulması bâbında)

¹⁶⁶BOA, DH. TMIK. S.00038.00017.001(28 Mayıs 1902/19 Safer 1320 Rauf Bey'e gönderilen belge orijinali şu şekildedir: İğtişâşât-ı mündefi'adanahasâr-dîde olan Eğin kazâsına tâbi' İliç karyesi Ermeni ahâlîsinin sene-i sâbika ve hâliyevirgülerinin te'diyesi iğtişâşâtdan ziyâde idilmekde olduğundan ve fakr-ı hâllerinden bahisle tazyîkât-ı vâkı'anın men'iistid'âsına ve ba'zîifâdedâ'ir Ermeni patrikliğinden i'tâ olunan takrîrsûretinin irsâl kılındığı beyân-ı 'âlîsiyleme'âline nazaran bi't-tahkîkiktizâsının ifâ ve nefcesinin 'arz ve inbâsı şeref-vârid olan 9 Nisan sene (1)318 târihli ve yigirmi yedi numrolı tahrîrât-ı

II.16. Asılsız Bir Diğer İhbar

3 Mart 1907 (18 Muharrem 1325) tarihinde Eğin Murahhasa vekili PapasMuşık tarafından Ermeni Patrikliğine çekilen telgraftan Eğin kaymakamlığının da haberi olmuştur. Eğin Murahhasa vekili PapasMuşık'ın 2 kızı kaymakam İrfan Bey tarafından Erzincan'a götürülmüştür. Artin ve Abkar adlı 2 genç kız, Erzincan'da Erkânı Harbiye Binbaşısı Fuat Efendi'nin diğeri de kaymakam İrfan Bey'in evine hizmetçilik için gitmişlerdir. Hizmetçi kızların ise Eğin'den Aleksandır diye bir tanıdıkları gelmiştir. Daha sonra ise Eğin'den gelen tanıdık dâhil olmak üzer akrabaları da kızların kandırıldıklarını ve saklandıkları yönünde bir haber yaymışlardır. Nitekim yapılan araştırmalar neticesinde başta PapasMuşık olmak üzere bu tür iddiaları atan kişilerin asılsız haber yaptıkları anlaşılmıştır.¹⁶⁷

II.17. Eğin'de Yaşanan Diğer Hadiseler

24 Ağustos 1908 (26 Recep 1326) yılında Ma'mûretü'l-'Azîz Ermeni murahhasasıHasruf Efendi'nin cemaati tarafından murahhasaheneden çıkarılması üzerine Eğin ve Keban kazalarını gezeceğini söylemiştir. Fakat Ermeni murahhasasıHasruf'tan daha sonra haber alınmadığı ve kaybolduğu ifade edilmiştir. Yapılan araştırmalar neticesinde ise Hasruf'un bulunamadığı bildirilmiştir.¹⁶⁸

'aliyye-i cenâb-ı nezâret-penâhilerinde emr u iş'âr buyrulmuş ve lede'l-isti'lâm karye-i mezkûre Ermeni ahâlisinin hâliye virgüsü için şimdiye kadar bir teklîfâtta bulunmadığı gibi sâbıkavirgüleri içinde hâli bir günetazyîkâtı idilmeyüb ancak üç yüz on yedi senesine mahsûbenahâlisinin arzusuyla kendülerine ihâl olunan a'sâr bedelinin ahâlî ve virgü parasının kâbız-ı mâl zimmetine geçirildiği cihetle tahsîlineki yâm olundığı kazâ-i mezkûr kâ'imakâmlığından cevâbeniş'âr olunmuş olmağla ol bâbda emr u fermân hazret-i men lehü'l-emrindir.)

¹⁶⁷BOA, DH.ŞFR. 00376.00091.001(3 Mart 1907/ 18 Muharrem 1325 tarihli belgenin orijinali şu şekildedir: Kamer-i Sabâhber-mûceb-i emr Eğin murahhasa vekili PapasMuşık tarafından Ermeni Patrikliğine çekilen telgraf-nâme kopyası celb ve mütâla'a ile keyfiyet Eğin kâ'imakâmlığından isti'lâm olunmuş idi. Bu kere cevâben alınan telgraf-nâme icrâ kılınan tahkîkâta ve kızlarının kâ'imakâm 'İrfân Bey tarafından Erzincan'a götürüldüğünü beyân olunan Artin ile Abkar'ın ifâde ve mazbatalarına nazaran merkûmânın kızlarını Eğin kazâsınca 'umûmen 'âdet olduğu üzere birisi Erzincan'da erkân-ı harbiye binbaşısından Fuad Efendi'nin diğeri kâ'imakâm 'İrfân Bey'in hânelerinde ücretle hizmetçilik itmek şartıyla bi'r-rızâmîr-i mûmâ-ileyhetevdî' ve teslîm itmiş ve bu hizmetçi kızları Eğin'den Aleksandır muvâcehesinde ve hem de peder ve akrabaları tarafından teşyî' idilmeksûretiyle götürülmüş olduğu ve işin içinde iğfâl ve ihfâ gibi bir hâl olmadığı anlaşılmış ve bu gibi hizmetçilikle te'mîn-i ma'îşetideceklerin murahhasa-hâneyei'tâ-yıma'lûmâta hiçbir sûretlemecbûriyetleri olamayacağı derkâr bulunmuş olduğu Moşık'ın bu bâbdaki nâ-becâiş'ârâtının muhâlif-i hakikat bulunduğuş'âr kılındığı ma'rûzdur fermân.)

¹⁶⁸BOA, DH. MKT.01284.00059.001(24 Ağustos 1908/26 Recep 1326 tarihli belge şu şekilde beyan edilmiştir: Ma'mûretü'l-'Azîz Ermeni murahhasasıHasruf Efendi'nin cemâ'ati tarafından murahhasahânedan çıkarılacağını anlamasıyla Keban Eğin kazâlarını dolaşacağını beyân ile gaybûbet eylediği ve mûmâ-ileyhin lüzûmunamebnîme'mûriyeti başına i'âdesi murahhasa-hâne meclis-i rûhânîre'îs-i sânişi

10 Haziran 1909 (21 Cemazeyilevvel 1327) yılında Hariciye Nezareti Celilesine gelen telgrafta Ermeni Patrikhanesi Eğin’de yaşanan kargaşadan Ermenilerin korktuğunu ve önlem alınması gerektiği istenmiştir. Bölgeye gelen askeri birlikler ise herhangi bir sorun teşkil edecek bir olayın vukua gelmediğini, emniyet ve asayişin yerinde olduğunu ve bu haberi yayanın Eğin’e giden Taşnaksütyun Komitesi’ne mensup Şenbab’la şayialarda bulunan Mustafa olduğu ve bunların tutuklanarak Adliye sevk edildiğini belirtmiştir.¹⁶⁹

27 Ağustos 1915 (16 Şevval 1333) tarihli Erzurum Valisi Tahsin Bey tarafından gönderilen belgede Eğin’de Maden Nahiyesi’nde bir mağara da saklanan 15 Ermeni ile asker arasında silahlı çatışma olduğu, vuku bulan mücadelede Ermenilerden 5 ölü ele geçirildiği, olay sırasında 1 kişinin firar ettiği, askerinde firari suçluyu takip ettiği ifade edilmiştir.¹⁷⁰

---

tarafından ifâde edilmiş ise de bu bâbda mülhakâtateblîgâticrâ olunmadığı Ma‘mûretü’l-‘Azîz vilâyeti vekâletinden alınan telgraf-nâmede bildirilmiş ve mûmâ-ileyhin bir taraf dan ta‘arruzadûçâr olmaması için icâbiden lerevesâyâîfâsicevâben vilâyete teblîg olunmuşdur. Keyfiyetin Patrik-hâne yetebîğihusûsunahimem-i ‘aliyye-i ‘asafâneleriderkâr buyrulmak bâbında.)

¹⁶⁹BOA, DH. MKT.02839.000.86.001 (10 Haziran 1909/27 Cemazeyilevvel 1327 belgenin aslı şu şekildedir: Eğin’de iğtişâşvukû‘undan havf eylediği Ermeni Patrik-hânesinden ihbâr olunması üzerine ahvâl-i hâzıra-i mahalliye hakkında Ma‘mûretü’l-‘Azîz vilâyetinden taleb-i ma‘lûmât olunmuş idi. Bu kere cevâben alınan telgraf-nâmelerde el-yevmkazâ-i mezkûrun sükûn ve asâyîşini halel-dâr edecek hiçbir hâl olmayub şu kadar ki oraya giden ve Taşnakiyyun komitesine mensûboldığını söyleyen Şahbâznâmında biri ba‘zı heyecan-âmîzşâyî‘âta ve Mustafa nâmında birinin de ba‘zitehdîdâcür’et eylemeleri üzerine merkûmlar ile diğer müsebbiblerin der-dest idilerek cihet-i ‘adliyye tevdi‘ kılındıkları ve binâ’en-‘alâ-zâlikihbâr-ı vâkı‘inbî-asl ve esâsîoldığıdermiyânkılınmışdır ol vecihle.)

¹⁷⁰BOA, DH. EUM. KLH (27 Ağustos 1915/16 Şevval 1333 Erzurum Valisi Tahsin Bey tarafından gönderilen belgenin aslı şu şekildedir: Eğin ve havâlsindeictimâ‘ iden Ermenilerden on beş müsellaah ve gayr-i müsellaheşhâsın Bayburd cihetine geçerek Ma‘dennâhiyesinde bir mağarada saklandıkları haber alınması üzerine Kâ’imakâm Beyle mikdâr-ı kâfi jandarma muhâfız gitmiş ve vukû‘ bulan müsâdemedemüsellaah Ermenilerden beşi meyyiten elde idilerek mütebâkîsifirâreylemişdir. Ta‘kîblerinedevâm olunuyor. Bu müsâdemede beş jandarma mecrûh ve iki jandarma şehîddüşmüşdür. Firârilerintamâmenistîsâlîme’ mûldür.)

SONUÇ

XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Ermeniler Anadolu'nun birçok yerinde olduğu gibi Eğin'de de bir takım karışıklıklar çıkarmışlardır. Bağımsızlık fikri ile hareket eden Ermeniler, Avrupalı Devletlerinin de desteği ile teşkilatlanmışlardır. İsyanlarını yaymak için daha etkili bir şekilde hareket etmişlerdir. Osmanlı Devleti asi Ermenilere karşı idari ve askeri tedbirler almıştır.

Eğin'de ise 1800 ve 1900 yılları arasında Ermenilerin etkisi oldukça fazladır. Eğin'de bulunan Ermeniler huzur ve asayiş bozacak fiili hareketlerde bulunmuşlardır. Eğindeki Ermeni olaylarında devlet kurumlarının birbirleriyle haberleşmesiyle güçlü bir istihbarat ağı oluşturulmuş ve yaşanan hadiseler telgraf ve raporlarla merkeze bildirilmiştir. Eğin'de bulunan mülki idarecilerin organizasyonu sayesinde devlet askeri tedbirler almıştır. Eğin'de zararlı evrakların bulunması ile birlikte Osmanlı Devleti Ermenilerle fikri mücadelelerde de bulunmuştur. Bölgeye gelen PapasOhan, Haçator ve Manok adlı kişilerin bağımsızlık ve isyan fikri ile hareket etmesi Ermenilere karşı önlemleri bir kat daha artırılmasına sebep olmuştur. Osmanlı Devleti eşkıyalara karşı tutuklama veya hapis gibi idari tedbirler almıştır. Böylece devlet huzur ve asayiş sağlamaya çalışmıştır. Eğin'de bulunan Ermeni bir cemiyeti ise devletin yanında yer almıştır. Nitekim devlet Ermeni isyancılarının yanında yer alan bir Ermeni cemiyetinin bu davranışından dolayı teşekkürünü gazeteler aracılığıyla yayınlamıştır. Eğin'de yaşanan bir diğer hadise ise şüpheli ihbarlardır. Ma'mûretü'l-Azîz Valisi Rauf Bey tarafından gönderilen belgede Ermenilerin bir mağarada mühimmat sakladıkları bildirilmiştir. Nitekim devletin araştırmaları neticesinde ihbarın asılsız olduğu ortaya çıkmıştır. Osmanlı Devleti ihbarların değerlendirmesi yönünde sistematik bir şekilde hareket etmiştir. Bölgeye askeri kuvvet göndermiş ve detaylı araştırma sonucunda asılsız haberleri aydınlatmıştır. Eğin'de Müslüman ahali tarafından Ermeni Kilisesine ayin ve ibadet hürriyetinde müdahale yapılmıştır. Osmanlı Devleti ise tebaası arasında ayırım yapmaksızın ibadet ve ayin hürriyetini bir takım emir ve izinlerle temin etmiştir. Böylece huzur ve asayiş sağlamaya çalışmıştır.

Osmanlı Devleti Eğin'de asayişin ve huzurun bozulmaması için bir takım tedbirler almıştır. Müslüman ve Hıristiyan ahalinin bir arada barış ve huzur içinde yaşamasını temin etmeye çalışmıştır.

KAYNAKLAR

I-Arşiv Kaynakları

- BOA, A.}DVN. MHM.00004.00002.001(3 Ocak 1847/ 15 Muharrem 1263)
- BOA, A.}DVN. MHM.00008.A.00086.001(11 Haziran 1850/30 Recep 1266)
- BOA, A.}DVN.00019.00027.001 (31 Ekim 1846/19 Zilkade 1262)
- BOA, A.}DVN.00048.00009.001 (15 Haziran 1849/24 Recep 1265)
- BOA, A.}MKT. MHM.00657.00026.002 (15 Kasım 1895/3 27 Cemazeyilevvel 1313)
- BOA, A.}MKT. MHM.00659.00002.001 (15 Eylül 1896/7 Rabiulahir 1314)
- BOA, A.}MKT. MHM.00659.00007.001 (13 Eylül 1896/23 Rabiulahir 1314)
- BOA, A.}MKT. MHM.00659.00024.001 (6 Mart 1897 /2Şevval 1314)
- BOA, A.}MKT. MHM.00659.00038.001-002(27 Şubat 1900/26 Şevval 1317)
- BOA, A.}MKT. MVL.00113.00042.001(17 Aralık 1896/22 Cemazeyilevvel 1276)
- BOA, A.}MKT.00084.0037.001 (9 Mart 1847/21 Rabiulevvel 1263)
- BOA, DH. EUM. KLH (27 Ağustos 1915/16 Şevval 1333)
- BOA, DH. MKT.00189.00052.001 (4 Aralık 1893/25 Cemazeyilevvel 1311)
- BOA, DH. MKT.01284.00059.001(24 Ağustos 1908/26 Recep 1326)
- BOA, DH. MKT.01554.00088.001 (16 Ekim 1888/10 Safer 1306)
- BOA, DH. MKT.01994.00025.001 (30 Ağustos 1892/6 Safer 1310)

BOA, DH. MKT.02021.00086.001 (16 Ekim 1892/25 Rabiulahir 1310)

BOA, DH. MKT.02839.000.86.001 (10 Haziran 1909/27 Cemazeyilevvel 1327)

BOA, DH. ŞFR. 00376.00091.001(3 Mart 1907/ 18 Muharrem 1325)

BOA, DH. ŞFR.00135.00007.001.001 (15 Mart 1888/2 Recep 1305)

BOA, DH. ŞFR.00151.00084.001(30 Ekim 1891/26 Rabiulevvel 1309)

BOA, DH. ŞFR.00154.0009.001(21 Mart 1892/ 21 Şaban 1309)

BOA, DH. ŞFR.00154.00115.001(21 Mart 1892/ 21 Şaban 1309)

BOA, DH. ŞFR.00178.00079.001 (20 Ağustos 1895/ 28 Safer 1313)

BOA, DH. TMIK. S.00038.00017.001(28 Mayıs 1902/19 Safer 1320)

BOA, DH. TMIK.00041.00012.002 (12 Ekim 1897/15 Cemazeyilevvel 1315)

BOA, DH. TMIK.M.00008.00029.001 (27 Haziran 1896/16 Muharrem 1314)

BOA, DH. TMIK.M.00014.00006.001(16 Aralık 1896/11 Recep 1314)

BOA, DH. TMIK.M.00015.00046.001(20 Eylül 1898 /4 Cemazeyilevvel 1316)

BOA, DH. TMIK.M.00022.00050.001(4 Kasım 1986/28 Cemazeyilevvel 1314)

BOA, DH. TMIK.M.00027.00036.001(27 Ocak 1897 /23 Şaban 1314)

BOA, DH. TMIK.M.00032.00061.001(27 Nisan 1897/ 25 Zilkade 1314)

BOA, DH. TMIK.M.00122.00057.002(22 Nisan 1902/13 Muharrem 1320)

BOA, İ.DH.01249.097953.002.001 (30 Ekim 1891/26 Rabiulevvel 1309)

BOA, İ.DH.01338.000048.001.001(15 Eylül 1896/7 Rabiulahir 1314)

BOA, İ.HUS.00049.00110.001 (25 Eylül 1896/ 17 Rabiulahir 1314)

BOA, MVL.00597.00024.001 (23 Şubat 1860/1 Şaban 1276)

BOA, TMIK.M.00027.00036.003(4 Kasım 1896/28 Cemazeyilevvel 1314)

BOA, Y.A.HUS.00252.00101.001 (30 Ekim 1891/26 Rabiulevvel 1309)

BOA, Y.MTV.00131.00120.001 (8 Kasım 1895/ 20 Cemazeyilevvel 1313)

BOA, Y.MTV.00156.00039.001(4 Mayıs 1898/12 Zilhicce 1315)

BOA, Y.MTV.00188.00045.002 (22 Mart 1899/10 Zilkade 1316)

BOA, Y.PK. ASK.00107.00054.013(22 Ekim 1895 /3 Cemazeyilevvel 1313)

BOA, Y.PRK. ASK. 00107.00054.012(25 Ekim 1895/6 Cemazeyilevvel 1313)

BOA, Y.PRK. ASK. 00107.00054.017(22 Ekim 1895/3 Cemazeyilevvel 1313)

BOA, Y.PRK. ASK.00107.00054.001 (22 Ekim 1895/3 Cemazeyilevvel 1313)

BOA, Y.PRK. ASK.00107.00054.003 (10 Kasım 1895/22 Cemazeyilevvel 1313)

BOA, Y.PRK. ASK.00107.00054.004 (11 Kasım 1895/23 Cemazeyilevvel 1313)

BOA, Y.PRK. ASK.00107.00054.004 (11 Kasım 1895/23 Cemazeyilevvel 1313)

BOA, Y.PRK. ASK.00107.00054.010 (26 Ekim 1896/ 7 Cemazeyilevvel 1313)

BOA, Y.PRK. ASK.00107.00054.010 (26 Ekim 1896/ 7 Cemazeyilevvel 1313)

BOA, Y.PRK. ASK.00107.00054.013 (22 Ekiö 1895/ 3 Cemazeyilevvel 1313)

BOA, Y.PRK. ASK.00107.00054.015 (24 Ekim 1895/5 Cemazeyilevvel 1313)

BOA, Y.PRK. ASK.00107.00054.016 (24 Ekim 1895/5 Cemazeyilevvel 1313)

BOA, Y.PRK. ASK.00115.000112.001(18 Ekim 1896/11 Cemazeyilevvel 1314)

BOA, Y.PRK. AZN.00016.00023.001(4 Ağustos 1896/24 Safer 1314)

BOA, Y.PRK. UM.00033.00070.001 (10 Kasım 1895/ 22 Cemazeyilevvel 1313)

BOA, Y.PRK. UM.00035.00034.001(11 Temmuz 1896/30 Muharrem 1314)

BOA, Y.PRK. UM.00035.00034.001(11 Temmuz 1896/30 Muharrem 1314)

BOA, Y.PRK.BŞK.00047.00007.001.001(15 Eylül 1896/ 7 Rabiulahir 1314)

BOA, Y.PRK.BŞK.00047.00085.001 (15 Aralık 1896/10 Recep 1314)

BOA, Y.PRK.BŞK.00047.00103.001 (25 Eylül 1896/17 Rabiulahir 1314)

BOA, Y.PRK.BŞK.00047.00104.001 (25 Eylül 1896/17 Rabiulahir 1314)

II. Araştırma Eserleri

1.Kitaplar

ARMAOĞLU, Fahir *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2017.

AYTEMİZ, Cemal;*Ermeniler Erzincan Mezalimi ve Sözde Ermeni Soykırım Yalanının Aihm Tarafından Reddedilişi*, Teknik Yapım Yayınevi, Ankara, 2017.

AYVERDİ, Sâmiha; *Türkiye'nin Ermeni Meselesi*, Kubbealtı Neşriyat Yayınları, İstanbul, 2005.

BAYUR, Yusuf Hikmet;*Türk İnkılâbı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1991.

- BİLGİÇ, Veysel;“Osmanlı Devletinde Azınlıklar”, *Dünden Bugüne Türk Ermeni İlişkileri*, (Edit: İdris Bal-Mustafa Çufalı), Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2003.
- BİLGİN- BİRİNCİ, Süleyman- Ali Mesut; *Arşiv Belgelerine Göre Trabzon’da Ermeni Faaliyetleri (1850-1923)*, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon, 2007.
- CENGİZ, H. Erdoğan; *Ermeni Komitelerinin A’mal ve Harekât-ı İhtilâliyyesi*, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1983.
- DANIŞMEND; İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Cilt 4, İstanbul, 1995.
- DEMİR, Neşide Kerem; *Türkiye’de Ermeni Meselesi*, Şafak Matbaası, Ankara, 1976.
- ERDEM, Necmettin; *Ermeni Olayları ve Gerçekleri*, MSB Yayınevi, Ankara, 2002.
- ERYILMAZ, Bilal; *Osmanlı Devletinde Millet Sistemi*, Ağaç Yayıncılık, İstanbul, 1992.
- EVREN, Gürbüz; *Emperyalizmin Oyuncağı Ermeni Sorunu*, Karınca Yayınları, Ankara, 2009.
- FENDOĞLU, H. Tahsin; Amerika Birleşik Devletleri’nin Misyonerleri ve Osmanlı Devleti, *Türkler*, C. XVI. (Edt. Hasan Celal Güzel),Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2002.
- GAZİGİRAY, A. Alper; *Ermeni Terörünün Kaynakları*, Gözen Kitabevi, İstanbul, 1982.
- GÖYÜNÇ, Nejat; *Osmanlı İdaresinde Ermeniler*, Gültepe Yayınları, İstanbul, 1983.

- GÜLER- AKGÜL, Ali-Suat; *Sorun Olan Ermeniler*, TürkarAraştırma Dizisi, Ankara, 2007.
- GÜNAY, Bekir; *Ermeni Meselesi ve Tehcir*, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, İzmit, 2006.
- GÜNAY, Nejla; *Maraş'ta Ermeniler ve Zeytin İsyanları*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007.
- GÜNDÜZ, Şinasi; İslam Ansiklopedisi ,“Mecusilik”, İSAM, C:XXVIII, İstanbul, 1994.
- GÜRÜN, Kâmuran; *Ermeni Dosyası*, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2006.
- Hüseyin NazımPaşa, *Ermeni Olayları Tarihi I.*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1994.
- Hüseyin NazımPaşa, *Ermeni Olayları Tarihi I.*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1998.
- KANTARCI, Şenol; *Tarih Boyunca Ermeni Sorunu, Ermeni Sorunu El Kitabı*, Ermeni Araştırma Enstitüsü, Ankara, 2002.
- KARACAKAYA, Recep; *Ermeni Meselesi Kronoloji ve Kaynakça*, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul, 2007.
- KARAL, Enver Ziya; *Osmanlı Tarihi C.VIII.*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2007.
- KARAL, Enver Ziya; *Osmanlı Tarihi c.VIII.*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2007.
- KILIÇ, Davut; İstanbul Ermeni Patrikhanesi'nin Bağımsızlık Hareketlerine Yönelişi (1850-1896), *Osmanlıdan Günümüze Ermeni Sorunu*, (Edit: Hasan Celal Güzel), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

- KILIÇ, Davut; *Osmanlı Ermenileri Üzerine Araştırmalar*, Manas Yayıncılık, Elazığ, 2007.
- KOCABAŞ, Süleyman; *Tarihte ve Günümüzde Türkiye'yi Parçalama ve Paylaşma Planları*, Vatan Yayınları, İstanbul, 1999.
- KODAMAN, Bayram; *Türkler-Ermeniler ve Avrupa*, Süleyman Demirel Üniversitesi Yayınları, Isparta, 2003.
- MAZICI, Nurşen; *Uluslararası Rekabette Ermeni Sorununun Kökeni (1878-1920)*, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2005.
- METİN, Halil; *Türkiye'nin Siyasi Tarihinde Ermeniler ve Ermeni Olayları*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001.
- ORTAYLI, İlber; "Osmanlı Devletinden Günümüze Ermeniler", *Türkler*, (Edit: Hasan Celal Güzel), Ankara, 2002.
- ÖZGER, Yunus; *1895 Bayburt Ermeni Ayaklanmaları*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007.
- ÖZTUNA, Yılmaz; *Büyük Türkiye Tarihi*, Cilt 7, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 1983.
- ÖZTUNA, Yılmaz; *Ermeni Sorununun Oluşturduğu Siyasi Ortam, Osmanlı'nın Son Döneminde Ermeniler*, (Edit: TürkkayaAtaöv), Ankara, 2002.
- PARMAKSIZOĞLU, İsmet; *Ermeni Komitelerinin İhtilâl Hareketleri ve Besledikleri Emeller*, DSİ Basım, Ankara, 1981.
- SAKARKAYA, İhsan; *Belgelerle Ermeni Sorunu*, Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Askeri Tarih Yayınları, Ankara, 1983.
- SARAY, Mehmet; *Ermenistan ve Türk Ermeni İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2005.

SERTÇELİK, Seyit; *Rus Ermeni Kaynakları Işığında Ermeni Sorunu Ortaya Çıkış Süreci 1678-1914*, Ankara, 2015.

SEZER, Ayten; Atatürk ve Türkiye'deki Misyoner Okulları, *Türkler*, C.XVII, (Edt. Hasan Celal Güzel), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

SÜSLÜ, Azmi; *Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Rektörlüğü Yayını, Ankara, 1990.

ŞAHİN- SARI, Enis-Mustafa; Batı Basınına Göre İngiliz Başvekil Gladstone ve Ermeni Meselesi, *Hoşgörüden Yol Ayrımına Ermeniler*, (Edit: Metin Hülügü, Şakir Batmaz, Gülbadi Alan), Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, 2009.

ŞAHİN, Gürsoy; *Osmanlı Devleti'nde Ermeniler ve Türk Ermeni İlişkileri*, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul, 2018.

UZUN, Turgay; Osmanlı Devletinde Milliyetçilik Hareketleri İçerisinde Ermeniler, *Osmanlı'dan Günümüze Ermeni Sorunu*, (Edit: Hasan Celal Güzel), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

UZUN, Turgay; Osmanlı Devletinde Toplumsal Yapı ve Ayrılkçılık Ermeni Hareketlerinin Doğuşu, *Dünden Bugüne Türk Ermeni İlişkileri*, Lalezar Yayınevi, Ankara, 2006.

2.Makaleler ve Sempozyum Bildirileri

AKGÜN, Seçil; “Amerikalı Misyonerlerin Anadolu'ya Bakışı”, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırmaları Merkezi Dergisi, S.3, Ankara, 1992.

BALCI, Meral; İngiliz Başbakan Gladstone'un Osmanlı Karşıtı Siyasetinin İngiliz Dış Politikasına Yansıması, Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimlerde Akademik Araştırmaları-I, 2018.

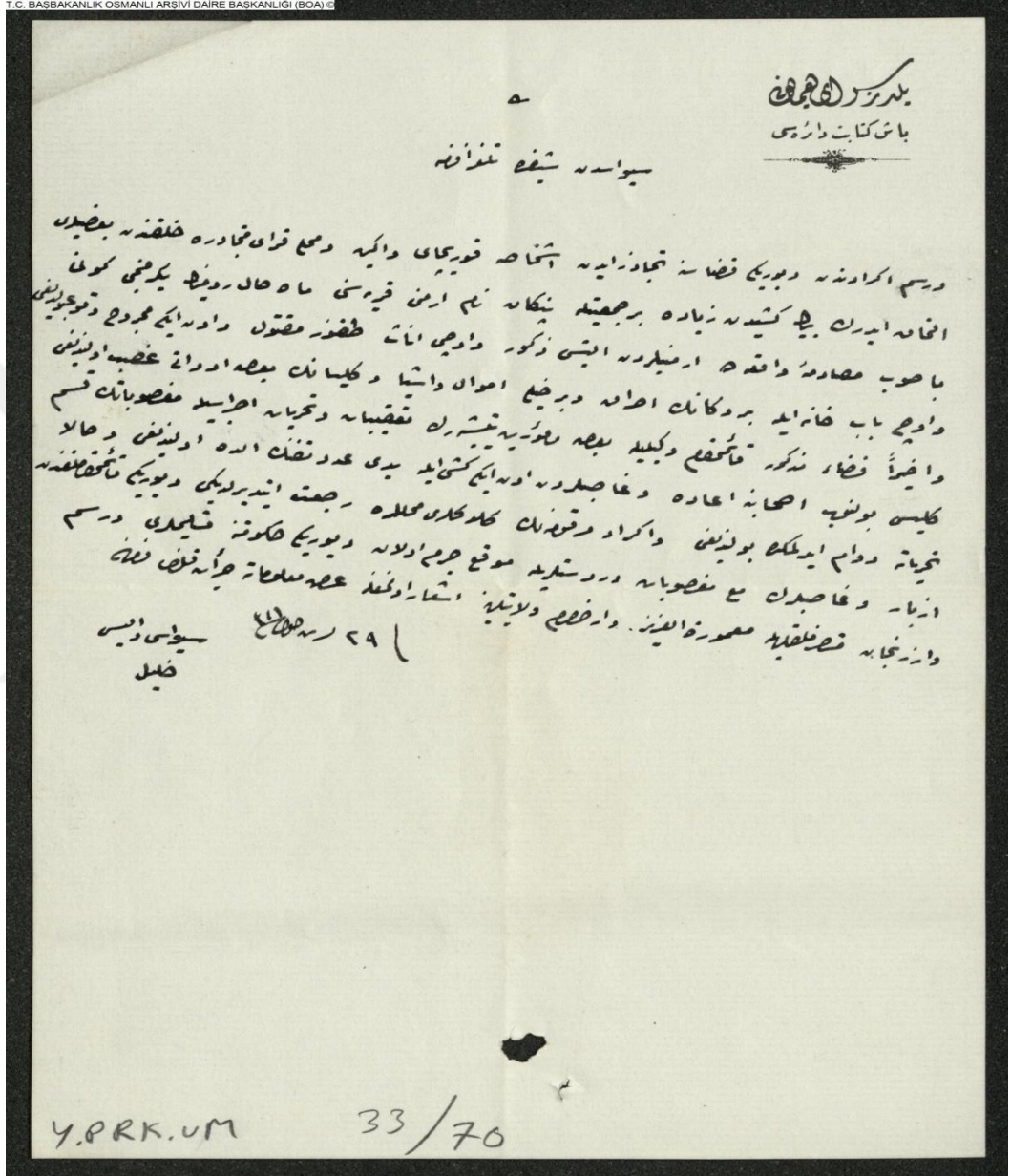
- BEYDİLLİ, Kemal; *1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşında Doğu Anadolu'dan Göçürülen Ermeniler, Belgeler*, TTK, Ankara, 1998.
- ÇAKALOĞLU, Cengiz; “Erzincan ve Çevresinde Ermeni Olayları (1890-1896)”, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S:13, Erzurum, 1999.
- ÇAYCI, Abdurrahman; *Türk-Ermeni İlişkilerinde Gerçekler*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2002.
- GÜLLÜ, Ramazan Erhan; “1836 Tarihli Ermeni Kilisesi Nizamnamesi Çerçevesinde Çarlık Rusya'nın Ermeni Politikaları”, Ermeni Araştırmaları, Terazi Yayıncılık, 2016.
- KANTARCI, Şenol; *Katolik Ermenilerin Anadolu'daki Faaliyetleri*, Türkiye'nin Güvenliği Sempozyumu (17-19 Elazığ), 2001.
- KÖPRÜLÜ, Orhan; “Tarihte Türk-Amerikan Münasebetleri”, Belleten, C.LI, S.200, Ağustos, 1987.
- KURAN, Ercüment; “Ermeni Meselesinin Milletlerarası Boyutu (1877-1897)” Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumunu ve İlişkileri Sempozyumu, Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Ankara, 1985.
- MENEKŞE, Metin; Berlin Konferansı Sonrasında Osmanlı-İngiliz İlişkilerinde “Kıbrıs Meselesi” (1878-1923), Motif Akademi Halkbilimi Dergisi, (Ocak-Haziran), 2013.
- POLAT, İlknur; “Osmanlı İmparatorluğunda Açılan Amerika Okulları Üzerine Bir İnceleme”, Belleten, Cilt: LII, S:203, Ağustos 1988.
- SEYREK, Ahmet; *Bir Asıdır Çözilemeyen Sorun Ermeni Meselesi ve Tehcir*, Bizim Kitaplar Yayıncılık, İstanbul, 2015.

ŞAHİN, İsmail; 1878 Kıbrıs Antlaşması ve Ermeni Meselesi, Ermeni Araştırmaları Dergisi, S:43, 2012.

TUZCUAli, “Merzifon’da Ermeni Ayaklanmaları”, Belleten, Cilt: LXII, S:220, Aralık, 1993.

EKLER

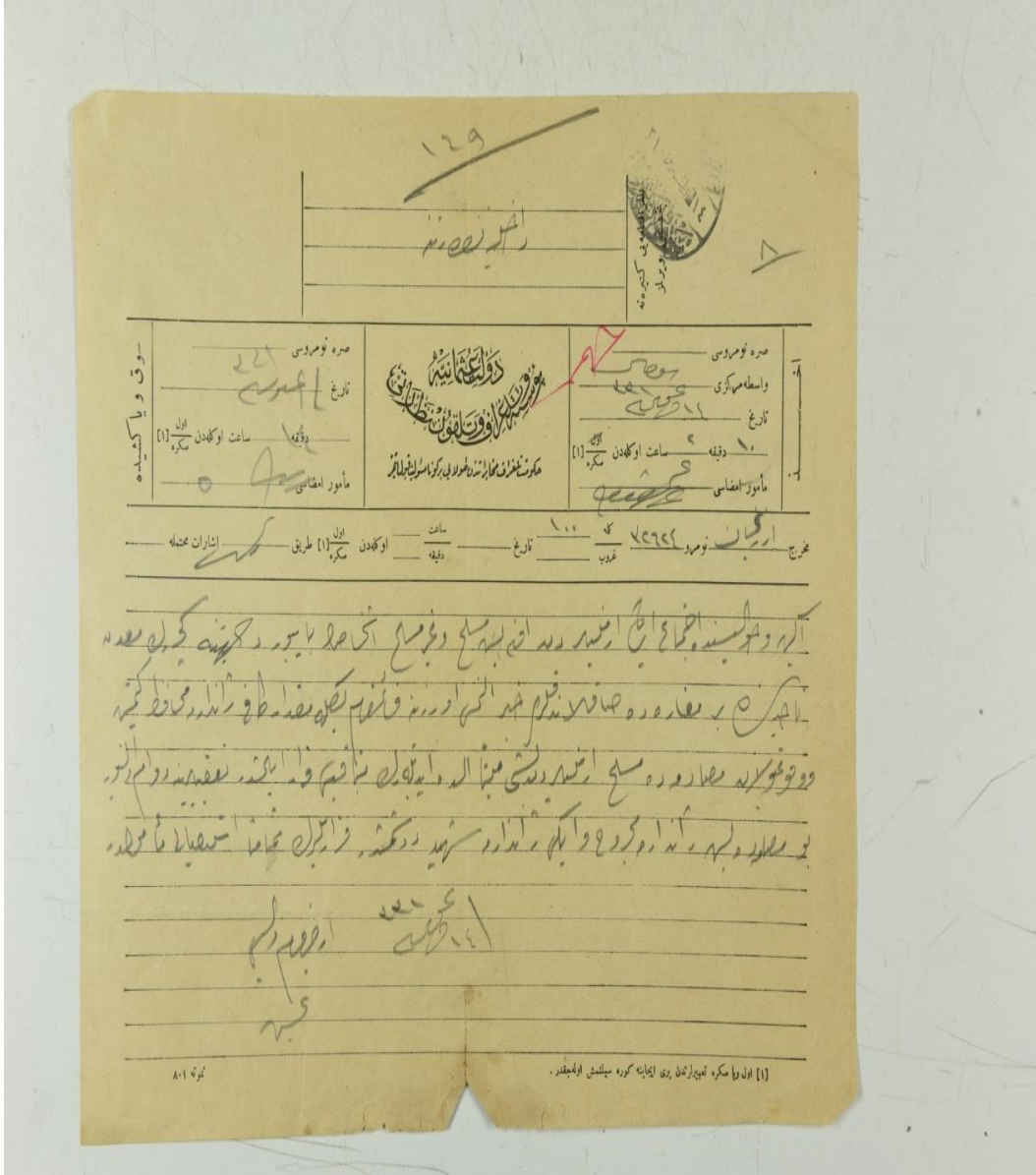
Y.PRK.UM.00033.00070.001

EK-1) Dersim ekRADının Kuruçay ve Eğin ahalisinden katılanlarla birlikte Divriği'ye bağlı Pingan Ermeni karyesini bastıkları ve geldikleri mahallere ricat ettirildikleri.

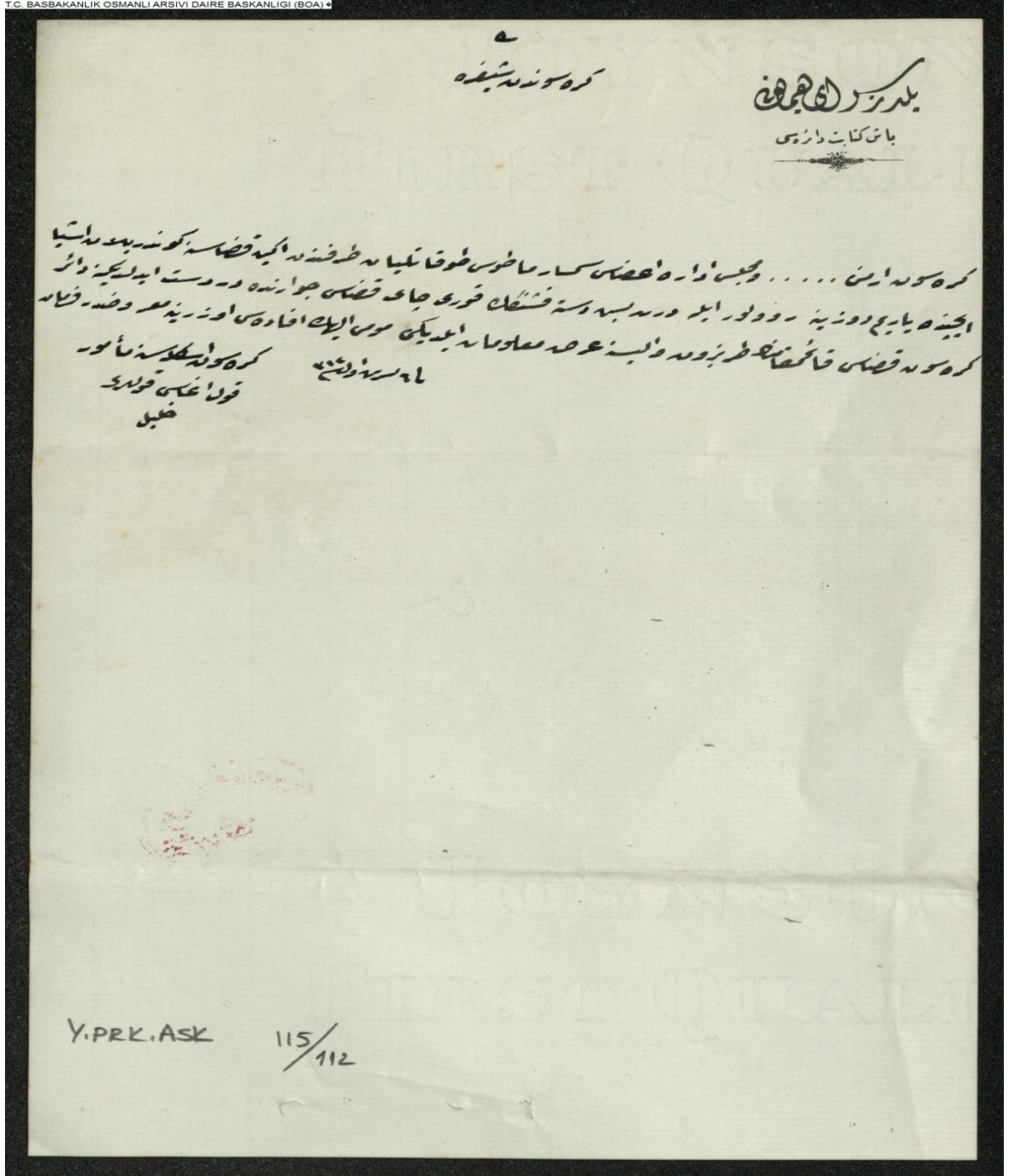

EK-4)Eğ'in'de toplanıp, Maden nahiyesi civarında bir mağaraya saklanan onbeş Ermeni ile jandarma arasında çıkan çatışmada, Ermenilerden beşinin ölü ele geçirildiği firar edenlerin takip edildiği.

Y.PRK.ASK.00115.00112.001

EK-6) Ermeni Simsar Matos Tokatlıyan'ın Eğin kazasına gönderdiği eşyanın içinde silah vesairenin Kuruçay kazasında ele geçirildiği.

22 Mart 1899/10 Zilkade 1316 belgenin aslı şu şekildedir: Mâbeyn-i Hümâyûn-ı Cenâb-ı Mülûkâne ser-kitâbet-i celîlesindenkeşîdebuyrulubsûreti fi 26 Kanûn-ı Evvel sene (1)314 târîh ve iki yüz seksen üç numrolu emir-nâme-i sâmi-i cenâb-ı vilâyet-penâhîlerindenleffenirsâl buyrulan telgraf-nâmede gelecek baharda Ermeniler tarafından bir hâdisе vukû'a getirileceği ve o sırada komite efrâdının İslâm mektebli ve Yahûdî (ve) Rum elbiseleri iktisâ eyleyecekleri ve Eğin kazâsınınVato karyesinin Eğin'e doğru üç çaryeksâ'atmesâfesinde Fırat Nehri'ne bir kurşun atımı uzakdavâki' bir mağarada dinamit ve silâh i'mâlidilmekde ve mezkûr mağaraya ipler ile inilüb üzerinden bakılırsakapusıgörünmemekde ve fakat karşusunda ve suyun öbür tarafında bulunan Dutbelinâm-ı diğеr Kanlıbelta'bîr olunan cebheden mağaranın kapusıgörünmekdeoldığımesmû'-ı 'âlîbuyrulduğundan mezkûr mahallerde tahariyâticrâsıyla dinamitlerin behemahâl elde idilmesiirâde ve bu bâbda şeref-vârid olan emir-nâme-i devletlerinden dahîhemânmahâl-i mezkûra gidilerek bi'z-zât tahariyât ve keşfiyâticrâsıylanetîcesininistihsâl olunacak ma'lûmât-ı mükemmeleniniş'ârifermân buyrulmuş olduğundanber-mûceb-i emr-i 'âlîbi'z-zât tahariyât ve tahkîkât-ı mukteziye icrâ kılınmış olmağlaber-vech-i zîr 'arzına ibtidâr olunur. Telgraf-nâme-i 'âlîde Eğin kazâsınınVato karyesi dinilmiş ise de Eğin kazâsındaVatonâmında karye olmayub ancak telgraf-nâmede mûnderic mağara mahallinin ta'rîf ve irâ'esindeya'niVato karyesinin Eğin'e doğru üç çaryeksâ'atmesâfede ve Fırat nehrine kurşun atımı uzakda ve Dutbelinâm-ı diğеr Kanlıbelta'bîr olunan mahallin karşusunda deyüi'tâ buyrulan tafsilâtdan işbu karyenin Fırat nehrinin karşı cihetinde olduğu anlaşılımış ve karşı cihet Çemişgezek kazâsiolub orada dahîVatonâmıyla bir karye yok ise de zikrolunan mağara mahallinin ber-mûceb-i ta'rîf bir sâ'atmesâfeyukarısındafi'l-hakîka bir karye mevcûd bulunduğی ve isminin dahîVartinikoldığı cihetle mevki'ininisâbet ve münâsebeti ve isminin dahî bir dereceye kadar müşâbeheti cihetiyle Vato karyesinin işbu Vartinik karyesi olabileceği ve mağaranın dahî bu karye civârında bulunabileceği hükm ve istidlâl olunmuşdur. Mezkûr mağaraya ipler ile inilüb üzerinden bakılırsakapusıgörünmemekde ve fakat karşusunda ve suyun beriki tarafında bulunan Dutbelindenbakılırsakapusıgörünmekdeoldığı bildirildiğinden evvel emirde ber-mûceb-i ta'rîf mağaranın kapusunukeşf ve ta'yîn itmek üzere Dutbelimevki'ine

gitmek icâbidüb mahal-i mezkûr ise 'Arapkir - Eğin şose tarîki üzerinde ve açıkda bir mahal olub doğruca gitmek dâ'î-i şübhe olabileceğinden Dutbeli'nin alt tarafında ve siper bir mevki'de ve matlûb noktada vâki' Kendir-i Suflâ karyesine gidilmek tensîbidilerek mikdâr-ı kâfî zabtiye ile karye-i mezkûreye 'azîmet ve avlanmak bahânesiyle karye ahâlîsinden münâsib olanların Dutbeli ve civârı kâmilen devr u seyridilerek dûr-bînler ile Fırat nehrinin karşı ciheti ta'rîf olunan mağara mahalli ve aşağıdan yukarıya kadar altı sâ'atlik mesâfe ve mevâki' yekâne yekân kemâl-i dikkat ve i'tinâ ile tarassud ve tecessüs idilmiş ise de mağara ve ona müşâbih bir mahal görülemedi. Mezkûr Kendir-i Suflâ karyesi gerçi küçük ise de ahâlîsi Dutbeli ve civârında bulunan kâffe-i arâziyemâlik ve mutasarrıf oldukları cihetle dâ'imâ buralarda imrâr-ı evkât ile her an avlanmakta ve karşı ciheti görmekte ve ara sıra orada mevcûd kayıkla karşıyageçübgezmekte olduklarından bu husûsdama'lûmât ve vukûf-ı tâmmeleri olmasına mebnî keyfiyet sûret-i hafîye ve münâsibede kendilerinden tahkîk ve istifsârolundığı hâlde o yolda bir mağarayı şimdiye kadar görmedikleri gibi işitmediklerini dahîkaviyyen beyân ve te'mîn eyleyerek sıhhat-i ifâdeleri 'inde't-tahkîkte'yîdideceği ve daha ziyâdetâ'mîk ve tedkîk-i keyfiyet idilmek tizâidersebi'z-zarûre suyun öbür tarafına geçüb oralarda mevcûd karyelerden tahkîkât icrâsı lâzım geleceğini ifâde eylemişlerdir. Fi'l-hakîka Dutbeli'nden ve Fırat nehrinin bu cihetinden bakmaktan mağaraya dâ'ir bir şey görülemediği ve karşı tarafa geçüb tahkîkât icrâ olunmadıkça işin sıhhat ve hakîkatine dâ'ir bir fâ'ide ve netîceye dest-res olunamayacağı tahakkuk itmiştir. Fırat nehrinin karşı tarafı ve Dutbeli'nin mukâbili Çemişgezek kazâsı ise de buralara Siptorosnâhiyesita'bîrolunub Eğin'e olan kurbîyet ve münâsebeti ve beyân olunan mağaranın Eğin'e dört beş sâ'at mesâfede bulunmasına ve ehemmiyet-i maddeye mebnî Fırat nehrinin karşı tarafınca dahî taharriyât ve keşfiyât akarârvirilüb bunun içündahî Dutbeli'nin mukâbil olarak üç sâ'at aşağı ve üç sâ'at yukarı altı sâ'atlik mesâfe ve Fırat nehrine kurşun atımı uzak mevâki'dekiarâzî ve cibâlin kâmilen taharri ve teftîş olunması için o civârda bulunan (Hodi - Tama) kayığı ile karşı tarafa geçilerek ber-vech-i ma'rûzemr-i teftîşât ve taharriyâta ibtidârolunmuşdur. Fırat nehri vâdîsi 'umûmiyetle sarp kayalıklardan ve yalçın uçurumlardan müteşekkil olub burada dahî Dutbeli'nin mukâbili ve beyân

olunan mağaranın olduğu mevâki-i cibâl ve tilâl-i mürtefi'adan vücûda gelmiş ve karyeler dahîşevâhik-i cibâl arasında teşkil edilmiş olmağla yolları gâyetle gayr-ı muntazam ve uçurumlu ve kışın seyr u sefere gayr-i müsâ'iddir. Dutbeli'nin mukâbilinde ve ta'rîf olunan mağara mevki'inin üç sâ'at aşağı ve yukarı taraflarındaki sâhil ve arâzîesâsen üç karyeye 'âidolub bunlar da Halmuka, Künsar, Vartinik karyeleridir. Şitânın kemâl-i şiddetle hüküm-fermâ olduğu hâlde mezkûr üç karyeye bi'z-zât 'azîmet ve her bir karyenin arâzîsi dâhilinde bulunan mağaralar kemâl-i dikkat ile teftîş ve taharrî olunduğî hâlde eşhâsı ve eşyâ-yı muzır ve âlât ve edevât-ı harbiye ve eslihai'mâlinedâ'ir bir eser görülememiş ve keyfiyet kurâ-yimezkûrehey'et-i ihtiyâriyelerinden ahz olunubleffentakdîm kılınan 'ilm u haberlerin mütâla'asındandahîmüstebân buyurulacağı derkâr bulunmuşdur. Mevcûd mağaralar ufak ve ehemmiyetsiz ve insân iskânına elverişli olmadığı gibi olsa dahî el-yevm şitânın ve burûdetinte'sîrinden muhâfaza olunmak ve te'mîn-i ta'ayyüş eylemek mümkün sündür. Ma'amâfih bu üç karye arâzîsi dâhilinde öyle üzerinden bakıldığı hâlde kapusı görünmeyüb ipler ile inilecek hiçbir mağara olmadığı gibi buralarda öyle dinamit ve eslihai'mâl eylemek değil hattâ bir Ermeni'nin buralara gelebilmesi kâbil değildir. Zîrâ kurâ-yimezkûreden iki evvelkisi ya'ni Halmuka ve Künsar karyeleri ahâlîsi sırf Müslim ve mine'l-kadîm avcılıkla me'lûf ciddî ve cesûr adamlar olup her gün oralarda gezübavlanmakta olduklarından böyle bir şeyler olsa behemahâltesâdüfidecekleri ve kendülerinin de ma'lûmâtı olması iktizâidüb bu ise kâbil olmadığı gibi hafiyen barınmak ve ikâmet itmek dahî mümkün sündür. Vartinik karyesi ise iki yüz hânelicesîm ve sırf Müslim bir köy olup buranın dahî ahâlîsi öteden berü Dersim Ekrâdeşkıyâsıyla beylerinde husûmet ve buğz ve 'adâvetleri olduğundan mâlik oldukları esliha-i mîriye ile dâ'imen bu civârlarda arâzî ve hayvânâtı ta'arruz ve tasallut-ı eşkıyâdan muhâfazaiçün her an ve zamân dağ bayır gezmektedirler. Bunlardan da sorulduğu hâlde böyle bir mağaraya değil bu civârda bir Ermeni'ye tesâdüf olduklarını ve işidildiğîndahî bilmiyorlar. 'Ale'l-husûs Vartinik karyesi ahâlîsi Der-Sa'âdet'deki Sarây-ı Hümâyûnların bekçilik hizmetini ifâ iden esdikâ-yı bendegân-ı saltanat-ı seniyyedenolub derece-i 'ubûdiyet ve sadâkatleri ber-kemâl olmağla bu yolda cüz'î bir şey şübhe ve his itmeler derhâl

ihbâr ve ifâde eyleyeceklerine hiç şübhe yokdur. Bununla berâber Siptoros nâhiyesi esâsen ve kâmilen sırf Müslimden mürekkeb...

EK-9) Asılsız bir mağara ihabarı

